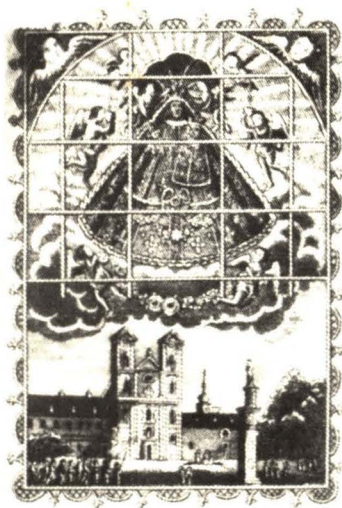

VIGILIA

Magyarország keresztény szemmel
— idegengyűlölet és etnocentrizmus —

Kiss Gy. Csaba, Elmer István, Ernst Waldstein, Käfer István,
Cs. Gyimesi Éva, Szentágothai János és Seregély István

Albert Camus, Khalil Gibran és Czeslaw Milosz prózája

Beszélgetés Alois Mock külügyminiszterrel

1993/5

LUKÁCS LÁSZLÓ: Az idegenek — testvérek vagy ellenségek?	321
---	-----

MAGYARORSZÁG KERESZTÉNY SZEMMEL — idegengyűlölet, etnocentrizmus —

KISS GY. CSABA: Előítéletek, nacionalizmus és az egyházak	322
ELMER ISTVÁN: Kisebbség — többségben (Egy cigányfalú 1993-ban)	327
ERNST WALDSTEIN: Nemzetiségek együttélése Karintiában (B. Réthelyi Sarolta fordítása)	335
KÄFER ISTVÁN: A megalázott völgy esélye (Gondolatok a magyar-szlovák viszonyról)	338
CS. GYIMESI ÉVA: „Mert keresztények, végül is”	343
Küzdelem a tiszta szóért (kerekasztal-beszélgetés; Horányi Özséb)	346
SZENTÁGOTHA JÁNOS: A kisebbségekről és a keresztény megbocsátásról (Elmer István)	359
SEREGÉLY ISTVÁN: Az etnocentrizmusról és az idegengyűlöletről	361

* * *

PAUL CELAN: Éjjelenként (vers; Schein Gábor fordítása)	364
HATÁR GYŐZŐ: Életévszakok (vers)	364
ALBERT CAMUS: Noteszlapok (Fázsy Anikó fordítása)	365
KHALIL GIBRAN: Az Idegen (elbeszélés; Petz György fordítása)	373

KORTÁRSUNK

TAKÁCS ZSUZSA: Szélei nádligeteknek; '92 szilveszterén (versek)	374
BÁRDOS LÁSZLÓ: A találkozás lényegisége (Takács Zsuzsa verseiről)	375

ERKÖLCES ÉS IRODALOM

RÓNAY LÁSZLÓ: Irodalom a búra alatt	379
---	-----

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

Alois Mock osztrák külügyminiszterrel (Lukács László)	386
---	-----

MAI MEDITÁCIÓK

CZESLAW MIŁOSZ: Egy nehezen megnevezhető kórról (Cservenics Jolán fordítása)	389
SZEMLE (a részletes tartalomjegyzék a hátsó borítón)	392

Címlapunkon: Lorettoi Szűz Mária

Az idegenek — testvérek vagy ellenségek?

Léon-Dufour biblikus teológiai szótára szerint az Ószövetségben az idegenek és a jövevények, „azok, akik más nemzetekhez tartoznak, Krisztus eljöveteléig rendszerint ellenségnek számítottak”. Ez a nemzeti öntudat és szembenállás azonban jelentősen szelídül a századok során. Isten őrökdi az idegen fölött (MTörv 10,8.), amint kiterjeszti oltalmát a szűkölködőkre és a szegényekre is; a felebaráti szeretet parancsa a jövevényekre is vonatkozik, később Izraellel azonos jogokat kapnak. A végső Ország pedig megkülönböztetés nélkül mindnyájuké Ezekiél látomása szerint. „Ezt mondja az Úr: vegyétek birtokba a magatok és a köztetek lakó idegenek számára, akiknek fiaik születnek köztetek, s ezekkel bánjatok úgy, mintha Izrael fiai közül valók volnának.” (47,27)

Az Újszövetség aztán végleg minden különbséget eltöröl. „Itt már nincs görög vagy zsidó, körülmélet vagy körülméletlen, barbár vagy szittya, rabszolga vagy szabad, hanem minden és mindenben Krisztus.” (Kol 3,11) Isten országában nincs helye semmilyen gyűlölködésnek, haragnak, személyválogatásnak, ellenségeskedésnek. Sőt: a különböző fajú, nyelvű, kultúrájú, rangú-rendű emberek egyetlen nagy családot alkotnak egymással, hiszen mindnyájan Krisztus testvérei, az Atya gyermekei.

Az emberiség legfájdalmasabb sebe nyílik itt föl. Káin testvérgyilkossága, a bábéli nyelvzavar óta ember az embernek, egyik csoport a másikkal farkasává lett. Tragikus fintora emberi világunknak, hogy az egyik leghatékonyabb csoportképző elv a közös ellenség elleni összefogás. A törzsi villongások pusztítják Afrika népeit, etnikai-vallási-kulturális-nemzeti ellentétek miatt gyilkolják emberek egymást Ázsiában. S hány fölösleges háborút vívtak Európában is, kontinensünk történelme során, mennyi élet, mennyi érték pusztult el ezek következtében!

S mintha nem tudnánk okulni saját hibáinkból. A gyilkos idegengyűlölet krónikája folytatódik — már föl se kapjuk a fejünket, ha újabb ír vagy baszk terrorakciókról érkezik jelentés. Közép- és Kelet-Európa térségében pedig az ölünkbe hullott szabadság nyomán váratlanul föllángoltak a nemzetiségi ellentétek, megnőtt az idegengyűlölet. Afrika példája komoran figyelmeztet: a gyarmatbirodalmak megszűnése óta a legtöbb országban kitörték, s azóta is dúlnak a törzsi harcok. Európa a külső elnyomástól szabadabb lett. Nem fenyegeti-e most az egyéni és csoport-önzés, a gyűlölködés, a másik leigázásának kíméletlen indulata, nem hullunk-e vissza a barbár törzsi villongások, öldöklések emberalköti szintjére? Tudunk-e belsőleg is szabadabbá, Szent Pál szavával „új emberre” válni, egymás kölcsönös tiszteletében? Testvérek lesznek-e „számosan milliók”, vagy pedig ellenségek? Európa, az emberiség boldogulásának, sőt túlélésének tétje ez.

Mit tesz ebben a helyzetben az egyház? Krisztus tanítása egyértelmű és határozott — ezt kell hirdetnie, erről kell tanúságot tennie a keresztények életével. Hogyan? A növekvő társadalmi ellentétek színe előtt az egyház néhány évtized alatt kidolgozta szociális tanítását, a társadalmi igazságosság követelményeit, és síkra szállt a szegényekért, a kismizettekért. Talán a következő évek, évtizedek feladata lesz, hogy a keresztény eszmények nyomán megfogalmazódjanak a nemzetek és nemzetiségek, idegenek és jövevények, menekültek és kisebbségek békés és igazságos együttélésének gyakorlati alapelvei is. II. János Pál pápa az utóbbi években többször felemelte szavát a kisebbségekért, a menekültekért, legújabbán a boszniai vérengzés megszüntetéséért. A veszedelem az ajtónk előtt áll, a kihívás elől mi sem zárkozhatunk el. Mit teszünk mi, magyar keresztények a kiengesztelődésért és a megbékélésért hazánkban és térségünkben?

Lukács László

Magyarország keresztény szemmel

— idegengyűlölet, etnocentrizmus —

Hazánk és térségünk egyik sokszázados adottsága, hogy sokféle nyelvű, nemzetiségű ember él a Kárpát-medencében és körülötte. Gyakran volt ez feszültségek, gyűlölködések, ellenségeskedések forrása a múltban, napjainkban azonban új fenyegetésként találkozunk vele. Szeretnénk tisztábban látni e bonyolult jelenségalmazban, s választ kapni arra a kérdésre is: mit tehet a keresztény ember, az egyház a megbékélésért és a kiengesztelődésért. Kiss Gy. Csaba cikke vitaindítóként a problémakör történeti hátterét és mai állását vázolja. Ez a tanulmány szolgált a kerekasztal-beszélgetés kiindulópontjául. Hazánkon belül a cigány-kérdés, a Kárpát-medencén belül a szlovák-, illetve román-magyar viszony kiemelkedően fontos. Az előbbivel Elmer István riportja, az utóbbival Käfer István és Cs. Gyimesi Éva esszéje foglalkozik. Példaértékű lehet a nemzetiségi kérdés sikeres rendezése Karintiában a szlovénok és az osztrákok között — erről számol be Ernst Waldstein. Fontos tanulságokkal szolgál a Szentágotthai János akadémikussal s Alois Mock osztrák külügyminiszterrel folytatott beszélgetés, végül pedig a téma lezárásaként mindnyájunknak eligazítást adhat Seregély István érseknek, a magyar püspöki kar elnökének állásfoglalása.

KISS GY. CSABA

Előítéletek, nacionalizmus és az egyházak

*Bizonynal látom, hogy nem személyválogató az Isten.
Hanem minden nemzetben kedves ő előtte,
aki őt féli és igazságot cselekszik. (ApCsel 10,34-35)*

Hogyan látom az egyházak szerepét napjainkban, mit tehetnek az idegengyűlölet, az etnocentrizmus megnyilvánulásaival szemben? Tudom, beszélni kell erről, mert máris elkéstünk vele.

Engem hosszabb ideje foglalkoztatnak a magyar nép és szomszédaink kapcsolata, ellentétei, kölcsönös előítéleteink; s jól emlékszem, milyen óvatosan kellett kerülgetni az előítéletek témáját. Hamar megkapta az ember a kioktatást, nyilvánosan vagy fülbe súgva, hogy nemkívánatos erről a beszéd. Azt hiszem, ezt a mozzanatot nem szabad kihagyni a fejtegetésből; a kommunista diktatúra — még puhuló alakjában is — az elfojtás, az elkendőzés taktikájával az agresszív hajlamokat, az indulatokat növelte ebben a kérdésben.

Nem árt rögtön a bevezetőben leszögezni, olyan sokféle irányban szétágazó kérdéskörrel van szó, hogy csak néhány gondolatot lehet fölvetni, azt is inkább csak vázlatosan s bevallottan kétkedéssel. Kérdezni szeretnék inkább, mint határozott válaszokat papírra vetni.

Szükség van óvatosságra is, hiszen maga a problémakijelölés sem egyszerű. A sajtónak és a politikának a stílusa gyakran bántóan harsány. Ráolvasások és türelmetlen kifakadások fül- és szemtanúi lehetünk nap mint nap a tömegtájékoztatást figyelve. És mintha ebben a témakörben — előítéletek, nemzet, kisebb-

ségek — még az átlagosnál is nagyobb volna a zaj. Hogy milyen fogalmakkal érvelünk, milyen szavakat használunk, már az is besorolhatja az óvatlan közbeszólót egyik vagy másik szurkolótáborba. Ehhez pedig azért sincs kedvem, mert úgy tapasztalom, az egyik szélsőség táplálja a másikat, sértésre, félre-magyarázásra még durvább kifakadás és csúsztatás a válasz.

Van Magyarországon ma idegengyűlölet, etnocentrizmus, elfogult nacionalizmus? Kérem, várjunk. Erre a kérdésre természetesen azt kell felelni, igen. Ám így, a történeti és nemzetközi összefüggésekből kiemelve a válasz nem sokat mond. Mert azt mondhatja bárki, ma van, de tegnap talán nem volt, vagy ha volt, nem volt ilyen súlyos. És működni kezd ismét az a mechanizmus, amely eltekint Magyarországot szűkebb és tágabb európai környezetétől. Mivel ezek a jelenségek napjainkban nemcsak nálunk aggasztóak, sőt nem csupán a kommunizmus és a szovjet hódoltság alól rövid ideje főlzabadult országokban, hanem az annyit emlegetett nyugati világban is.

Hogy a teendőkről, a föladatakról beszéljek, ahhoz szükséges az előzményekről szólni, a történelmi háttérrel, a magyarországi előítéletek szerintem jellegzetes formáiról, típusairól, de nem lehet eltekinteni néhány, egyházainkat illető megjegyzéstől sem.

A magyarázatok közé tartozik a nemzet és a haza magyar (közép-európai) fogalmának néhány dilemmája. Ha tetszik, ha nem, itt megint szót kell ejteni arról: mi a magyar. Vagyis arról, hogy nálunk sem száz éve, sem ma nem tekinthető a nemzet állampolgárok közösségének. Igen, persze mi 1892-ben annak tekintettük volna, de a velünk egy országban élő nem magyarok tekintélyes részének épp ez volt a magyar állameszmével a gondolja. Így részben érthető, hogy az 1918-20-as sokk (a történelmi ország összeomlása) után a nemzet fogalmát kezdték egyesek úgy érteni: magyar az, aki magyarul beszél, s akinek magyarok voltak az ősei. Hiszen így gondolkodtak a nemzetről a románok, a szerbek, a szlovákok, s mi voltunk a vesztes oldalon, ők a győztesekén. Ha a dualizmus korában a liberális nemzetfogalom nyitottsága lett tragédiák forrása (lásd: egykori nemzetiségek), 1944-ben hozzájárulhatott a magyar zsidóság tragédiájához, hogy a származás annyira fontos tényező lett a nemzetfogalomban, a fasizmus a „faj” biológiai kategóriájával rekesztett ki polgárokat a nemzetből, nem is szólva a fizikai megsemmisítés következményéről.

E két történelmi sokk földolgozását mindmáig nem végezte el a magyar társadalom. 1945 után egy-egy röpké pillanatra úgy látszott, megkezdődhet ez a nem kevés kínos mozzanatot hozó önvizsgálat, de a megszállás „konszolidálódása” és a kommunista diktatúra nem tette ezt lehetővé. Vagy olyan furcsa következményekkel járt, hogy melldőngető internacionalizmussal vádoltuk magunkat a szomszédok ellen elkövetett történelmi bűnök miatt, ami azután hozzájárult az odaáti magyarellenés nacionalizmus növekedéséhez.

Jövevényekkel, idegenekkel kapcsolatban van két mítoszunk. Az egyik, hogy mi befogadó nép volnánk, ezer év óta bárki bebocsáttatást kért nálunk, nyitott kapukat talált. A másik, hogy lelkünk mélyén kirekesztők volnánk, ázsiai türelmetlenség lappang bennünk. Mind a két mítosznak jelentős „irodalma” van. Hányan elsorolták, csak a legutóbbi esztendőkből is, a befogadás(ok) emlékezetére méltó eseményeit, és hányszor olvashattunk, hallhattunk a türelmetlenség, a kirekesztés megnyilvánulásairól. Nyilvánvaló, mindkét mítoszban van igazság, valóságos történelmi tapasztalatokat rögzítenek. Ott kezdődik a tévút, ahol kizárólagos érvényűnek tekintik akár az egyiket, akár a másikat.

Az első teendő volna tehát — gondolok itt mind a magyar szellemi életre, mind az egyházakra, rájuk úgy is, mint a hívő emberek közösségeire —, hogy

józan számvetést készítsünk az előzményekről, a mai jelenségek okairól, a társadalmi-politikai-gazdasági összetevőkről. Szólni kell a történelemről, a traumákról, a nemzetfogalom említett ellentmondásairól. És nem utolsósorban a kommunizmus társadalomlélektani örökségéről, arról, hogy mi maradt a lelkekben. Hiszen a magyar társadalom nem elhanyagolható része végül — a példátlan terror, a nyugati világ közömbössége, majd a gulyáskommunizmus engedményei következtében — belülről is elfogadta a szovjet hódoltságot. Nem könnyű visszanézni erre az időszakra, hiszen — ha különböző mértékben is — mindannyiunkat korrumpált a „rendszer”. És megítélésem szerint a mai indulatok, gyűlölködések forrásai részben az elmúlt időszakban keresendőek. Nem csillapítja az érzelmeket a föl nem dolgozott múlt és a rossz lelkiismeret.

A magyar közvélemény nem dolgozta föl, hogy múlt századi nagyszabású nemzetállami kísérletünk kudarcot vallott, a történeti ország széthullott (a velünk együtt élő nem magyarok szintén nemzetállamot akartak; látjuk, egyik-másik napjainkban valósítja meg). Ide tartozik az a kérdés: nem jelent-e kirekesztést, ha a közép-európai paradigmának megfelelően mi is azt mondjuk, elsősorban a közös nyelv a nemzet alapja. Többször és világosabban el kellene mondani, hogy a nyelv és kultúra közössége érvényes mindenkire, aki nyelvünket beszéli, más szóval, hogy ez a nemzetfogalom is származástól függetlenül tekint mindenkit magyarnak. Mert máig kísért a „törzsökösök”-„nem törzsökösök” Közép-Európában végképp lehetetlen megkülönböztetése.

A szomszédok képében mintha egyre több volna az ellenséges vonás. Ez is részben a távolabbi és közelebbi múlt öröksége. A késői kommunizmus szívesen játszott rá propagandájában történelmi gyökerű negatív sztereotípiákra. Érdemes volna elemezni például a Románia-képet a hetvenes-nyolcvanas években. Vagy azt, mit produkált a magyar tömegtájékoztató a lengyelekről, elsősorban a Szolidaritás első megjelenése idején.

A harmadik kérdéscsoport kapcsolódik az előbbihez, hiszen a szomszédok megítélésében a negatív sztereotípiák működtetéséhez hozzájárult a szegényebb és gazdagabb népek közötti megkülönböztetés, tehát a viszonylagos magyarországi életszínvonal féltése, illetőleg az ezzel való érvelés a propagandában. Minden emberi társadalomnak szembe kellett néznie a perifériákra kerülőkkel, a lemaradókkal. A „szocializmusnak” nevezett diktatúra tudatosan próbált átnézni létezésükön, így megjelenésükre igazából nem volt föl-készítve a közvélemény, ami fokozta a velük szemben megnyilvánuló türelmetlenséget. A növekvő szociális feszültségek, az egyre szélesebb rétegeket érintő „kenyérkérdés” szélsőséges indulatok forrása lehet.

Szintén a nem várt jelenségek sorában említhető a menekültkérdés. Az európai átlagot tekintve, úgy hiszem, eddig nem vizsgáztott ebből rosszul a magyar társadalom. Mégis a vélekedések egyre borúlátóbbak, szinte napról napra nő a kritikus hangok száma. Különösen, ha az újonnan érkezettek versenytársat jelentenek a munkaerőpiacon.

Régi formája az előítéletes magatartásnak a nem európaiakkal szembeni bizalmatlanság. Tudni való, hogy a kommunizmus „védőernyője” távol tartotta Közép-Európától a harmadik világból érkező gazdasági menekülteket, a második világháború vége óta folyamatos és egyre növekvő ütemű népvándorlást az elmaradottabb kontinensekről.

A sokat sulykolt szlogen, miszerint a proletariátus uralma eltünteti a népek nemzeti elkülönülését, éppen ellentétes valósággal szembesítette a közép-európai társadalmakat.

Külön történet volna a magyar egyházak helyzete, ellenállása, részben sajátos beleilleszkedése a kommunista „rendszerbe”. E folyamat alapos föltárása fontos történetírói feladat. A múlt ismerete nélkül nem mérlegelhetjük a mai teendőket sem. Hiszen ebből következik mai helyzetünk számos dilemmája, s mindezt csak nehezíti, hogy az egyházak, a vallásosság is bizonyos értelemben politikai kérdés lett. A politikai tagoltság egyik mutatója lett az állásfoglalás olyan kérdésekben, mint a fakultatív hitoktatás vagy az egyházi tulajdonok rendezése. Kétségtelen tény, hogy nem mindig könnyű a vallásos embereknek — akik politikai tekintetben évtizedekig másodrendű polgároknak számítottak — elfogulatlanul nyilatkozniuk a múltról. Ez megnehezíti szerintem az állásfoglalást az etnocentrizmus vagy az idegengyűlölet kérdésében.

Tisztában kell lennünk azzal, hogy Magyarországon már a múlt század végén is jelentős világiasodási folyamat kezdődött, s ennek a folyamatnak egy újabb európai hullámát érzékelve alakította ki a kommunista politika nálunk sajátos egyházpolitikáját (a hatalom szempontjából az egyik legsikeresebb modellt). Így ma óvatos volnék annak megítélésében, társadalmunk hány százalékban tekinthető kereszténynek-keresztyénnek.

Ugy vélem, a mai magyar társadalomban olyan egyházakra van szükség, amelyek minden égető kérdésben, a pártpolitikán fölül emelkedve, erkölcsi tekintélyként meg tudnak szólalni. Ha valamikor, akkor ma nagy szükség van ilyen állásfoglalásokra az egyházak részéről. De természetesen azzal a körülménnyel és érzékenységgel lehet csak megnyilatkozniuk, amely hatásában eligazító szó, ha kell, kemény intés, de hívők és nem hívők számára is egyértelműen védi az emberi méltóság értékeit.

A magyarországi egyházak megítélésem szerint — számos ok miatt — jelenleg nem bírnak kellő erkölcsi súllyal a közvélemény szemében. És arról sem szabad megfeledkezni, a magyar társadalomban meglehetősen különböző értékrendszerű csoportok élnek együtt. Gyakran akkorák az eltérések, még a szellemi életben is, hogy szinte lehetetlen a párbeszéd.

Az egyházak képviselői és a hozzájuk tartozó szellemi emberek tüzetesen megvizsgálják ezt az egész kérdéskört. Kíváncsi vagyok, hogy a hívő értelmiségiek a józan hangnem oly szükséges terjesztésében játszanak fontos szerepet. Döntő kérdés az ismeretek közvetítése. Közhely, hogy az előítéleteket elsősorban a tájékozatlanság táplálja.

Olyan kezdeményezéseket kellene szorgalmazni egyházainknak, amelyek lehetővé tennék különböző szellemi fórumokon e kérdések megvitatását. Ismeretes például, hogy Közép-Európában és a Balkánon milyen fontos szerepet játszott a modern nemzeti identitás kialakulásában a vallási identitás, sőt az egyházak is. Ezeknek a folyamatoknak az elemzésével részben adós a hazai tudományosság. Miért ne játszhatna ebben kezdeményező szerepet egyházaink vezetése? Pedig a tárgyilagos kutatás és a mítoszokat kiszűrő szemlélet hozzájárulhatna a történeti tudat oly szükséges formálásához. Hogy például mennyi értéket is hozott magával az a tény, hogy a modern magyar nemzet megfogalmazásának volt egy katolikus és egy protestáns változata. Amit annak idején a homogenizáló szándékú nemzeti ideológia negatívumnak tartott, az ma tanítás lehet a türelemre és a megértésre. Vagy számon tartja-e a mai katolikus történelmi tudat a magyarországi katolikus egyház híveinek valamikori többnyelvűségét? A szakemberek előtt jól ismert, hogy milyen fontosnak tartotta Pázmány Péter munkáinak szlovák nyelvre történő fordítását abban a Nagyszombatban, amelyet „szlovák Rómának” is neveztek.

De a szellemi élet, a kultúra és a tudomány csak egyik fontos terület. Legalább ennyire fontos ma az egyházak szerepe a civil társadalom újjászervezésében. A kisebbségi, az „idegen”, a menekült nem úgy általában találkozik a magyar társadalommal, hanem konkrét képviselőivel, csoportjaival. A helyi társadalom kapcsolatrendszere viszont évtizedek alatt meglehetősen szétzilálódott, fölbomlottak a közösségi formák. Pedig ezek a hálózatok a magatartásokat ellenőrző normáikkal jelentősen hozzájárulhatnak a feszültségek csökkentéséhez.

A szociális és a karitatív tevékenység meggyőződésem szerint ma egyházaink egyik legfontosabb föladata. Vajon nem éppen az elesettek, a nyomorultak, a kivetettek fölkarolása volna az evangéliumi üzenet működésének a bizonyítéka? A másság és a szegénység gyakran azonos alakban jelenik meg. És nem veszedelmes gondolatmenet-e az, amelyik ok-okozati viszonyba kapcsolja össze a kettőt, azt állítván, hogy azért szegény, azért nyomorult, mert más a bőre színe, más a beszéde stb.?

Tudjuk jól, a társadalmi feszültségek növekedése idején nőni szokott a kisebbségellenes hangulat. Mindig föltámadhat egyes politikusokban a kísértés, hogy bűnbakképzésre használják föl a kisebbségeket. Tudjuk-e pontosan, hogy jelenleg hol tartunk ebben a folyamatban? Attól tartok, nem. Némelyek hajlamosak ott is erről beszélni, ahol szó sincs róla. Az egymásra fenekedő politikai publicisták az elfajuló vitákban e kérdésben is mintha szívesen hajlanának túlzásra. Pedig amikor kiáltani kell, akkor nem lehet csöndben maradni, de ha akkkor is kiáltanak, amikor nem indokolt, az veszélyérzékelésünket tompítja. Minderről felelősséggel kell beszélnünk az egyházak képviselőinek — papoknak és világiaknak — a nyilvánosság előtt, sőt a szószéken is.

Visszakérdezhetnek persze: hogyan lássanak hozzá mondjuk gyülekezeteink a környezetükben élő, hátrányos helyzetű cigányok fölkarolásához, ha szociális és karitatív tevékenységükhöz általában kevés az anyagi eszközük?

Úgy tetszik, egyházaink általános helyzetének a kérdései bukkannak újra és újra elő, szóljunk bár az idegengyűlölet, az etnocentrizmus elleni küzdelem különböző területeiről, az egyházi tevékenység különböző köreiről, a szellemi élettől kezdve a karitatív munkáig.

Mély meggyőződésem, hogy e bonyolult és oly sok feszültséget okozó kérdéskörnek megfelelő helyet szükséges biztosítani az evangelizáció munkájában, továbbá az egyházak mindennemű tanítói tevékenységében. A nemzeti, etnikai különbségek, a kisebbségek, a menekültek bemutatásától nem szabad sajnálni az időt.

Föl kell használni e kérdésben azt a jelentős szellemi potenciált, amit az egyházak tudományos, felsőoktatási, kulturális intézményrendszere jelent. És talán sokkal kedvezőbb eredményekre számíthatnánk, ha keressük a felekezeti közötti együttműködés lehetőségeit, továbbá a közös föllépés alkalmait nem hívó polgártársainkkal. Léteznek előítéletek hívók és nem hívók között is a magyar társadalomban, ezek lebontása is égetően szükséges; hiszen minden előítélet további előítéletek melegágya, és terjedésüket elősegíti az emberek egymástól való elszigeteltsége, a társadalmi kommunikáció hiánya vagy a nyilvánosság torz működése.

Erkölcsei tekintetben lábadozó betegnek érzem a mai magyar társadalmat. Ilyenkor különösen veszélyes lehet a fertőzés. Mérgek pedig vannak bőven a levegőben, az etnikai előítéletek a gonoszabbak közé tartoznak. Azok, akik Krisztus követőinek nevezik magukat, nem lehetnek velük szemben közömbösek.

ELMER ISTVÁN

Kisebbség — többségben

Egy cigányfalu 1993-ban

Alsószentmárton Siklóstól tíz kilométerre délre, az Ormánság keleti szélén fekszik. 956 lakójából 955 cigány származású, a három esztendeje a faluba költözött plébános az egyetlen kivétel. 60 óvodás, 216 iskolás korú gyermek, 450 nyugdíjas él Alsószentmártonban, 450 az aktív korban lévő lakosok száma. Alig dolgozik azonban közülük valaki: a munkanélküliek aránya megközelíti a 90 százalékot.

Sokácok helyén

Korábban a község lakóinak többsége sokác volt, de éltek itt svábok s néhány magyar család is. A falu mellé szorult a nagy cigánytelep. A falusiak négy nyelven beszéltek: magyarul, horvátul, németül és cigányul.

Ez az állapot a hatvanas évekig jellemezte a települést. A hetvenes évek elején megindult az elvándorlás, s 1975-re a faluban már csak cigányok maradtak. Akkoriban politikai programot hirdettek meg a cigánytelepek fölszámolására. A cigánycsaládoknak házvásárlásra hosszú lejáratú, kamatmentes állami kölcsönt adtak. A megüresedő falusi házakat így cigányok vették meg. Elkezdődött a cigány és a sokác lakosság együttélése. Ez tovább élezte a két népcsoport között már korábban is meglévő feszültségeket. Végül talán két-három sokác és magyar család maradt; őket már a cigányok ösztökölték: menjenek a többiek után. Így jött létre az ország egyetlen tisztán cigány lakosságú faluja.

Az akkori politikai megfontolások szerint úgy képzelték, ha a cigányokat beköltöztetik a parasztházakba, ezáltal parasztokká is válnak. Rövidesen kiderült, mennyire téves elképzelés volt ez. Bár igaz, a változás hozzászoktatta őket a rendszeres munkához, mert csak így juthattak a cigánypolitika által meghirdetett anyagi előnyökhöz, kedvezményes részletfizetéshez. Húsz esztendővel ezelőtt ugyanis a különféle ipari vállalatoknál nagy kereslet mutatkozott a szakképzetlen munkaerő iránt. A hetvenes évek közepére-végére már mindenkinek volt munkahelye, a cigányok dolgozókká lettek. Az állami kedvezmények segítségével — úgy tetszett — tisztességes életet teremtenek maguknak.

Kik ők, honnan jöttek?

A cigányság itt élő csoportja, az úgynevezett beás cigányokhoz tartozik, akik a magyarországi cigányságnak mintegy nyolc százalékát teszik ki, a Délvidéken

azonban, Somogy, Tolna, Baranya és Zala megyében ők alkotják a cigányság többségét.

Beásnak azok nevezik magukat, akik sötét bőrűek és román nyelven beszélnek, és nem beszélik a cigány nyelvet.

Az alsószentmártoni cigányoknak nem jut eszükbe, hogy nyelvük miatt román nemzeti kisebbségnek tartásuk magukat. Román anyanyelvük erős cigány öntudattal párosul, hovatartozásukat tehát nem a beszélt nyelv határozza meg.

A cigányok többsége ösztönösen őrzi identitását. Akadnak köztük olyanok, akikben munkál a kiemelkedés, a fölemelkedés, ezáltal az elszakadás vágya. Ők sok mindent megpróbálnak, hogy magyarnak lássanak. Az ilyen kísérletek általában nem járnak sikerrel, s nincs is sok értelmük. A cigány-aszimiláció nem látszik járható útnak.

Az alsószentmártoni cigányok népszokásai nagyjából a szerbekéihez igazodnak. Ha a kedvük szerint akarnak táncolni, kólt járni, s szerb muzsikát játszanak hozzá. Az együtt élő népektől átvett kultúrhagyományok abban a pillanatban, amint ők művelik, azonnal cigánnyá válnak. A templomban is megfigyelhető ez: a Szent vagy Uram-ot vagy a Hozsanna-éneket sehol nem lehet úgy hallani, mint tőlük. Követik az ismert dallamot, ám mégis egészen más: cigány. Ének-zenei téren igen fogékonyak a környezeti hatásokra.

Hitvilág

A cigányok istenhívők. Kérdéses, hogy istenképük mennyire felel meg a Jézus Krisztust követő vallás dogmáinak. Imádkozásuk abból áll, hogy saját szavaikkal, tehát nem a közismert imaszövegeket mondva, kérnek Istentől egészséget, szerencsét. Akiról azt mondta a felesége, hogy soha nem imádkozik, arról is kiderült, lefekvéskor annyit azért mond: damne zsute — Istenem, segíts!

Különbéle fogadalmak kötik őket. Szívesen keresik föl a búcsújáróhelyeket. Az alsószentmártoni cigányok pünkösdkor tartják máriagyúdi zárandoklatukat. Templomba általában olyan arányban járnak, mint más, nem cigányok lakta egyházközségekben. Ötvenen-hatvanan rendszeresen részt vesznek a misén, mások alkalmanként térnek be a templomba.

Ragaszkodnak a gyerekek megkereszteléséhez, ezzel ugyanis Isten oltalmát, védelmét szerzik meg az újszülöttnak. Amíg a gyerek nincs megkeresztelve, nem szabad a házból semmit kölcsönadni, nyílt tüzet rakni, tűt, éles szerszámot elővenni, és sötétedés előtt haza kell érni a kicsivel. Féltik a gyermeket a gonosz rontó befolyásától, s a maguk praktikáival óvják mindentől, hogy az ártás ne fogjon rajta. A keresztséggel tisztává lesz a gyermek, megkapja a gonosz mesterkedéseinek elhárításához szükséges védelmet. A természeti népekre jellemző hitvilág és hiedelmek elemei jól fölismerhetők ebben.

A keresztelő mellett a temetés a másik igen fontos vallási ünnep-alkalom. A cigányok ragaszkodnak az egyházi temetéshez; utána gyakran kérik a ház szentelését, s az elhunytért gyászmisét mutattatnak be. A halott mellett egész éjszaka virrasztanak. Tüzet raknak az udvaron, s a közeli ismerősök, rokonok ott beszélgetnek, kártyáznak. Az elhunytakkal tovább tartják a kapcsolatot. Aki meghalt, csak eltávozott, de velük marad. Ünnepekkor kisebb-nagyobb

ajándékokat visznek ki az elhunytak sírjára, karácsonykor például friss fenyőágot szaloncukorral. A halottakkal kapcsolatos elképzeléseiket mutatja a temető képe is. A falu általános anyagi helyzetéhez viszonyítva fényűző kripták, hatalmas sírkövek emelkednek egymás mellett, mert a halottnak mindent meg kell adni, még akkor is, ha nem telik rá. Sokan inkább eladósodnak, csak hogy a kapcsolatot jelző és fenntartó emlékmű elkészülhessen.

Bár hitvilágukban föllelhetők a természeti népekre jellemző vonások, igen érzékenyek arra, vajon az egyház mit szól a szokásaikhoz. Annak szabadságát azonban főntartják maguknak, hogy az egyházi kritikát elfogadják-e, avagy sem.

Mint ahogyan egyéb szokásaik sem egyeznek a magyarság tradícióival, úgy vallási, hitbéli téren is őrzik a maguk szuverén hagyományait, s ezeket ötvözik az együttélés során megismert európai kereszténység elemeivel.

Amikor még sokárok, magyarok és svábok is éltek a faluban, a cigányok részben a templom kicsinsége, részben faluszéli izoláltságuk következtében nem tudtak a katolikus valláshoz asszimilálódni. A környékbeli szerb ortodox templomba jártak, amikor ezeken a helyeken még volt pópa és működött a templom. A mai hatvan éven fölülieket ortodox templomban keresztelték.

Kétszer tartják meg a karácsonyt, december 25-én és a keleti szokás szerint január 6-án. Fenyőfát állítanak, a szobából kihordják az asztalt, a székeket, s az üres teret vastagon beszórják szalmával. Erre a balkáni gyökerekre visszavezethető, — ám napjainkban egyre inkább kivesző — szokásra 24-én délután 5 órakor kerül sor. Gyertyát gyújtanak, amelynek a kályhához hasonlóan, egész éjszaka égnie kell.

A húsvét, a feltámadás misztériuma alig jelent számukra valamit. A régi egyházi liturgiában szerepelt a húsvét éjszakai virrasztás. A pap egy alkalommal kihirdette: ha halottaik megérdemlik, hogy virrasszanak mellettük, Jézus Krisztus, akit kereszthalálra ítélték, ne érdemelje meg? Erre nagyszombaton a templommal szemközt, az út mellett tüzet raktak. A tűz megszentelésével kezdődött az este, majd a templomban folytatták a mostani egyházi előírások szerinti liturgiával. Egyesek a tűznél maradtak, mások a templomi szertartást követték, ugyanúgy mint a halottas háznál, ahol ki a házban, ki az udvaron, a tűz körül vesz részt a közösségi rituálén. Éjszaka sorra vették a liturgia szerinti olvasmányokat, s a hajnali misét követően, virradatkor kezdődött a föltámadási körmenet, amit közös reggeli zárt le. Azóta is tartja magát a szokás, s évről évre mintegy kétszázan várják a húsvétvasárnap hajnalt.

Ortodox eredetű a rangilunak, illetve arangilunak nevezett ünnepük. Valószínűleg az arkangyal kifejezésnek hallomással átvett változatát őrzi az elnevezés. November 21-én a falusi búcsúkhöz hasonló módon vidámsággal töltik a napot, bár az ünneplés elsősorban a családban zajlik. Pontosan maguk sem tudjuk, mit ünnepelnek; a búcsúkhöz hasonlóan, valamiféle fogadalmi napnak tartják, sokkal inkább, mint november tizenegyedikét, Szent Mártonnak, a templom védőszentjének ünnepét.

A hivatalos formások a cigányokat sosem korlátozták. Polgári vagy egy-

házi házasságot akkor kötnek, amikor erre valamilyen okból — ez többnyire anyagi természetű — szükségük van.

Az evangéliumi tanításra a cigányok rendkívül fogékonyak. Nemcsak elfogadják, hogy Jézus közvetíti Isten szeretetét az embereknek, hanem szigorúan számon is kéri ezt a paptól; ami ugyancsak azt jelzi, hogy a hitről és a tanításról való gondolkodásukban is primér módon értelmezik a hallottakat.

A gyónás, tehát az újrakezdés, a megtisztulás reménye nagyon fontos azon cigányok életében, akik megismerték Jézus Krisztust. A gyónásban nem a lelkitükör alapján sorolják föl vétkeiket, hanem a maguk szavaival elmondják mindazt, ami a lelküket nyomja. Gyónásuk természetes pszichoterápiás mozzanatnak fogható föl, s gyakran őszintébb, mint az úgynevezett civilizált keresztényeknek a bűnüket illedelmesen, szégyenlősen mérlegelő megvallása. A cigányok kevésbé bújnak el az enyhítő, elfedő megfogalmazások mögé.

A természeti népekre jellemző félelem nyilvánul meg a pap személyével, ruházatával szemben. A fekete a cigányok között hangsúlyozottan a halál színe, ezért a pap nem is jár köztük reverendában. Tartózkodásuk egyik oka lehet az is, hogy papot korábban leginkább csak akkor láttak, amikor temetni ment közéjük.

A pap misztikus személy volt a szemükben, aki kapcsolatban van az Istennel, a túlvilággal, akiről nem lehet tudni, hányadán állnak vele. Ez a félelemmel teli gyanakvás, miután a pap közéjük költözött, előbb oldódott, később teljesen megszűnt.

Családi és közösségi szokások

A család fogalma is jelentősen eltér a cigány lakosságnál a magyar és általában az európai kultúrában megszokottól. Családon nem a szülő-gyermek közösséget értik, hanem az egész rokonságot, az egész klánt. A nagycsalád meglétében és továbbélésében ugyancsak fölismerhetők a természeti népekre jellemző hagyományok. Ebben a közösségben a személyi tulajdon nem határolódik el élesen. Ha valakinek van valamije, azt a klánon belül bárki jogosan használhatja. Az enyém fogalmát náluk a miénk, a személyi tulajdont a közösségi tulajdon váltja föl. A tulajdon használatát leginkább a szükség dönti el, ami jogot adhat bárminek az elvételére, használatára.

A cigányokról sokszor hallani, hogy szexuális szokásaikban a szabadoság, a promiszkuitás jellemzi őket. Ugyanakkor vannak adatok a szigorú, monogám szexuális magatartásra is. Az egyes cigánycsoportok között jelentős eltérések mutatkoznak. A párváltogatás nem sokkal gyakoribb, mint más népcsoportoknál. A lelki, szellemi éretlenség, a fiatal korban kötött házasság azonban gyakorta fölboríthatja a kapcsolatokat. Ha a cigányoknál a párváltogatás nem fordul is sűrűbben elő, mint másoknál, elfogadottabb, mint ott, ahol a válás hosszú, nehézkes és anyagi érdekekért folyó bírósági procedúrával jár együtt.

A fiúkat tizenöt-tizenhat, a lányokat tizenkét-tizenhárom éves korukban felnőttnek tekintik. Minden fiúgyermek álma, hogy nagy és erős legyen, a lányok pedig szépségre és anyaságra vágnak. A környezet, amint éretté válnak, természetesnek fogadja el vágyaikat.

A felnőttek társadalmába tartozás kezdetét egyes tilalmak megszűnése jel-

zi. A fiatal ettől fogva alkoholt fogyaszthat, cigarettázhat, házasodhat. A házassághoz nem szükséges semmiféle előzetes engedély, szülői beleegyezés.

A cigányoknál a házasságkötésnek általában két formájával találkozhatunk. Az egyik, amikor az apák megegyeznek a jegyajándékban, ilyenkor veszik a menyasszonyt, néha igen komoly összegekért. A másik forma a leányszöktetés. A fiatalok, úgy mint másutt is, kiválasztják egymást. Amikor a fiú a leányt hazaviszi saját házukhoz és az éjszakát együtt töltik, másnaptól kezdve mindenki házastársaknak tekinti őket.

Az a szokás, hogy az újszülöttnek nem egy, hanem több, olykor három-négy-öt-tíz komaszülője van. Ez is azt jelzi, hogy a komák személyében a közösség, a nagycsalád vállalja és fogadja be az újszülöttet. A komaság ezért szoros rokoni kapcsolatot jelent, nem pedig formaság, mint az európai gyakorlatban oly sokszor a keresztszülők esetében.

Alsószentmártonban a cigányokra jellemző magas gyermekáldás az utóbbi évtizedekben visszaesett. A felnőttek még tíz-tizenkét gyerekes családokban nevelkedtek, ma viszont két-három gyerek születik egy családban. A hetvenes évek elejétől a felvilágosítás, az engedélyezett abortusz, az ipari munkába állás csökkentette a szülések számát.

Oktatás, nevelés

Az egyházasharaszti iskolában, ahová öt faluból, köztük Alsószentmártonból járnak a gyerekek — a legutóbbi időben vezették be a román nyelv oktatását. A román nyelvet az alsó tagozaton heti két, a felső tagozaton heti három órában tanulják ugyanazokból a könyvekből, mint a Gyula, Békéscsaba környékén élő, román nemzetiségi iskolába járó diákok.

A cigánygyerekek értelmi színvonala nem különbözik más gyerekeitől. Alsó tagozatos korukban rendszeresen járnak iskolába és tanulnak is. A gondok 5-6. osztályban, a serdülőkorral jelentkeznek. Figyelmüket már más köti le, s rossz hatással vannak a többi gyerekekre.

A 7. osztályba az 1992-1993-as tanévben több mint tíz bukott tanuló jár, s magatartásuk próbára teszi a pedagógusok türelmét. A cigány tanuló olykor nem szándékosan sérti meg tanárát, vagy viselkedik elfogadhatatlan módon, hanem azért, mert nem ismeri a saját környezetén kívül általánosan elfogadott normákat.

Gyakorta hiányzik belőlük a kitartás, néha az első kudarc alkalmával föladják a további erőfeszítést. Pályaválasztásukban nem a családban vagy a környezetben látott minta vezeti őket (általában ez hiányzik is), hanem pillanatnyi motivációk, például egyvalakinek a döntése határozza meg a többiét is: elsődleges szempont, hogy a falun kívül is együtt maradjanak.

A lemorzsolódás az általános iskolában ötven százalékos volt a nyolcvanas évek elején, később sikerült elérni, hogy a gyerekek nyolcvan százaléka végezen. Tudásuk azonban sokszor nem tükrözi ezt, nagy számban gyakorlati analfabétának tekinthetők. Ha a tanuló élettársi kapcsolatot létesít, azaz házasságot köt, eltiltják az iskola látogatásától. A pedagógusok igyekeznek meggyőzni a gyerekeket, hogy a közösség előtt kinyilvánított párválasztással várják meg az iskola elvégzését.

A cigány fiatalságot ki kell mozdítani megszokott, ám változtatásra nem ösz-

tökélő környezetéből, de a szoros kapcsolatok és a nehézkes alkalmazkodási készség miatt mégis együtt kell tartani őket. A Gandhi Alapítvány támogatásával ennek szellemében hatosztályos gimnázium indul cigány tanulóknak Pécsen és Kaposváron. Az alapítvány 1992-ben negyvenmillió, 1993-ban mintegy nyolcvanmillió forint állami támogatást kap. Létrejött egy pedagógiai munkacsoport, amelynek vezetője beás származású cigány tanár. A hatosztályos iskola célja cigány értelmiség nevelése, ugyanakkor fontos, hogy ne veszítsék el kapcsolatukat saját népükkel, mert akkor asszimilálódni akarnak, s nem támogatják többé az övéiket. A fiatalok ezért az érettségi mellett olyan képzést is kapnak, amely segítheti visszatérésüket a faluközösségbe. Aki pedig diplomát szerez, tudásával, helyzeténél fogva tehet valamit népéért.

Mindennapi élet

A pap sajátos helyet foglal el a falu életében. Ténykedése nem korlátozódik a templomra és a hitoktatásra. Szociális munkás, békebíró, tanácsadó, írnok és segélyosztó egy személyben. Sokan elfogadják, mások éppen orrolnak rá valamiért. Köztük és velük él. A plébánia épülete nyitott, a plébános által építtetett nagy közös helyiségben idősek napközi otthonát hozták létre, ide bárki jöhet, fiatal, öreg egyaránt. Jönnek és mennek az emberek, a plébánia a kocsmá mellett az egyetlen közösségi hely.

Ráérnek az emberek, a falu munkaképes lakosságának döntő többsége munkanélküli. Annak idején kedvezményes állami kölcsönökből építkeztek, vettek házat, és újjátották fel a régi parasztházakat. Dolgoztak a nagyüzemekben, aki akart, meg tudott élni. Ma a nagyüzemek zöme leáll, ezért a munkanélküliség halmozottan hozza a gondokat. A munkanélküli segély lejártá után nincs miből élniük. Mi legyen? A fiatalok akár évtizedekig szociális kegyelemkenyéren éljenek? A legtöbb család nem rendelkezik olyan anyagi háttérrel, amely vállalkozókká tehetné őket. Hiányzik ehhez a megfelelő képzettség is.

Az új vállalkozások ugyan megjelentek Alsószentmártonban is, de milyen módon! Új kocsmák, büfék, szeszkimérések nyíltak a korábbi egyetlen kocsmával szemben. Az egész nap otthon lévő emberek, akik a paraszti gazdálkodáshoz nem értenek, így a ház körül sincs annyi munkájuk, italozással mulatják az idejüket.

A munkanélkülivé válás a cigánycsaládok esetében is törést jelent, különösen az apa életében. A munkanélküliséget a cigányok ugyanolyan keservesen élik meg, mint mások. Nehéz elviselni, ellensúlyozására sokan alkohollal vagy szerencsejátékkal kábítják magukat.

A falusi kocsmában fölállítottak két pénznyerő automatát is. Szenvedéllyé vált a játék. A reménytelenség vidékén a nyeresben való bizakodás ugyanolyan szenvedéllyé válhat, mint az alkohol vagy a drog. Akkor, amikor semmiféle biztató megoldás nem mutatkozik sorsuk jobbra fordítására, a gyerekkortól kialakuló játékszenvedély a zárt faluközösségben elképzelhetetlen erkölcsi pusztítást végezhet. Az ország egyik legnyomorúságosabb faluját s a környező településeket betelepíteni játékautomatákkal olyan időzített bomba, amely egy kisebbségnek tönkretetheti az ifjúságát s ezáltal a jövőjét.

A közbiztonság nem rosszabb, mint más falvakban. A határ közelében

néhányan csempészéssel próbálkoztak, előfordult üzletek fosztogatása, ám áruklodóan jellemző, hogy általában élelmiszerért, élvezeti cikkekért törnek be. Kényszerűségből semmittevőkkel lesznek, s ez az állapot életformává erősödik. Önfenntartásuk érdekében kénytelenek lesznek lopni, rabolni. Ez pedig súlyos ellentétet szíthat az egyes népcsoportok között. Ma azoknak van még munkájuk, akik annak idején a termelőszövetkezetet választották. De ki tudja, meddig? S ki tudja, hogyan és mikor alakulnak át erre felé a föld-tulajdonviszonyok? A majdan alakuló kis- és középgazdaságokban szükség lesz kisegítő munkaerőre, s akkor remélhetőleg megtalálják a cigányokat.

Az utóbbi tizenhárom évben hárman érettségiztek a faluból. Egyikük Németországba került, ott tanul tovább. A másik vízvezeték-szerelő szakmával munkanélküli. A harmadik kereskedelmi szakközépiskolát végzett, most levelező tagozaton teológiára jár, s hittant tanít.

Volt időszak, amikor a fiatalok az ipar csábító hatására szívesen szereztek szakmai képeket. A faluban hentes, asztalos, autószerelő, kőműves él munka nélkül.

A falu kétszázharmincöt családjának mindegyike OTP-tartozással küszködik. Az utóbbi négy évben hatvan új ház épült. Ezek tulajdonosai vették föl a legnagyobb kölcsönöket, az ő helyzetük a legnehezebb. Néhány családnál már megjelent a végrehajtó. Akinek hízója volt, gyorsan levágta, a televíziót, a rádiót, a bútort elrejtették. Nem volt mit elvinni.

Ez az állapot nem tartható hosszú ideig. Ha majd a környéket is eléri a tőkemozgás, de legkevesebb öt-tíz év múlva, a munkanélküliség aránya talán az országos átlagra csökkenhet. Addig kosárfonó ismereteiket talán hasznosítani lehetne, ha fölvásárolnák az otthon fonott termékeket, vagy ha egy kis üzemben foglalkoztatnák őket. A falu hátrányát — hogy zárt cigányközösség — előnyére is lehetne változtatni. A franciaországi Montpelier, amely korábban nagy cigány zárandokhely volt, mára cigány idegenforgalmi központtá alakult. A cigány folklórnak, a valójában nem létező, ám bemutatható cigányromantikának természetes környezetben való megjelenítése látogatókat vonzhatna a környékre.

Együttélés

A nemzetiségi fogalom határai rugalmasak: attól függ, meddig nyújtjuk őket; annak megfelelően férnek vagy nem férnek bele az emberek. A cigányok mindenképpen kisebbséget alkotnak; másság jellemzi őket, de se nem jobbak, se nem rosszabbak másoknál.

A magyar-cigány együttélés falvanként változó képet mutat. Godisán a cigányok egy része átvette a paraszti életformát, s talán ennek is tulajdonítható, hogy nem jelentkeznek különösebb feszültségek. Ott a fiatal gyerekek értenek még román-cigányul, de beszélni nemigen tudnak már anyanyelvükön.

Siklóson a vár alatti részt cigányvárosnak nevezik. Ott már keverednek az egyes cigánycsoportok, s a városban vitára adott okot, vajon faji megkülönböztetés-e, hogy a további lopások megelőzése érdekében egyes csoportokat kitiltottak az üzletekből. A városba húzódott cigányok egy része valutázásból, lopásból, kétes eredetű áruk adásvételéből él.

Dél-Baranyában megszokták az ott élők: az egyik ilyen, a másik olyan

ember. A cigány-magyar ellentét nem jellemző a vidékre. Hagyományosan együtt éltek itt a népcsoportok. A háború előtt a cigányok részes aratók, napszámosok voltak a magyar parasztgazdáknál. Ugyanannál az asztalnál, ugyanolyan terítékből, ugyanazt az ételt ették, mint a gazda. Ha van ellentét, abból fakad, ha egy cigány származású ember törvénybe ütköző cselekedetet követ el. A cigányok azt hiszik, származása miatt vonják kérdőre, a magyarok pedig általánosítanak az esetből. Arra a cigányra, aki a magyarokat lenézően parasztnak nevezi, nem cigány származása, hanem viselkedése miatt neheztelnek.

A korábbi időkben a cigányságnak juttatott előnyök rontották a nemzeti-ségek egymás közti kapcsolatát. A pozitív diszkrimináció súlyos ellentmondásokhoz vezetett. A cigánygyerek azért kapott ingyen kakaót, bérletet, tankönyvet, ebédet, mert cigány, miközben az esetleg rosszabb anyagi körülmények között élő magyar családnak nem jutott erre. A helyi feszültségeknél nagyobb hatású, hogy az ilyen hírek elterjednek, s másutt — ahol cigányok nem is élnek — erős előítélet fejlődik ki irántuk.

A cigányok azonosságtudatra törekvése változó erejű. Akadnak, akik fehérítő kenőcsöket kérnek az orvostól, hogy kifakuljon a bőrük színe. Mások agresszívan büszkélkednek cigány voltukkal. Az iskolában arra nevelik a gyerekeket: vállalják származásukat. Nem kell asszimilálódniuk, mert nem ez a járható út. Nem az a kiemelkedés módja, ha egy cigány egy lecsúszott magyar család gyermekével köti össze a sorsát, s lesz belőle rackó, aki se nem cigány, se nem magyar. Az egyik közösség még nem fogadja be, a másik már kiveti magából.

Cigányság nem létezik, egységes etnikumként semmiképpen. A nagycsaládok, a csoportok a meghatározók. S mert nem létezik egységes cigányság, a számtalan szervezet is inkább valamiféle politikai taktika szolgálatában áll, vagy egyéni törekvések húzódnak meg mögöttük. Ezért hallani olykor: alapíts, komám, te is egy cigányszervezetet, abból meg lehet élni. Ha pedig valaki azzal érkezik: a cigányságot képviseli, attól megkérdik: ugyan miféle cigányokat?

Átmeneti helyzetben van a falu. Ha maradnak — semmi remény, ha menének — ugyan hová, miből s legfőképpen minek a reményében?

Nemzetiségek együttélése Karintiában

„Azt a tényt, hogy tartományunkban évszázadok óta két nép él, a teremtés sokféleségének jeleként és mint történelmileg kifejlődött adottságot, hálával fogadjuk, és azt valljuk, hogy a keresztények feladata e két népet jobb kölcsönös megértésre és ezáltal aktív együttélésre vezetni.” Ezekkel a szavakkal kezdődik az 1971/72. évi karintiai egyházmegyei zsinat határozata „a németek és szlovének együttéléséről Karintia egyházában”. Ezzel adott a kiindulási helyzet egy olyan konfliktusban, amely nemcsak Karintiában létezik, hanem egész Európában feszültséget, sőt időnként gyűlöletet és ellenségeskedést kelt.

Tudjuk, hogy az egyház a történelem során alapvetően hozzájárult ahhoz, hogy a népek sokfélesége — nyelvük és kulturális tradícióik megőrzése által — fenn tudjon maradni. Ez ma Európa egyik legnagyobb erőssége. A kereszténység kezdetei óta az egyház mindig annak a népnek a nyelvén teljesítette evangéliumi küldetését, amelynek földjére az apostolok és utódaik érkeztek.

A nyelvek sokfélesége a népek együttélésében egészen az elmúlt évszázadig nem jelentett problémát. (Természetesen bizonyos okok korábban is ellenségeskedéshez vezettek, de azok többnyire más jellegűek voltak!) Az emberek azonosították magukat azzal a térséggel, amelyben éltek, ezt pedig általában egy állam alkotta és az a dinasztia kormányozta, amely ott hatalmon volt. A felvilágosodás, a kulturális színvonal növekedése magával hozta az önrendelkezésre való törekvést, megnövelte a társadalom iránt érzett felelősségvállalást — s mindez a demokratikus társadalmi rend kialakulásához vezetett.

E fejlődés számos pozitívum mellett természetesen negatív hatásokat is eredményezett. Ezek közül következményeiben a legsúlyosabb a túlzott nemzeti öntudat. A korábbi, az országgal és uralkodójával való azonosulást felváltotta a saját néppel való azonosulás, amelyet a közös nyelv és a közös kulturális hagyományok jellemeztek: a patriotizmus helyébe a nacionalizmus lépett. A nemzeti határok azonban többnyire nem azonosak a politikai határokkal. Európa legtöbb országában nemzeti többségek és kisebbségek alakultak ki.

A kisebbségek körében a „tanult” emberek közül rendszerint csak a papok voltak azok, akik a falvakba visszatértek, és ott saját nemzetiségüknek nemcsak lelki, hanem kulturális, gazdasági és végül politikai vezetőivé is váltak.

A többnemzetiségű területeken a II. Vatikáni zsinat — hatalmas eredményei mellett — két szempontból is megnehezítette a helyzetet: az egyik a liturgia nyelvének megváltoztatása, a másik a világiak átértékelt felelőssége a plébánián és az egyházmegyében. Az egy nemzeti nyelv helyett ezután legkevesebb kettő versenyez egymással; és ahol korábban a plébános önállóan hozhatott döntéseket nyelvi kérdésekben, ott ma mindent meg kell vitatnia a nemzeti „egyházközségi frakciók” szóvivőivel.

A példának felhozott Karintiában, ahol szlovén kisebbség él, törekedtünk arra, hogy a nemzetiségi problémákat csökkentsük, és azt hiszem, ez sikerült is. Minden nemzetiségi feszültségnek saját története van, így a német-szlovénak is Karintiában. A szlovén népnek egy rövid időszakról eltekintve nem volt önálló története. Ezért jelentett különös problémát az elmúlt száz évben

saját identitásuk megtalálása egy olyan országban, ahol a többségben lévő népesség nemzeti identitása nagyon erős volt.

A szlovéneknek sokkal nagyobb hányada hű az egyházhoz, mint a német többségnek. Ennek egyik oka, hogy az egyháztól mint az üldözöttek segítőjétől sokkal többet várhatnak a kisebbségek. De nemzeti tudatuk esetenként szinte archaikus, mitikus jellegű, ahogy a következő mondás is tanúsítja: „Előbb egy szlovén anya megszült, csak aztán kereszteltek meg!”

Karintiában a papi utánpótlás — arányait tekintve — többségében a szlovén lakosság köréből került ki. A hagyományos mély vallásosság mellett a papi hivatásokat gyakran motiválta az is, hogy így jobban tudták népüket szolgálni. A vallási és nemzeti indíttatás összefonódása következtében a papok gyakran népük szószólóivá váltak — és sokan még ma is azok. Ezáltal ténylegesen sikerült népük egy részében megőrizni a nemzeti tudatot, megővni őket az asszimilációtól, és távol tartani a szekularizálódástól. Napjainkban azonban igen erős a szekularizálódás a szlovénség körében. Nagyon sok szlovén elvész az egyház számára, de mégis szlovén marad — olyan jelenség ez, amely a szlovén papokat nagy nehézség elé állítja.

1972 októberében politikailag robbanékony helyzet alakult ki. Még az 1955-ös államszerződésben, amelynek eredményeképp a megszálló hatalmak kivonultak az országból, Ausztria kötelezte magát, hogy Karintiában, ott, ahol szlovének élnek, kétnyelvű helységnévtáblát és útjelzőt állít föl. Minekutána 17 éven keresztül nem sikerült megegyezni, melyik helység számít kétnyelvűnek, 1972-ben a tartományi elnök előzetes bejelentés nélkül felállította a táblákat. Ez az intézkedés a német ajkú lakosság körében nagy haragot váltott ki, ami azzal végződött, hogy éjszaka az összes táblát kitépték, és Klagenfurtban a tartományi gyűlés épülete elé szállították.

Ugyanebben az időben ülésezett Klagenfurtban az egyházmegyei zsinat. A mintegy kétszáz zsinati küldött fele a papságból, fele az egyházmegye esperesi kerületeinek világi képviselőiből került ki. A tartomány katolikusainak ez a reprezentatív testülete ekkor hozta meg a bevezetőben említett egyházmegyei határozatot „a németek és szlovének együttéléséről Karintia egyházában”. A határozat a nemzeti konfrontációval szemben az ellentétek legyőzését követelte meg, a mindenkori nemzeti sajátosság megőrzése mellett.

A dokumentum a bevezetőben leszögezi: tudomásul kell venni, hogy a nemzetiségi viták nyomán sokan sérüléseket hordoznak magukban, és ezeken nem képesek oly mértékben túltenni magukat, hogy a másik féllel ki tudnának engesztelődni. Nem lehet azonban addig várni, míg mindenkiben megéri a kiengesztelődés. Akik már mindkét oldalon eljutottak erre a lelkiültre, kezdjenek el a kölcsönös megértésért munkálkodni, és egyben próbáljanak azokra is hatni, akik még nem jutottak el ideig.

A dokumentum konkrétan foglalkozik egyes problémákkal. Ilyen például mindkét nemzeti nyelv használata a liturgiában. Leszögezi, hogy mindenütt, ahol az istentiszteletet látogató közösség jelentős arányban beszél mindkét nyelvet, ott a liturgia is kétnyelvű legyen. Ez a jele a különböző nyelvű keresztények összetartozásának. Ha több szentmisét mondanak a plébánián, egyszer az egyik, másszor a másik nyelvet használják.

Kisebb körben megtartott liturgiák esetében pedig — mint például a keresztelő, a házasságkötés vagy a temetés — az érintettek kívánságának a legmesszebbmenőig eleget kell tenni.

Egy további bekezdés azt rögzíti, mit jelent az aktív világiak felelős tevékenysége az egyház életében, például az egyházközségi tanácsban. Tudni kell, hogy a szlovén plébánosok egyáltalán nem örülnek ennek. Problémát okoz ugyanis, hogy az egyházközségi tanácsban nagyon erősen érvényesülnek a nemzeti érdekek. Az első választásoknál sok plébánián kísérleteztek nemzeti jelöltlista felállításával. Sokszor olyan embereket igyekeztek rábírní a választáson való jelöltetésre, akiket az egyház tevékenysége egyáltalán nem érdekelt. Érthető, ha a plébánosoknak nem sok örömük volt ezekben a „felelősségteljes” munkatársakban. A probléma ugyan az idők során háttérbe szorult, amint a megválasztottakban tudatosodott, hogy a mandátum munkát és nem csak demonstrációt jelent. Ezeket a folyamatokat túl kell élni.

A dokumentum következő fejezete a szlovének hivatalos képviselőtét tárgyalja a püspök mellett. Hasonlóan a lelkipásztori tanácshoz, működik egy szlovén lelkipásztori bizottság is. Az általuk választott szóvivő képviseli a bizottságot az egyházmegyei hivatalokban és a püspöknél. Az egyházmegye hivatalos rendezvényein bármikor lehet a szlovén nyelvet használni, de megfelelő fordításról gondoskodni kell. A püspöknek és a püspöki helynöknek legalább annyira kell ismerniük a szlovén nyelvet, hogy üdvözlő szavakat vagy rövid beszédeket tudjanak szlovénül megfogalmazni.

Felállítottak még egy paritásos alapon működő német-szlovén koordináló bizottságot, amelynek három német és három szlovén tagja van, közülük egy-egy pap. Váltakozó elnökléttel működnek. Feladatuk a vitás kérdések megtárgyalása vagy megelőzése.

Ezekben az években sok olyan ismerettel gazdagodtunk, amelyek hasznosak lehetnek a további munka szempontjából. Ezek a következők:

— Az indulatok nagyon értékesek, mert kreatív tényezők lehetnek, ám ha túl erősek, már csak arányaiknál fogva sem ellenőrizhetők. Tehát ha egy konfliktus „felforrósodik”, előbb meg kell teremteni a „lehűlés” állapotát, mielőtt a megfelelő megoldásokat sikerrel fel tudnánk kínálni.

— Ha egy konfliktus ismétlődően jelentkezik, akkor a megoldás keresésébe be kell vonni a közvetlenül érintetteket is. Különben csak addig hajolnak meg egy nemkívánatos tekintély előtt, amíg új alkalom nem adódik a konfliktusra.

— Ma már sok világi hívő felelősséget érez a népek együttéléséért, és tenni is hajlandó érte. Segítségükkel el kell érni, hogy a papok ne kerüljenek konfliktushelyzetbe nemzeti kérdésekben.

— Tudni kell azt, hogy a nemzeti konfliktusok összefüggnek a kisebbségi érzéssel, ez utóbbi pedig félelmet okoz. A félelem ellenőrizhetetlen érzés, és a nézeteltéréseknél ezt tudomásul kell venni. Szinte alig várható kezdeményezés a probléma megoldására azok részéről, akik ebben érintettek.

Az eddigiek azt kívánták bemutatni, hogyan kezelik a nemzeti kérdést Karintiában. Hasonló problémáknak más országokban saját történelmi előzményeik vannak, és bizonyára a megoldás lehetőségeit tekintve is sajátos szempontokat kell figyelembe venni. De gyökerükben ezek mindig ugyanazok az alapvető, egészen emberi alapproblémák, és valamennyien tanulhatunk egymástól. „A világot tartósan csak akkor lehet jobbá tenni, ha a konkrét embereket szeretjük”— mondta egyszer Carl von Sonnenschein, a múlt században élt berlini ifjúsági lelkipásztor.

B. Réthelyi Sarolta fordítása

A megalázott völgy esélye

Gondolatok a magyar-szlovák viszonyról

A szlovákok történetét lapozgatva gyakran tűnnek fel a megalázott nemzet képsorai. Kétségtelen, ennek a népnek eredete óta bizonyítania kell létezését. A 18. században azt, hogy ők nem leigáztak, hanem a magyarok segítségül hívói a morva önkény és lenézés ellen. A 19. század elején azt, hogy ők nem pusztán al- vagy mellékajátás a nagy szláv családfán, a század dereka táján azt, hogy a Tatra-völgyek népének nyelve nem írástudatlan pásztorok és útonállóknak primitív dadogása. És ez már kétszeresen fájdalmas volt, mert a bántást a szlovákság szláv apostolaitól, Kollártól és Šafárikától kapták. Kossuth Lajos alig állt szóba velük, aztán már csak vérdíjra szorította a szélesebb idő. A szabadság szlovák bajnokai nem jutottak a császár előszobájáig sem, a horvát bántól vállveregetést, majd a mégis császári zsoldban elszenvedett megalázó vereségek után a győzelmeket megtorló Bécs büntetését kapták jutalmul. Voltak pánszlávok, ha többet kívántak, mint a túlszóló magyar státusát. Voltak szeparatisták, amikor nem lelkesedtek a szlováknak beszélő csehszlovák címetért. És megalázó volt az ősi német-szlovák testvériség felújításáért végre megkapott állam, majd az állam „úgynevezettségének” kötelező kimondása minden említésekor az utóbbi majdnem fél évszázadon át.

A megalázott völgy jobb esetben ábrándozásban keresett vigaszt, rosszabb esetben az ezeréves elnyomottság tehetetlenség-magyarító sóhajtaiban. Gyűlölt németet, csehet, lengyelt, magyart és zsidót egybemosva, a végén orosz is. A parancsot teljesítő ember önigazolása jutott osztályrészéül, amikor a cseheket a Protektorátusba üzte, a magyarokat a Dunán túlra és még tovább. A náci megszállók elleni felkelésért minisztériumok helyett csak megbízotti hivatalokat kapott, és 1968 szovjet tankjai nyomán hálálkodva fogadta a szocialista köztársaságot, a szlovák szocialista Dubcek után a szocialista szlovák Husák asszisztálásával.

Szent István másságot becsülő országát a történelmi szükségszerűség magyarországiságból magyarrá gyúrta, amely csakis nemzeti viszályokat eredményezhetett. Batsányiék óta nem érthette a hazai szellemi élet, hogy az emberi haladással egyenértékűnek tartott magyarságtudat hogyan szoríthatja a nemzetin kívül mást nem látó sündisznóállásba a fogyatkozó, magyarosodó és magyarosított középréteget vesztő szlovák nemzetnevelőket.

Ismerjük a magyarság nagyjainak a vívódását nemzet és haladás, a függetlenség és a gazdasági építés helyes sorrendjén és egyensúlyán. Párducos Árpád hódítását, dicsőségét romok és szomszédvárak viszálya követte, hogy a vigasztaló tisztázódás nemesi-népi párosa után a könyvtár emberiség-kere-

só elmélkedése szolgáljon az élet értelméül. A „hass, alkoss, gyarapíts” a nemzetért könyörgő bűnbánó imádsággal forrott egybe. Gyötrelmes volt Verceke és Dévény egyensúlyának keresése, s a keserűség a *Bús magyar énekében* a határon túl került magyarság szivárvány-képében közös dolgaink rendezésévé humanizálódott az utóbbi időkben. Talán ezekért és más igazakért nem teljesedett a magyarok eltűnéséről szóló herderi jóslat. Talán az első koronás fő kemény nemzetregulája, a nemzet eszköz-létének örökül hagyása őrzi meg utódait a megmaradás reményének, a tolerancia általi újrakezésnek.

A szlovákságtól sohasem volt idegen és ma sem az a szerves szimbiózis vállalása, amikor arra lehetőség, esély mutatkozik. Az önpusztító mitológiai gyűlölködés mindig Magyarhon tolerancia-vesztésének volt függvénye, és igen hosszú út vezetett a mai merevgörcshöz, amikor e régió sajnálatosan utolsóként önállósuló népének hangadói azokkal az eszközökkel vélik egy nemzetűvé gyúrní déli tájait, amelyekkel Magyarország már — a história törvényeinek tragikus meg nem értésével — önmagának és a benne foglalt valamennyi nemzettársának nehézségeket okozott.

A polgárosodáshoz nélkülözhetetlen történet- és nemzettudomány megjelenése egyetemi oktatásunkban a 18. század első felében a magyarhoni szlovák etnikai tudatú értelmiség körében igen korán a magyar-szlovák történeti szimbiózis tételes megfogalmazásához vezetett. Ezért írta Krman Dániel evangélikus szuperintendáns 1707-ben Rákóczi elkötelezett szlovák híveként, hogy Szvatopluk Magyarhon királyaként vezette keresztvíz alá a szlovák nemzetet, s a jó helyismerettel rendelkező szlovákság ezért őrizhette híven a nyugati országhatárt a szlovákságot lenéző, becsmérő morvák becsapásai ellen. Ezzel cseng össze Samuel Timon vatikáni vizsgálódásokra is alapozott okfejtése a morvák ellen segítségül hívott, majd egyenrangúvá lett szlovákok magyarokkal létrejött testvérközösségéről. A szlovák nemzetet és méltóságát kétségkívül védelmező elmélet nem irányult más etnikum ellen, hanem a korszellemhez alkalmazkodva törekedett a szlovák nemzeti identitás beillesztésére Magyarhon egységébe. Ezt az építkezést folytatta — a Pázmány Péter önálló szlovák irodalmi nyelvteremtésre készítő intézkedései nyomán létrejött nagyszombati kultúrát betetőző — Anton Bernolák nyelvtudományi és tudományszervező munkásságával.

A gyorsuló ütemű magyarosodás — utóbb magyarosítás — kivédésére a szlovákság a romantikus, majd az egyre erőteljesebb rasszista vonásokat mutató szláv egység mitológiájához folyamadt, amelynek részét alkotta a germán- és magyarellenesség. Az abszolút céllá minősült nemzeteszme máig hatóan embertelenség-sorozattá változtatta a mindig is Nyugat és Kelet peremvidékén sodródó régióink népeinek történetét, s benne a magyar-szlovák viszonyt is. A Magyarhonban eleinkkel őshonos, külföldi anyanemzettel nem rendelkező és a szláv világtól sem elismert szlovákság hely- és jogkeresése 1848 és 1867 előestéjén mutatott építő vonásokat, amikor a magyarság toleranciakészsége a nagy események érlelődésének időszakaiban mérsékelni tudta saját nemzeti agresszivitását. Ekkor jött létre a szlovák írásnak a szláv mitológiától felszabaduló, saját hazájára és népe hagyományára boldogan

rátaláló korszaka, mindenekelőtt Andrej Sládkovic *Detvanjában* (*Gyetvai le-
gény*), amelyben Martin a germán ármány ellenére egyezséget köt Mátyás
királlyal, beáll seregébe, ha megtarthatja népi öltözékét — identitását. 1848
tavaszának eufóriájában lelkes szlovák kiáltások is hangzottak, majd a tragi-
kus szembefordulás utáni kijózanodás éppen a volt vezért, Jozef Miloslav
Hurbant készítette lelkiismeretvizsgálatra: nem a magyar az ellenség, hanem
a nemzethagyó szlovákok. És a Kisfaludy Társaság tót népdalgyűjteményé-
nek gesztusára Ludovít Kubáni cseh-magyar-szlovák szövetséget sugalló re-
génytörzója volt a válasz.

A történelmi paktum alapján induló Magyarhon liberális, de kisszerű bü-
rokratákkal teletűzdelt államgépezete egyetlen politikai nemzet, a magyar
megtűrésére volt alkalmas. Igaz, nyugati mércével is példamutató demokra-
tizmussal és toleranciával senkitől sem kérte számon származását, anyanyel-
vét, vallását — egyetlen kritériuma volt, a politikai magyar nemzettudat vál-
lálása. Áradt is az asszimilánsok milliós nagyságrendű tömege, és Árpád
hazája keblére ölelte valamennyit, ha alig dadogott is néhány szót magyarul,
de nemzetiszínű lelkesedéssel, új névvel, nemegyszer volt etnikuma nemzeti
aspirációinak teátrális megtagadásával járult hozzá az ország kétségtelen pol-
gárosodásához. Nem volt ez a népek börtöne, csak a fejlődés hideg fejjel
értékelhető szakasza mindannyiunk számára. Ellentmondásai, belső és külső
problémái kezdetektől magukban hordozták a romlást, hiszen Európa vala-
mennyi nemzetének joga volt az önrendelkezésre, a „saját göröngyre”, amint
azt Trianon előtt Martin Rázus írta.

Az a Magyarország nem lehetett alkalmas a föderalizálásra, annak az or-
szágnak meg kellett újulnia, át kellett alakulnia, amire önerejéből termé-
szetesen képtelen volt. De a szlovákság nemzeti végromlásának korában is
akadtak olyan gondolkozó fők, akik óvták népüket a hamari ítélekezéstől, a
szellemi értékek tagadásától. Hviezdoslav — Pavol Országh — a leg súlyo-
sabb magyarosítás idején ültette szlovákra Arany, Madách és Petőfi műveit.
Akkor, amikor egyetlen szlovák középiskola sem működhetett az országban,
amikor százával magyarították az ősi szlovák helységneveket, amikor tucat-
jával indították a pereket a „pánszlávoknak” minősített szlovák értelmiségi-
ek ellen. Hviezdoslav vádiratot írva ugyan a fentiekért, de elfogadta a Kis-
faludy Társaság tagságát, jelezve, hogy el kell választani a magyar kultúrát
az állami bürokráciától. Volt olyan szlovák törekvés is, amely meg akarta
ismertetni a magyar kulturális közvéleményt a szlovák irodalom legjavával,
hiszen Magyarország nemcsak mostohájuk, hanem megőrző hazájuk is volt,
éppen a szomszédos nagyobb szláv népek, a csehek, a lengyelek, az ukránok
vonzásával szemben. A szlovákok maguk fordították alkotásaikat magyarra,
s publikálták saját kiadású és terjesztésű hetilapjukban, megértést várva el-
sősorban Budapest irodalmi berkeitől. József Jókai visszhang nélkül maradt,
akár Štefan Krčmery vállalkozása: saját fordítású *Anthológiája* szlovák költők-
ből, igaz, már a fordulat utáni évekből. Emil Boleslav Lukác sem fordított
hátra a magyar költészetnek, amiért Selmezbányán magyar líceumba kellett
járnia. Milo Urban is egyszerű magyar tanítókat emleget önéletírásában, akik
humanizmusuk leleményességével kijátszották az egyébként európaizálódni
akaró magyar közoktatás egynyelvűséget parancsoló rendelkezéseit.

A magyar-szlovák szimbiózist valló, a szlovákságot szélsőséges nemzeti indulatoktól féltő írástudók természetesen háttérbe szorultak. A védekező nemzet hangadói elvakult keresztes hadjáratot indítottak minden és mindenki ellen, ami magyar volt, és aki közösséget vállalt a magyar kultúrával. Szlovák Kölcsey, Vörösmarty, Arany, Ady, József Attila nem lehetett, hiszen a magyarok humanizmusa, büntudata vagy éppen nemzetostorozása a létező nemzet helyzetében fogant, a szlovák nemzeti lét pedig a legkisebb felföldi városkában is szenvedte a kényszerű magyar iskolát, postát, vasutat, közigazgatást. A békét keresőket szükségszerűen elnyomta a századvégre anakronisztikussá vált késő-felvilágosodás eszmevilágának felújítása, miszerint Isten és ember elleni vétek, hogy a magasabb rendű szlovákságnak, szlávságnak az alacsonyabb rendű magyarságnak kelljen olvadnia.

Ez a szellemi örökség alig változott Trianon után, hiszen keletkezése pillanatában hamis tákolmány volt Csehszlovákia, és a szlovákok védekezése, nemzetmentése sokszor még a magyarellenességet is meghaladó szélsőségekbe torkolt. Nyugodtabb időkben sokat segíthet majd a magyar-szlovák viszony megértésében a szlovák-cseh kapcsolatrendszer elemzése, mert közhelynek számíthat közgondolkodásunkban, hogy a szlovákságot a magyarhoni lét mentette meg az elszlávosodástól, de Csehszlovákia mentette meg az elmagyarosodástól. Ebből fakad napjaink szlovák identitászavarának tragikuma, a szinte mítikus, szenvedélyes és ezért elvakult gyűlölet két közvetlen, ezer éven át sorsát meghatározó szomszédjával szemben. Ezt az igen súlyos tehertételt teszi még elviselhetetlenebbé a mindenképpen szerencsésebb sorsú, fejlettebb magyar és cseh nemzet közgondolkodása, amely csak nyomelemekben volt képes egyáltalán megérteni a szlovákság érzékenységet, sértődöttségét. Ezért szólalhatott meg 1990 legelején az a bátortalan, azóta persze elhalni tűnő szlovák értelmiségi hang, mely szerint a szlovákság akkor gyógyul csak ki a nemzeti pubertászavarokból, ha a fejlettebb cseh és magyar közgondolkodás egyáltalán felfogja a szlovákság jelenkori problémáit, amikhez akarva-akaratlanul maga is hozzájárult.

Mindezt az amúgy is alig átlátható magyar-szlovák Dante-bugyrot még áthatolhatatlanabbá tette a szláv fajiség utolsó nekiveselkedése a második világháború után kialakult helyzetben. Tudjuk, nem akadt szlovák válasz Fábry Zoltán jalkiáltására a lakosságcsere, a deportálás, a transzfer, a munkaerőtoborzás idején. A magyarság kollektív felelősségrevonását, a hírhedt kassai kormányprogramot, a reszlovakizációt a szláv rasszizmus jelszavaival indokolta a szovjet helyeslésre és sugalmazásra tobzódó cseh és szlovák fajiség. A szovjet típusú történelmi bosszúállás módszerei a hidegháború parancsinternacionalizmusává embertelenedtek, de a magukat győztesnek tekintők félelmükben — Sztálingrád példájára — sebtében szlovákká és néhol munkásmozgalmivá változtatták a helységneveket. A nagy igyekezetben a századforduló legotrombább helynévmagyarosításán is túltettek, hiszen színmagyar falynaknak adtak olyan szlovák/szláv mitológiai neveket, mintha 1890 táján Árpádvár, Kundváros, Koppányrétre, Elődfalura magyarítottak volna színszlovák településeket. E súlyos örökségtől az 1948–49 utáni diktatúra sem mert megszabadulni. Sőt! Szánalmas félelme a hatvanas évektől megköveteli a be nem avatkozás rendszabályát — a lenini gyakorlatot is megcsúfítva — a nemzetiségekké lefokozott, másodrendűsített nemzeti kisebbségek ügyeibe. Ennek jegyében fél a többség a kisebbségtől, hozza an-

tidemokratikus, tragikomikus településtábla- és feliratrendeleteit. A módszerek ismertek, jól kidolgozták és ideologizálták őket a saját árnyékuktól is rettegő diktatúrák egynyelvűséget és egy/ál/erkölcsiséget teremtő időszakában. Lehet-e demokratizálódás, rendszerváltás a negyven, illetve hetven év nemzetpolitikájának folytatásával, lehet-e éppen és csak ez a nemzet- és kisebbségpolitika ma is követett gyakorlat? Lehet-e erkölcsi, társadalmi, nemzeti megújulás az érte további kiszorításával az *ellene* javára?

Nem vagyunk vétkesek és felelősek apáink, nagyapáink mulasztásaiért, bűneiért, de azért igen, amit mi, itt és most nem teszünk meg. Az önálló Szlovákia ellen nem szabad cselekednünk, helyette nem cselekedhetünk, de érte nagyon is sokat tehetünk. És amit érte teszünk, azzal magyarságunk európaizálódásának tesszük a legtöbbet! Mindenekelőtt a szlovákság helyzetének megismerésével és felismerésével, a szlovák nemzettudat tisztázatlanságának a lehetőség végső határáig történő tolerálásával. Ennek eszköze lehet a szlovák nép történetének és művelődésének objektív megismerése, elődeink magyarosító ténykedésével együtt. Helyre kell állítanunk lelkiségünkben, közgondolkodásunkban a Felföld, Felső-Magyarország legalább Mikszáth-látta egységét. A mai határok csak akkor lehetnének szellemiek és átjárhatóak is egyben, ha nem rajzolnák, nem rajzolnánk rá őket az 1918 előtti térképekre. Szlovákia nem volt, de szlovák nemzet igen. A szlovák nemzet megfosztása magyarhoni társnemzet voltától a magyar nemzeti kultúra mindennemű létének megtagadását jelenti a mai Szlovákia területén. E társnemzeti státus retrospektív elismerése akkor lenne esélybiztosítás a mai önálló Szlovákiának, ha az 1918 előtti Magyarhon szlovákságát a mai magyar közgondolkodásban annak látnánk és láttatnánk, ami egykori valóságában volt, s amire a szlovák szellemi élet sokáig, legjobbjai a mai napig törekedtek. A Trianon előtti magyar-szlovák sorsközösség tagadása vagy meghamisítása is visszafelé irányuló irredentizmus, emberiség elleni bűntett! Mindkét részről!

A ma újra és a korábbiól eltérő módon önállósult Szlovákia esélye ugyanúgy a demokrácia, a nemzeti tolerancia, mint régióink bármely népéé. Rá is érvényes a történelmi tanulság, hogy antimagyarizmussal, antiszemitizmussal, antibohémizmussal nem jöhet létre a megújuló szlovákság. Nekik is megvan a maguk, ha úgy tetszik „kisantantjuk”. A csehektől válnak, ami civilizált módon sem lehet barátságos dolog. Szlovák-lengyel barátság nincs, legfeljebb Comenius Lengyelhonba menekülésében fedezhető fel. A nagy keleti szomszédok, akár az ukránok, akár az oroszok éppen nem potenciális szövetségesek. Ausztriában akadhat ugyan egy-egy áldozatkész magánvállalkozó, de mint ország csakis nyílt, demokratikus Szlovákiát tekinthet partnerének. Magyarország... És rossz esetben a kör számukra is bezárulhat.

Milan Rúfus régóta inti népét Pozsony, majd Kassa hirtelen elszlovákosításának nyelvi és egyéb öncsonkító veszélyeire. Lubomír Feldek évekkel ezelőtt figyelmeztetett a városokat előzőnlő, történelem- és utcanévátkeresztelő szlovák úthengerre, fölötte a mégis kacagó, kikacagó gótikával. Ladislav Ballek hentescsaládjának etnikumvesztése a szlovák délen ugyanezt példázza. Peter Jaroš az ezeréves szlovák méhszorgalmat tekintette a megmaradás lehetőségének. Július Balco csendőrbosszuló cigánytörténete a történelem könyörtelen igazságosztásának, az identitásváltás titkolhatatlanságának és ön-

marcangolásának a mementója. A történelmi magyaros írású családnevek erőszakos „reszlovakizálásának” nemcsak helyeslő hangja volt. A történelmi szégyennek is minősített akció kapcsán azt is olvashatta a szlovák közönség szlovák tollból, hogy Budapesttől is lehetne szlovákul tanulni, ha megbecsülnék a magyar nyelvben konzerválódott ősi szlovák szavakat, mint amilyen a ponosa—panasz vagy a slobodno—szabad. Nekünk magyaroknak ezekben a hangokban kell bízunk, és nem szabad hamari ítélettel általánosítanunk a nemcsak Szlovákiában hangoskodó türelmetlenek félműveltségét.

Vladimír Minác írta három évtizeddel ezelőtt, hogy a magyarok a szlovák politika végzete. Mert a szlovákság tettei ellentettek voltak a magyar politikával szemben. Úgy tűnik, igaz a megállapítás. De minden múlt és jelen közös rontásunk ellenére újból és újból meg kell kísérelnünk a baráti kéznyújtást, sérelmeinket el kell viselnünk, hogy a szeretet alaptörvénye nemzetek közötti legyen, és az Ember boldogságát szolgálja. Akár akarjuk, akár nem, józan befelé fordulással látnunk kell, hogy a szlovák újjászületés esélyének biztosításában nem a legkisebb szerep a miénk. Ha nem hallgatunk erre a belső, nem könnyen fogalmazható, sokaknak tán arcpirító szelíd ösztökélésre, bűnt talán mi már nem követünk el, de mulasztást mindenképpen. És az új ember megítélésekor nem érdem a bűn elkerülése, ha a mulasztás tényét magyarázzatjuk, mentegjük vele.

CS. GYIMESI ÉVA

„Mert keresztények, végül is”

A tragikus sorsú erdélyi költő, Szilágyi Domokos úgyszólván egész életében küzdött a kihívással, amit „a láthatókon túli” Valóság az ember számára jelent. Metafizikus költészetében a titokkal viaskodott, aminek tartalma egyesek számára a Semmi, mások számára az Isten. És nem pusztán a végső kérdésekre adható válasz iránti szomjúságból eredt ennek a szüntelen harcnak a nyugtalan-sága. Nem csupán a kielégíthetetlen megismerési vágy hajtotta őt, amikor rákérdezett a létezés fundamentumára. A huszadik századi történelmi tapasztalatokból fakadó mély kétségbeesés szülte keserű kérdéseit és kétségeit. *Missae Solemnis* című drámai hatású költeményében — melyben a vietnami háború válik a lírai példázat anyagává — döbbenetes kíméletlenséggel leplezi le a képmutatást, a keresztény éthosz — az értékideál — és a köznapi morál — az értékreálizáció — közötti szakadékot:

„Kék ég. Olyan kék, mint csak színes filmekben. / A mise sem valódi. It is celebrated by sixty Military. / Policemen. Hatvan tábori csendőr. Vagy hatszáz. Hatezer. / Hatezer Feldkurát. Géppisztoly mellükön keresztben. / Mert keresztények, végül is. Géppisztoly mellükön keresztben... / És a kereszt élesre töltve...”

Mindezek mögött pedig ott van a legszemélyesebb élmény: egy szőnyeg-bombázás emléke, amikor a családdal együtt menekülő hatéves gyermek — a református papfiú — hite végzetesen megrendül. A jól ismert kérdés — Ha ez megtörténhetik, egyáltalán létezik-e a Gondviselés? — ezután haláláig

meghatározza Istenhez való viszonyát. A keresztények között, akikkel Szilágyi Domokos életében találkozhatott, minden bizonnyal többen voltak olyanok, akik megerősítették, mint olyanok, akik eloszlathatták a kételyeit. Ebbe természetesen nem kis része volt a korszellemnek, a szocializmus hivatalos értékrendjének, az aufklárista, magabiztos embermodellnek s az ateizmus térhódításának is.

De vajon a kelet-európai fordulat után javult-e valamit a társadalomnak a keresztény identitásra vonatkozó képe?

A hitvalló keresztényeknek ma már nem kell rejtőzködniük. Gyermekünknek megadatott, hogy szabadon ismerkedjenek azzal az evangéliumi értékrenddel, amely a keresztény szellemiség eredeti tartalma. A család, a templom és az iskola között most már zavartalan lehetne az összhang az erkölcsi normák tekintetében. A legifjabb nemzedéket megóvjuk attól a világnézeti tudathasadástól, ami bennünket — a szocializmusban született nemzedéket — fenyegetett. Most már nincs is objektív intézményi akadálya annak, hogy visszanyerje a hitelét minden szó, amit az elmúlt rendszer kiüresített: a szeretet, a bizalom, az áldozat, a béketűrés és egészében maga a kereszténység fogalma, mint annak az eszményi minőségnek a jelölője, ami által Krisztus testéhez — az egyházhoz — tartozunk.

Mégis időszerűnek érzem ma is az idézett paradoxont, Szilágyi Domokos kíméletlen ítéletét: „Mert keresztények, végül is. Géppisztoly mellükön keresztben.”

A költő tragikus iróniája a keresztény lelkiismeret elevenébe vág. Vajon a belfasti írek terrorcselekményei nem ezt az ellentmondást példázzák? És Horvátországra, Boszniára, a megerőszakolt muzulmán asszonyokra is gondolkodok, a szerb ortodox egyház felelősségére abban, hogy kibontakozhatott a polgárháború. A cigánypogromokra, amiket kászoni székely falvakban követtek el, közismerten hívhű katolikusok földjén, ahol — a faji hagyomány szerint — nem csupán a templomtornyokon, de a házakon, sőt a gazdasági épületeken is ott a kereszt. És a magyarországi skinhead-mozgalomra, amit nemritkán a 'keresztény úri közép' képviselőinek félhivatalos áldása kísért.

De eszembe jutnak az erőszak ama formái is, melyeket néhol a keresztény többség alkalmaz az ugyancsak keresztény nemzeti kisebbségekkel szemben, fegyverek nélkül, pusztán a jogfosztást szentesítő parlamenti szavazógépek által... Jelenleg ez a mi osztályrészünk, erdélyi magyaroké. És a kisebbségek sorsa akkor sem más, ha csupán felekezeti a különbözőségünk: újra meg újra látnom kell a szabad ég alatt miséző román görög katolikusokat, akiket az ortodox egyház a templomaikból és más javaikból kiforgatott.

Persze ezek a látványos példák szinte kínálják számunkra az igazságtalan általánosítást, a bűnnek kollektív bűnné fokozását: amikor úgy beszélünk, hogy ezt vagy amazt az erőszakot a katolikusok, az ortodoxok, az egyház, a keresztények követték el; hiszen ahogyan egyes személyek bűneiért nem lehet felelőssé tenni egy nemzetet, úgy nem lehet egy felekezetet vagy az egyházat sem. Viszont a bűnöket az egyházaknak a keresztény minőség normái szerint nyilvánosan kellene megítélniük, éppenséggel a keresztény értékek hitele védelmében, mielőtt még tovább fajulnak ezek a dolgok. Hogy látva lássa a nem keresztény vagy nem istenhívó világ is: a kereszténység nem ez. *Nem ez a Krisztus.*

Amde azt tapasztaljuk: az egyház kénytelen eltérni, hogy a keresztény minőség eredeti tartalmát a világban nemegyszer meghamisítják. És nem csu-

pán a felsorolt kompromittáló cselekmények által, melyeknek keresztényietlen jellege oly nyilvánvaló, hanem olyan eszközökkel is, melyek „csupán” a rejtett agresszivitás mérget terjesztik hatásosan és hosszabb távon. Mert vannak olyan politizáló értelmiségiek, akik a keresztény értékek lejáratásához csupán a szó hatalmát veszik igénybe, s miközben evangéliumi eszmények védelméről beszélnek, kilúgozzák legértékesebb fogalmainkat, mindenekelőtt a keresztény jelző eredeti tartalmát.

Sok példát idézhetnék, de csupán a jelenség modelljének leírására szorítkozom, ami abban áll, hogy egy-egy szó eredendően pozitív előjelét az adott kontextusban — burkolt formában — negatívra cseréljük fel. Ez történik minden esetben, amikor a keresztény minőségjelzőt nem a Krisztushoz tartozás, a mások és a másság iránti nyitottság, a türelem és a békeszeretet, a valakiért vagy valakikért vállalt áldozat értelmében használjuk, hanem valakivel vagy valakikkel *szemben*, akik nem keresztények, hanem más vallásúak, más világnézetűek vagy nem magyarok. Mert nyilvánvaló negatív a kirekesztő előjel: a manapság emlegetett „keresztény nemzeti” jelzős kapcsolat tartalma pusztán csak annyi, hogy „nem zsidó”. Pedig a „keresztény”-t, ha eredeti értelmében vesszük, nem valakivel vagy valakikkel, csupán valamivel — a bűnnel — lehet és szabad radikálisan szembeállítani. Azzal, amitől mi sem vagyunk mentesek.

És ennél a politikai érdekű tömegmanipulációnál is fájdalmasabb, ha az egyházon belül tapasztaljuk a kirekesztő hajlamot. Legszemélyesebb ilyen élményem egy bibliai példázat kiforgatása, a segélykérő föníciai asszony történetéé, akinek Jézus először ezt válaszolja: „Én csak Izrael házának elveszett juhaiért jöttem...” Ez volt az ige, amivel egy igen tiszteletre méltó egyházi férfiú alátámasztotta a jó tanácsot, amit nekem egy házkutatás után adott: „Máskor jobban fontolja meg, mikor és kinek áll érdekünkben segítséget nyújtani” — mondotta annak kapcsán, hogy a román ellenzékin, Doina Corneán próbáltam segíteni. Hát igen, néha kockázatos a szolidaritás is. Ámde a bibliai történet sem az idézett mondattal ér véget, az evangéliumi üzenet túlterjed a nemzeti és felekezeti határokon.

És ez az, amiről ma itt Kelet-Európában azok is hajlamosak megfeledkezni, akik Krisztus hivatalos szolgálói. Mert hányszor hallunk olyan prédikációt, szószékről elrebegett imát, amelyben Istent magát „formáljuk saját képünkre”, és próbáljuk „megnyerni” magunknak oltalmul ellenségeink ellen, s miközben pajzsként szeretnők „használni” Őt, megfeledkezünk arról, hogy Ő mindenkiért jött. Mi azonban csak magunkat védjük, a saját igazságunkat, s mindig a másokéval szemben, és kitűnően megférünk azokkal az ellenségekkel, akik nem a szomszédban, hanem mibennünk laknak: a bosszúvággal, a gyűlölettel, a gőggel... Ez az aránytévesztés persze jól megfelel azoknak, akiknek naponta megtiport nemzeti érzelmei, fájdalmai elhomályosítják a keresztény értékrend tisztaságát, mert így maga az egyház ad felmentést a személyes keresztényi önvizsgálat alól.

De szembekerülhet-e vajon a „nemzeti egyház” a katolikus keresztény anyaszentegyházzal és annak egyetemes értékrendjével? Mindenfajta kirekesztés ellentmond az evangéliumi keresztény éthosznak. És innen csak egy lépés a képmutatás durva morálja, amire Szilágyi Domokos kegyetlenül szemléletes paradoxona figyelmeztet.

Küzdelem a tiszta szóért (Kerekasztal-beszélgetés)

A szerkesztőség kerekasztal-beszélgetést szervezett Kiss Gy. Csaba problémafelvető cikéről, hogy különböző perspektívákból vizsgáltsa meg a nacionalizmus, az idegengyűlölet és az etnocentrizmus kérdéseit, s hozzászóljon ezek egyházi vonatkozásaihoz. A beszélgetés résztvevői Ladányi János (szociológus), Nagy Endre (szociológus), Niedermüller Péter (kulturális antropológus), Szeifert Ferenc (római katolikus plébános), Törzsök Erika (szociológus) és Zalatnay István (református lelkész) voltak. Az alábbiakban a beszélgetés szerkesztett és résztvevői által jóváhagyott kivonatát közöljük.

Nagy Endre: Nagyon jelentősnek tartom, hogy az egyházak hogyan nyilatkoznak meg ezekről a jelenségekről.

Abból kellene kiindulni, hogy a probléma mind Kelet- és Nyugat-Európában, mind pedig világszerte észlelhető, és szemmel láthatóan olyasvalami éled újjá, ami régen is megvolt. A kérdés ez: mi az oka annak, hogy ismét ilyen erőteljesen felütötte a fejét. Sőt, mi az oka annak, hogy a nyugat-európai területeken (leegyszerűsítve: a Rajnától nyugatra, beleértve Nyugat-Németországot és a többi nyugat-európai részeket) az idegenekkel szembeni averzióknak, gyűlöletnek, ellenszenvnek az alkotmányos keretek közé illeszkedő pártja és pártjai vannak (legismertebb a francia Le Pen szélsőjobboldali pártja). A volt szocialista országok területén viszont — beleértve a volt Kelet-Németországot is — gyűjtogatják az idegenek házait, szervezett bandák garázdálkodnak, és ráadásul mindez a békés polgárok egy részének egyetértésével történik.

Ladányi János: Szerintem nem ebből kellene kiindulni; nem abból, hogy Franciaországban van alkotmányos pártja az idegengyűlöletnek, Kelet-Németországban és továbbmenve Kelet-Európa felé nincs. Például Kelet-Németországban azért nincs, mert nagyon rövid idő telt csak el; kell még néhány év, és lesz Kelet-Németországban is, ugyanúgy, ahogy Nyugat-Németországban van.

Én inkább azt a kérdést tenném föl, mi az oka annak, hogy bár mind Franciaországban, mind Németországban és Ausztriában a színesbőrűek aránya sokszorosa a kelet-európainak, ott ez a probléma mégis a parlamentarizmus keretein belül jelentkezik (természetesen Franciaországban, Ausztriában és Amerikában is vannak olyan csoportok, amelyeket a kormányzó pártoktól nagyon határozott és egyértelmű vonal választ el); ellentétben Magyarországgal, ahol mindössze néhány száz színesbőrű diák van, ez mégis ekkora konfliktust okoz; akkora problémát, amivel szemben a rendőrség is tehetetlen, meg a kormány is? Hogyan lehet az, hogy Magyarországon különböző becslések szerint 450–500 ezer cigány lakik? Hogyha ezek mind feljönnének Budapestre, akkor még mindig kisebb arányban volnának a városban, mint Chicagóban vagy Los Angelesben a feketék. Mindazonáltal a probléma kezelhető. Németországban valós társadalmi probléma a vendégmunkásoké, Magyarországon viszont nem az. Csak akkor válik azzá, ha van egy olyan politikai csoport, amely ezt állandóan felhasználja hangulatkeltésre. Márpedig úgy

vélem, hogy van ilyen csoport Magyarországon. Szerintem ez az egyik olyan probléma, amelyből ki lehet indulni, és azon volna érdemes gondolkodni, hogy mit tehetnek az egyházak ezzel kapcsolatban.

Nagy Endre: Jelentős különbségnek érzem, hogy Nyugaton alkotmányos párt működik, itt pedig ütök-verik az embereket. Miért gyűjtogatnak, robbantgatnak, verekednek és miért nem csinálnak alkotmányos pártot? Hol találjuk az okokat ezekre a jelenségekre? Ettől függ az is, hogyan kell viszonyulni a keresztény egyházaknak hozzá.

Ladányi János: Továbbra sem tartom igazán súlyos problémának Magyarországon az egész menekültkérdést, még a cigánykérdést sem, a zsidókérdésről már nem is beszélve. Ezek nem valós problémák, mindössze azért válnak politikai kérdéssé, mert bizonyos politikai erők állandóan a szükségét érzik annak, hogy ebből nagyon fontos politikai ügyet kreáljanak. Azt gondolom, hogy ezen volna érdemes gondolkodni, illetőleg azon, hogy mit tehetnek az egyházak azért, hogy ez a kérdés a helyére kerüljön.

Nagy Endre: A kérdés számomra nem az, hogy politikai erők miért játszanak rá bizonyos indulatokra, hanem az, hogy miért lehet egyáltalán ezekre az indulatokra rájátszani.

Szeifert Ferenc: Mi Kelet-Európában agresszívbabbak vagyunk, ezt minden nyugati megállapítja. Vidéken jól látszik, hogy milyen szűk az a réteg, amelyik gondolkodik és politizál, és milyen könnyen ki lehet használni Kelet-Európában az indulatokat. Az elmúlt rendszernek alighanem a lényegéhez tartozott az ellenségképek gyártása: voltak a kapitalisták, a kulákok, és napestig sorolhatnánk. Észre kellene vennünk, hogy a múlt rendszer csapdájában élünk, ha továbbra is azt gondoljuk, hogy ha másként vélekedik valaki, akkor egyúttal már ellenség is. Sok mai politikus is személyes sértésnek tekinti, ha valakinek más a véleménye. Minthogy itt Keleten erősebben az indulat vezeti az embereket, könnyebben manipulálhatók. Az egyházaknak annak megvilágításában volna szerepe, hogy nem indokoltak az acsarkodások.

Törzsök Erika: Szakadjunk el attól, hogy mi van Nyugaton. Noha felénk durvábbak a viszonyok, de Magyarországon mégiscsak kialakult többé-kevésbé a többpárt-rendszer, és elsősorban 1956-nak köszönhetően az országban egy lassú polgárosodási folyamat — ha fékezve, késleltetve is — mégiscsak végbement. Ugyanakkor számolnunk kell az újkori népvándorlás feszültségeivel is. Nemcsak a munkaerőpiacon, hanem a menekültkérdés formájában is, hiszen a gazdasági menekültek immár nemcsak a szomszédos országokból, hanem Ázsiából, Afrikából, más kontinensekről is érkeznek. Tudjuk, hogy a szegénységnek különböző szintjei vannak: amiből éhen hal egy osztrák munkás, még megél egy magyar, amit elfogadhatatlannak tart egy magyar munkás, az egy román munkás számára elérendő vágyálom, s az ukrainai szegénységhez viszonyítva Romániában az emberek kiegyensúlyozott jólétben élnek. Ezek a jelenségek ugyanazon a skálán helyezhetők el, mint a nemzettudat.

Azt is tudjuk, hogy milyen ennek a térségnek a politikai kultúrája. Nem tanultuk meg meg a különböző kultúrák békés egymás mellett élésének kialakítását. Nem alakítottuk ki ennek a technológiáit. Épp amiatt tehát, hogy itt durvábbak a körülmények, és nem is volt lehetőség válogatni a különböző értékek között az elmúlt negyven évben, kaotikusak és zavarosak a viszonyok a társadalomban. Ilyen viszonyok között „szakadt ránk” szinte egyetlen rendező elvként a nacionalizmus. Nemcsak Magyarországon, hanem a szomszédos országokban is. Ráadásul gerjesztik is egymást ezek a nacionalizmusok, amelyek bekerülnek az ún. többpárti parlamenti demokráciákba, és kimondva, kimondatlanul politikai programként szerepelnek. Ukrajnában vagy a volt Szovjetunió országaiban 3–4 dolláros átlagkereset jut az embereknek, ami az éhenhaláshoz sok, de az élethez kevés, s ennek következtében beindul egy hatalmas, kezelhetetlen népmozgás. Ugyanakkor szembe kell néznünk a kihívással, ami a posztindusztrialista társadalmakat a 70-es évek elején érte, az információs forradalomtól kezdve az életmód-változásokon át egy általános kulturális válságig, hiszen minden, a posztmodern társadalmakra jellemző kihívás most itt egyszerre jelentkezik, és teszi kezelhetetlenné a társadalmi jelenségeket.

Niedermüller Péter: Ladányi János azzal kapcsolatban sorolt fel tényeket, hogy azok, akiket másoknak, idegeneknek lehet tekinteni, tényleges társadalmi problémákat jelentenek-e, valódi társadalmi súllyal bírnak-e? Véleményem szerint azonban nem önmagukban a tények, hanem inkább ezeknek a tényeknek az utóélete az érdekes, vagyis az a folyamat, ahogyan az idegenek megjelennek a politika szimbolikus erőterében. Ebben az országban, amikor idegengyűlöletről van szó, senki sem gondol a zsidóság tényleges számarányára, történetileg követhető rétegzettségére, mint ahogy az a kérdés sem vetődik fel, hogy az itt lévő néhány száz vagy ezer afrikai diák valóban veszélyeztet-e valamit. Sokkal inkább azt kellene megvizsgálni, hogy mi a szimbolikus tartalma ezeknek a folyamatoknak.

Egyébként szerintem azért nincsenek nyugat-európai értelemben vett szélsőjobboldali pártok Kelet-Európában, mert a posztszocialista országokban nincs különösebb szükség olyan pártokra, amelyek politikai kategóriákban artikulálnák az idegengyűlöletet; sokkal inkább olyan szimbolikus alakzatokra van itt szükség, amelyekkel aztán csatázni lehet. Ilyen ideológiai konstrukciókra nemcsak a bűnbakkeresés okán, hanem azért is szükség van, mert olyan világban élünk, ahol a világot összetartó pillérek kidőltek, vagy nagyon erősen károsodtak.

Az emberek óriási tömegei keresik azt az adatoktól és tényleges társadalmi helyzetektől független, szimbolikus tartalmakkal telített ideológiát, amelynek nyomán a világ megint elrendezhető lesz. Úgy gondolom, hogy a nacionalizmus vagy az idegengyűlölet éppen ezzel kapcsolatos funkciót tölt be. Rendkívül egyszerű egy olyan világban gondolkodni, ahol azt kell eldönteni, hogy ki a szlovák és ki a nem szlovák, hogy ki a magyar és ki a nem magyar. Ahol nem kell azzal foglalkozni, hogy van-e szociológiai vagy antropológiai tartalma egy efféle kategorizációnak; hanem csak arról kell „gondoskodni”, hogy az előttünk levő teljesen áttekinthetetlen terepet kezelhető skatulyákba szorítsuk be. Az idegengyűlöletnek véleményem szerint ez az elsődleges funkciója.

Végül arra is utalnék, hogy különböztessük meg a jelenségeket és a mögöttük rejlő jelentéseket, vagyis a jelenségek társadalmi vagy kulturális szemantikáját és mondjuk meg, mi az, amiről beszélünk. Ennek az összevisszaságnak, ami megfigyelhető például a tömegkommunikációban, de a politikai retorika terén is, egyik elsődleges oka az, hogy mindenki más nyelven beszél, anélkül, hogy megmondaná, hogy most éppen melyiken. És az is lehet, hogy ennek a sokféle nyelvnek az összevissza való használata nem is véletlen.

Ladányi János: Ezzel nagyon egyetértek. Az a világ, amelyben élünk, olyan, hogy fontos pillérek kidőltek benne: persze ez ugyanúgy igaz Franciaországra, Angliára, Németországra és általában Kelet-Európára is. Ebben az elbizonytalanodott világban a szélsőjobb előretörése mindenhol érezhető, de nálunk, Kelet-Európában különleges fontosságra tesz szert, mert itt éppen egy új integrációs modellre való áttérés zajlik. Itt a társadalom előtt álló legfontosabb céloknak a kitűzéséről van most szó. Ha ebben a nagy politikai erők nem tudnak együttműködni, hanem éppen a nagy nemzeti kérdésekben szétválnak egymástól, akkor szinte szükségszerű, hogy az a helyzet alakul ki, aminek tanúi vagyunk. Egyetértek Kiss Gy. Csabával, aki szerint nagy baj, ha az egyházak egyik vagy másik politikai párthoz kötődnek. Ha a kisebbségi kérdés, ha az egész nemzetiségi kérdés, ha a határon túli magyarok ügye pártpolitikai üggyé válik, az tragikus helyzetbe sodor bennünket. Szerencsésebb országokban, Németország nyugati felében, Franciaországban nem abban különböznek egymástól a kereszténydemokraták, a szociáldemokraták, a liberálisok, hogy mást gondolnak a menekültekről, hanem abban, hogy a problémák technikai kezelését illetően gondolkodznak másként, miközben a probléma megítélésében egyetértenek egymással. Vagyis nekünk arra kellene vigyáznunk, hogy a kisebbségi kérdés ne kapcsolódjon pártokhoz, mert ha az egyik védi a kisebbségeket, akkor a másik párt választója azt gondolja vagy gondolhatja, hogy neki erősen támadni kell őket. Valamifajta minimumban való egyetértésre szükség van, és ebben az országban ez sajnos nem alakult ki.

Zalatnay István: Akár Los Angelesről, akár Nyugat-Európáról, akár Magyarországon bizonyos területeiről beszélünk, a különböző módon szocializált emberek együttélése mindenütt valós kérdéseket vet fel, függetlenül minden ideológiai tényezőtől. A problémát abban látom, hogy az ily módon felvetődő kérdéseket a politika inkább elvadítja, mint csitítja. Ebből a szempontból van különbség Nyugat-Európa és Kelet-Európa között. Nyugat-Európában úgy jelenik meg egy efféle kérdés a közéletben, hogy az általában a racionalizálás irányába, a pacifikálás irányába hat. Nálunk általában nem ez a helyzet: nem a valóság megértése, netán megmagyarázása látszik fontosnak, hanem az, hogy miként lehet egy efféle jelenséget a legkülönbözőbb módon kihasználni.

Ennek oka az, hogy ebben a régióban a kisebbséggel, a nemzettel, a „mi”-vel, a „ti”-vel kapcsolatos problémák mély sebeket tépnek fel. Ez Nyugaton nem így van, mert régtől fogva léteznek a konszolidált módon működő nemzetek, az állampolgárok összessége, egy olyasfajta biztonság, háttér, amely felől választ lehet adni ezekre a ténylegesen felvetődő konfliktusokra. Közép- és Kelet-Európában hiányzik ez a biztonság, ezért a megnyugtató válaszok elmosódnak. Azért kerülnek át más dimenzióba ezek a kérdések nálunk, mert egészen más jellegű problémakörökkel érintkeznek. Ezért olyan

nehéz bármit is mondani ebben a kérdésben, mert minden egyes szó egyszerre több különböző kontextusban értelmezhető. Nem lehet olyan szót találni, amelynek egyaránt azonos jelentése volna e különböző kontextusokban.

Niedermüller Péter: Szerintem ebben a beszélgetésben három, egymással szoros kapcsolatban lévő, de mégiscsak különálló koncepció mosódik össze. Ezért érdemes volna meghatározni, hogy mi a nacionalizmus, az idegengyűlölet és az etnocentrizmus. A nacionalizmus elsősorban politikai program — ma Kelet-Európában különösképpen az. Az idegengyűlölet egy politikai ideológiának az egyik eleme, ami bizonyos mértékig jellemez politikai csoportokat és áramlatokat nemcsak Magyarországon, hanem Kelet-Európában is. Az etnocentrizmus pedig a világ szemléletének egyfajta módja. Ha a nacionalizmust politikai programnak tekintjük, akkor tudomásul kell vennünk, hogy Kelet- és Közép-Európában történeti hagyománya van annak, hogy a keresztény egyházak részt vettek nacionalistának nevezhető politikai programok kidolgozásában és megvalósításában. Ezzel párhuzamosan nem hiszem, hogy lennének olyan keresztény egyházak, amelyek tudatosan szerepet vállalnának az idegengyűlöletnek akár csak az eltűrésében is. Én ellene volnék annak, hogy ezt a két fogalmat össze-mossuk.

Szeifert Ferenc: A protestánsok kezdetben nem voltak nacionalisták, még Bethlen Gábor és a többi erdélyi fejedelem sem, de később, főként a kálvinista egyház nacionalista gondolkodásúvá vált. Félelmetes az is, ahogy lassan a katolikus egyház is eljutott a nacionalizmushoz. Pedig a nacionalizmus tulajdonképpen valláspótlék, ami leginkább magával a vallással áll szemben.

Zalatnay István: Nyugat-Európában alapvetően állam-nemzetek jöttek létre a 19. század folyamán. Közép- és Kelet-Európában azonban ez nem történt meg, vagyis ebben a régióban a második világháború előtt is különböző frusztrált, teljesen bizonytalan államhatárokkal rendelkező nemzetek éltek. Ezek a problémák most a legkülönbözőbb vonatkozásban ismételten felszínre kerültek, és ezt azért fontos leszögeznünk, mert valahogyan értelmezni kell azt, hogy mennyiben hasonlóak, és mennyiben eltérőek a Nyugat-Európában, az Amerikában, illetőleg a Közép- és Kelet-Európában jelentkező problémák. Nagyon egyszerű dolgokról van szó: a társadalmi szervező erők közül a mai napig a világon a legfontosabb az állam, ami még nagyon liberális berendezkedések esetében is az illető társadalom által megtermelt javak nagyon nagy részét osztja el. Az állam nagyon fontos jelenség, és ezekhez az államokhoz kapcsolódva Nyugaton léteztek és léteznek most is állam-nemzetek. Közép- és Kelet-Európában ilyenek nem voltak, nincsenek, talán most alakulnak ki, igen bizonytalanul. Teljesen jogos és szükséges igény, hogy legyenek valamilyen államok, mint integráló tényezők, ugyanakkor egyrészt emögött kibukkantak a korábban meg nem oldott problémák, másrészt Nyugat-Európa felől már egy nemzet utáni kor kihívásai is megjelentek. Az alapvető különbség ott van, hogy a nyugati társadalmakban valóban léteztek nemzet-államok, illetőleg állam-nemzetek. Közép- és Kelet-Európában sohasem léteztek ilyenek: az állam funkcióját az első világháborúig dinasztikus birodalmak töltötték be, s ezektől függetlenül jöttek létre, alakultak, illetőleg fejlődtek az egyes nemzetek. Közép- és Kelet-Európában

azért nehéz a helyzet manapság, mert sok olyan feladat van (amely Nyugat-Európában valamilyen módon már megoldódott, bár közülük egyik-másik mostanában újra kérdésessé vált), ami itt még megoldásra vár.

Niedermüller Péter: Fel kell tennünk egy lényeges kérdést: miért fontos az, hogy valaki magyar vagy román? Az első, ami erről a kérdésről eszembe jut, az, amit Theo Sommer még talán 1991 nyarán vetett fel. Sommer azon gondolkodott el, miért van az, hogy 1990-ben vagy 1991-ben mindenki mindent ugyanúgy akar folytatni, mint ahogyan az negyven évvel ezelőtt abbamaradt. Mint a Csipkerózsika meséjében, aki egy csóktól hirtelen életre kelt, és az élet ott folytatódott, ahol a gonosz varázslat - azaz a szocializmus kitörése - előtt abbamaradt. Ma sokan úgy tesznek Magyarországon, mintha az elmúlt negyven év nem létezett volna — és még többen vannak, akik szeretnék ezt az elmúlt negyven évet kitörölni mind a kollektív, mind pedig az egyéni emlékezetből. Ezért nem árt kijelenteni, hogy a két világháború között Európának ezen a vidékén nemcsak konzervatív, hanem kifejezetten retrográd és nacionalista kormányok voltak uralmon. Tudomásul kell venni, hogy azok a megnyilvánulások, amelyek szerint a két világháború közötti magyar társadalom megfelelően működött, e társadalom politikai, kulturális környezetére utaló szimbolikus jelentést hordoznak. Ezekben a szimbolikus utalásokban megint baljós tartalmú fontosságot nyer, hogy valaki magyar-e vagy pedig román. Ezt a tényt pedig ugyanúgy nem lehet elfelejteni, mint ahogy azt sem lehet elfelejteni, ami az elmúlt negyven évben történt.

A másik lehetséges magyarázata a kérdésnek valóban a nemzet-állam, az etnikai terület és az államalapítási kísérletek problematikájához kapcsolódik, amint ezt Zalatnay István kifejtette. Európának ezen a részén évszázados problémák ezek. Ne hagyjuk ki a számításból, hogy a hovatartozásnak, az etnikai-nemzeti és az állami hovatartozásnak van egy nagyon mélyen gyökerező hagyománya, amitől igen nehéz elszakadni.

A kérdés egy további lehetséges magyarázata összekapcsolódik az előbbi kettővel. Az embereknek egyszerűen szükségük van arra a hitre, hogy az őket körülvevő világ biztonságos. Ezt a meggyőződést kétféle módon lehet elérni. Egyrészt azt lehet mondani, az a világ a biztonságos, ahol Te ugyanolyan vagy, mint Én; ahol mindenki olyan, mint Én, ahol mindenki egyforma, s ahol ezért tudom, hogyan fogsz viselkedni — azaz ahol a világ biztonsága egyneműségen és homogenitáson alapuló biztonságot jelent. Másrészt azonban azt is lehetne mondani, a világ azért biztonságos, mert a különbözősége van építve; a világ attól biztonságos, hogy tudom, a másik különböző, és ezt a különbözőséget tudomásul veszem. A biztonságos világnak ez az elképzelése Európának ebben a régiójában azonban egyszerűen ismeretlen. Az emberek itt azt gondolják, a világ akkor biztonságos, ha mindenki egyforma.

Az egyforma világ megteremtése azért tűnik fontosnak, mert ebben a régióban nem létezik a civil társadalom. Magyarországon az történt, hogy a civil társadalom különböző kezdeményezéseit mindenki magára hagyta a rendszerváltozás pillanatában. Amíg szocializmus volt, addig voltak olyan kezdeményezések, amelyek megpróbálták segíteni a civil társadalom fejlődését, mint az érvényes társadalmi cselekvés egyik, alkalmanként egyetlen lehetséges terepét. Amikor megtörtént a rendszerváltozás, egy sor ilyen intézmény, pártok, egyházak, magára hagyták a civil társadalom kezdeményezé-

seit. S mert nincsen civil társadalom, az emberek összevissza, tétován kóvályognak, és közben szembetalálkoznak valamivel, ami ennek az évszázadnak a közép-európai sajátossága, a különbség mítoszával: miközben kifelé meg kell határozni, hogy kik nem tartoznak hozzánk, kik azok, akik mások és idegenek; befelé azt kell mondani, hogy mi mind egyformák vagyunk, noha pontosan tudjuk, hogy nem vagyunk egyformák. A társadalom tele van nehezen felismerhető és csak rejtett módon megjelenített szimbolikus határokkal. A „különbség mítosza” kifejezés egy összetett, történeti okokból, filozófiai elvekből és szimbolikus tulajdonságokból ötvöződő gondolkodási rendszert jelöl. A nacionalizmus és az idegengyűlölet csak ezen a gondolkodási rendszeren belül értelmezhető. Éppen ezért számomra nem az a kérdés, hogy melyik párt retorikájához tartozik hozzá a nacionalizmus és/vagy az idegengyűlölet, hanem sokkal inkább az az érdekes, hogy a nacionalizmus, az idegengyűlölet történetileg hogyan jött létre, és melyek az ezeket a gondolkodási módokat életben tartó tényezők. És azt kell megértenünk, hogy ami ma nálunk és körülöttünk történik, az nem több, mint törzsi háborúztatás. Azt kellene önmagunktól megkérdezni, hogyan lehet e törzsi háborúk között életben maradni?

Ladányi János: Ami a civil társadalmat illeti, ne felejtjük el, hogy a totalitárius rendszerben bármilyen csoportképző tényező alapján való autonóm szerveződés, vagyis a civil társadalomnak jóformán minden lépése tiltott. És ez nemcsak a nemzeti, etnikai kisebbségekre vonatkozik, hanem bármire. Egyébként pedig azt se feledjük, hogy nagyon kevés ember csinálta itt a rendszerváltást; s hogy korábban egész jól működő civil társadalmi szerveződések ma már nem működnek, mert a vezetők hivatásos politikusok lettek. Így néz ki ez a mai magyar demokrácia, egyelőre.

Nagy Endre: Részint egyetérték Niedermüller Péterrel, részint nem. Egyetérték azzal, hogy az alapprobléma megoldása más. Egy kormányváltás nem változtatja meg magát a társadalmi problémát. Amikor azonban a pártpolitika síkján beszél, különböző időstruktúrákat vet össze, kétségtelen, hogy a hosszabb ciklusok a döntőek, de azért én a felső síkot se degradálnám le annyira. Fájdalmasan igaz, hogy eltorzult az a szemlélet, amely nem biztosít egyenlő emberi méltóságot nemcsak a kisebbségeknek, hanem a hatalomban, rangban, javakkal való ellátottságban alacsonyabb státuszban lévőknek sem — s ezen nem sokat változtat az egyes pártok sorsának alakulása. Ennek ellenére mégsem nyilvánítanám a pártok alakulását „érdektelennak” a probléma szempontjából. A pártok belső és egymás közti csatái ugyanis nem pusztán „marakodások” (miként manapság a demokrácia működését nem ismerő, esetleg pártállami reminiscenciáktól áthatott ún. elemzők és a politikailag tájékozatlan tömeg véli), hanem a reális társadalmi tartalmak és mozgások különös megtestesülései, amelyek, mint árbocok a tenger mozgását, jelzik az aktuális tömegáramlatokat. Sőt — ellentétben a hasonlat árbocáival — befolyásolják a társadalmi áramlatokat, mert hisz hatalmi eszközök (törvényhozás, kormányzás) vannak birtokukban, s ezen kívül is cselekvéseik pozitív vagy negatív példákat jelentenek a társadalom tagjai számára.

A különbség mítoszával kapcsolatban egy apró konkretizálás: ne felejtjük el ugyanis azt, hogy léteztek történelmi előzmények is. A prekommunista idők ugyanúgy szerepet játszanak, mint az elmúlt negyven év. A kisebbségek azt tapasztalhatták, hogy a kommunizmusban a nemzetiségeket kétszeresen elnyomták. Ezért senki nem akar olyan államhoz tartozni, ahol kisebbségben van. A különbség mítosza a kisebbségek azon tapasztalatából ered, hogy ők, mint kisebbség is el voltak nyomva az általános, a politikai rendszerből fakadó elnyomáson túlmenően is.

Niedermüller Péter: Nem lehetséges az, hogy amit Nagy Endre a kisebbségek kettős elnyomásának nevezett, az a normál társadalmi elnyomásnak kisebbségi kategóriákban történő jelentkezése?

Nagy Endre: Én ezt elfogadom. Ahol nincsen meg az emberi szabadságjog, a jogegyenlőség, az emberi méltóság, teljesen világos, hogy a nemegyenlőségnek egy új, „kemény” dimenziója jön létre.

Zalatnay István: A kisebbségi elnyomás azt jelentette, hogy például a nagyrészt kisebbség által lakott városokban jóval kisebb lakásokat építettek stb. A kisebbségek tényleg rettegnék az államtól.

Ladányi János: Így van, de itt az ideje, hogy emlékeztessük magunkat arra, hogy az elmúlt években egy nagyon veszélyes illúzió áldozatai lettünk. Sokan úgy vélték, hogy ha lesznek politikai pártok és lesz plurális parlament, akkor ez önmagában mindent megold. A parlament úgy él az emberek fejében, mint régen az állam, és emiatt nem csoda, ha valaki efféle gondol: „elképesztő, hogy mennyit beszélnek a parlamentben, és még mindig nem oldották meg a szegénység ügyét”.

Nagy Endre: A magyar társadalom politikai kultúrája következtében még nem jutott le a társadalom mikroszintjéig az egyenlő emberi méltóságnak az elfogadása. Magyarországon az emberek meg vannak győződve arról, hogy az igazságszolgáltatás kapcsolatokon múlik: Ennek a feudális, hűbéri világnak, a dzsentrivilágnak beszüremkedő mentalitása alól a magyar társadalom még mindig nem szabadult föl és meg. Egy ilyen társadalomban hiába mondják, hogy egyenlő joga van mindenkinek, ezen nevetnek az emberek. Ez a magyar társadalom morális romlottsága, amelynek természetesen okai vannak. Súlyos hibának tartom azt, hogy bizonyos pártok keresztény pártoknak tartják magukat.

Zalatnay István: Kétségtelen, hogy súlyos társadalmi válságot tapasztalunk Magyarországon, de az is igaz, hogy manapság világviszonylatban érzékenyebbek vagyunk az efféle problémákra. Egyetlen példa: az a tény, hogy az Európa Tanács megalkotja a kisebbségek chartáját, jelzi, hogy a kisebbségek így politikai erejüknel jóval nagyobb szerepet kapnak a modernizált társadalomban. Ugyanakkor ez az egész kérdés Közép- és Kelet-Európában úgy csapódik le, mintha a Nyugat felől nézve múlt századi problémának a megoldásában lépnénk csupán előre. Itt ugyanis még olyan államok vannak, amelyek nem az állampolgá-

rok összességével azonosítják magukat, hanem csak egy részével, úgymond, a többséggel. A kisebbséghez tartozót, aki de jure állampolgár, de facto nem tekintik állampolgárnak.

A gazdasági nehézségek mindig mindenütt elindítják a bűnbak keresésének mechanizmusát, és különböző kisebbségek könnyen válnak ennek az áldozataivá. Még súlyosabb az a gond, hogy a kelet-európai országokban folyó társadalmi átalakulásban az emberek előtt jelentős, korábban nem ismert lehetőségek nyílnak meg, ugyanakkor viszont pokoli mélységek is fenyegetik őket. S ebben a felgyorsult, az emberek számára élethalálharcként megjelenő szituációban a gazdasági nehézségek értékükön felüli jelentőségre tesznek szert. Ennek eredményeként az emberek idegesebbekké válnak, és érzékenyen reagálnak az idegenek jelenlétére.

Törzsök Erika: Pontosan a Zalatnay István által említett társadalmi válság szempontjából lehet érdekes az, hogy vajon — például — a magyar katolikus egyház mennyire volt (és van) felkészülve ezeknek a problémáknak a kezelésére. Például arra, hogy hihetetlenül gyorsan lebomlik egy ellenségkép (a kommunista állam ellenségképe), és egészen új helyzetbe fog kerülni mind az egyház, mind a vallásos ember. Kiderül ugyanis, hogy az antikommunizmus még nem demokrácia, és a valódi értékek közötti választás nem is olyan egyszerű. Mennyire számított erre az egyház, és ha nem számított rá, akkor az eltelt két és fél esztendő során vajon melyek voltak azok az események, amelyekkel érdemes volna foglalkozni annak érdekében, hogy egy efféle önvizsgálat eredményeként másfajta szerepvállalásra kerülhessen sor?

Látjuk, hogy a politikai pártok deformálódnak. Kérdés, hogy az egyházak is deformálódnak-e? Szükségszerű-e ez, avagy valamilyen módon meg tudják találni ezeknek a jelenségeknek a sajátos kezelését, amit csak az egyházaktól lehet várni? Tisztázni kellene, hogy az egyházak és az állam szétválasztása megtörtént-e 1989 után Magyarországon. Pontosabban azt, hogy hol tart ez a folyamat. Kiss Gy. Csaba problémafelvető írása is felhívja a figyelmet arra, hogy ha a politika eszközüvé válik az egyház, és ha az egyházak bármilyen szinten is belemennek ilyen szerepekbe, akkor az az erkölcsi norma, amit egyedül jeleníthetnének meg, hiteltelenné válna, és azt az erkölcsi tekintélyt, melyre alighanem az egész társadalomnak szüksége van, nem tudják megjeleníteni.

Szeifert Ferenc: A magyar katolikus egyház egészen biztosan ki akart maradni a pártpolitikából. A magyar püspöki kart vádolták is azért, hogy semleges. Az első változás akkor történt, amikor az ellenzéki pártok egyes szereplői a hitoktatás ellen támadást indítottak. Ekkor indult meg a polarizáció. A katolikus egyház nem akarta azt sem, hogy keresztény pártok az ő nevében szerepeljenek. Sajnos oda jutottunk, hogy manapság általánossá lett a vélekedés, hogy vannak egyházellenes pártok, vannak ateisták és vannak keresztények. S hiába gondoljuk azt, hogy ez nem így van (jól mutatta a szavazás az abortusznál), mégis ezt tekintik ténynek.

Az a párt, amelyik a fakultatív hitoktatás ellen szól, nemcsak az egyházakat támadja, hanem a nemzet értékeit is. A nemzetiségi kérdéseket sem lehet helyesen megoldani, ha nincsen hitoktatás. Ha a cigánygyerek nem jár hit-

oktatásra, olyan dolgokat nem kap meg, amit sehol máshol nem kaphat. A bőrfejük megjelenéséért is elsősorban azok a felelősek, akik a hitoktatás ellen vannak.

Ami a homogenitáson alapuló biztonságot illeti Niedermüller Péterhez kapcsolódva, illetőleg a másság tiszteletét, ne feledjük, hogy a Szent István-i alapelv, ami ebben az országban sohasem merült feledésbe, keresztény alapelv: győnge az egynyelvű és egyszokású ország.

Törzsök Erika: Az én véleményem néhány ponton eltér Szeifert Ferencétől. Szerintem a nem keresztény pártok nem kívánták megakadályozni a vallásoktatást, az egyházi vagyon visszajuttatását. Azt gondolom, hogy azokkal az elvekkel, amelyek szerint például az állampolgár maga döntheti el, hogy melyik egyháznak adózik, ezekkel az elvekkel lehet vitatkozni, de nem biztos, hogy helyes keresztény-ellenességnak minősíteni. Azért tartom fontosnak mindezeket szóba hozni, mert olyan mély árok ásatik itt akarva-akaratlanul a „keresztény pártok” és a liberális pártok között, amely mindennek mondható, csak egészségesnek nem. A baj csak az, szerintem, hogy az egyházban sokan eleve ellenséges viszonyban vannak a liberalizmussal, mint olyannal. Csak kétféle embert ismernek: hívót vagy liberálist. Nem volna helyes megmaradnunk ezen a szinten. Inkább azt kellene fontolgatnunk az analízis és az óhajítások után, hogy találunk-e kitörési pontokat ahhoz, hogy az egyházak egy másfajta szerepben jelenjenek meg, és e másféle szerepek megformálása valahogy elkezdődhessen.

Ladányi János: Én magam nagyon fontos szerepeket, feladatokat látok az egyházak számára. A rendszerváltás Kelet-Európában több millió ember leszakadása közepette történik. Hosszabb távra kínálnak megoldást az egyes politikai pártok. A „mit”-ben és a „hogyan”-ban vannak különbségek köztük, de abban nincs, hogy rövidtávú megoldást egyik sem tud adni. Márpedig, ha több millió olyan ember van az országban, akinek senki nem tudja felelősséggel azt mondani, hogy rövid időn belül javulhatnak kilátásai, akkor az egyházaknak nagyon fontos szerep jut abban, hogy segítsék e tömegeket. Nyilvánvalóan nem hamis illúziókat kell kelteniük, de igenis segíteniük kell, mert addig is élni kell valahogy. És nem mindegy, hogyan.

Konkrétabban egy példa kapcsán: a probléma nemcsak abban van, hogy a cigánygyerekek nem kapnak megfelelő (hit)oktatást az iskolában, hanem abban is, hogy a cigányságot a sok minden más szervezet mellett az egyházak is teljesen inadekvátan kezelik. A magyarországi cigányságnak legalább az egyharmada fogyó, apró, magukra hagyott falvakban koncentrálódik. Semmi reményt nem látok arra, hogy emberek menjenek oda és megpróbáljanak segíteni nekik. Ami ma a cigányokhoz eljut, azt a keveset a külső hatalom valamilyen megjelenésének és ezért ellenségesnek tekintik. Úgy látom viszont, hogy az egyházakkal nem így volnának. Ezekben a falvakban azonban már pap sincs. Ha templom volt is, már összedőlt. A pap nem megy ki, mert azt mondja, hogy ezekkel úgysem lehet semmit sem csinálni (ami talán érthető a saját szempontjából), de ez igazán rossz és perspektíva nélküli állapot. Sajnos kevés olyan tapasztalat van, hogy legalább azokban a falvakban, ahol kevés cigány lakik, mondaná el a pap, hogy a cigányok is emberek.

Pedig fontos volna, mert sokkal inkább elhinnék az emberek, ha ez a templomban hangzik el, mint ha a televízióban. Nagyon kis különbséget látok a különböző egyházak között e tekintetben.

Niedermüller Péter: Állampolgárként én azt várom el az egyházaktól, hogy nagyon világosan, nagyon egyértelműen, nagyon határozottan vállalják azok ügyének a képviselését, akik úgy tűnik, hogy az életben vagy a történelemben mindig a rövidebbet húzzák. Nem arra vágyom, hogy legyen még harminckét nyilatkozat, amelyekben a különböző egyházak szolidaritást vállalnak a szegényekkel, a cigányokkal, az elesettekkel és másokkal, hanem azt, hogy valami ténylegesen történjen, mert itt a legfőbb ideje. És ne csak különböző karitatív akciók szerveződjenek, hanem az egyház ebben a társadalmi térben, vagy ha akarom, a politikum terében vállalja végre magára nagyon határozottan, hogy ezek azok az emberek, akiket képvisel.

Amikor idegengyűlöletről, nacionalizmusról, a saját társadalomnak a más kultúrákkal és viselkedésekkel kapcsolatos magatartásáról beszélünk, akkor itt a társadalmi struktúrának egy lényeges problémája is meghúzódik. Nagyon lazán definiálható társadalmi réteg ez, amely különböző okok miatt és különböző formákban, de visszafordíthatatlanul marginalizálódik, sőt stigmatizálódik. Idegenek, menekültek, cigányok, szegények, hajléktalanok stb. — más és más okból kerülnek a „társadalmi tér” peremére, de oda kerülnek, ott „összetalálkoznak”, és innentől kezdve a társadalmi szerkezet egyik összetevőjét alkotják. Az egyházaknak így kellene ezt a népességcsoportot kezelniük, nem pedig az egyéneket megcélzó karitatív akciók szintjén.

Nagy Endre: Minden kétséget kizárva, elsősorban az ún. egyszerű emberek körében az egyházak komoly erkölcsi tőkével rendelkeznek. Az egyházaktól várnak útmutatást, azok viszont csak lassan, többnyire késedelmesen foglalnak állást, sokszor nem is értve meg világosan a problémákat. Egészen természetes, hogy mi, hívő emberek, keresztény társadalmat akarunk, de réges-régen világossá kellett volna már tenni minden hívő, az egész papság, sőt az egész társadalom számára, hogy a kereszténység nem pártpolitikáról szól, a keresztény társadalmat nem keresztény pártok ún. keresztény politikájának megvalósításával képzeljük el. A keresztény ember különböző pártokhoz csatlakozhat, például azért, mert eltérő lehet a felfogásuk abban a kérdésben, hogy a privatizáció gyors vagy lassú legyen. Még élesebben fogalmazva: nem minden keresztény osztja azt az egyházon belül is fellelhető meggyőződést, hogy csak addig tehetjük a dolgunkat, amíg a mai kormányzat van uralmon, mert utána végünk van, jönnek a liberálisok, az ateisták, és megint egyház-, sőt keresztényüldözés lesz.

Zalatnay István: Az egyházak mindig is konzerváló, értékeket fenntartó szerepet töltek be a társadalomban: ez elkerülhetetlenül üzenetértékű egy túlpolitizált világban, s üzenete ki van szolgáltatva a félremagyarázásnak. Bizonyos szempontból az egyházak a társadalom cementjeként funkcionálnak. Ez természetesen a jobboldalnak lehetőséget teremt arra, hogy úgy értelmezze az üzenetet, hogy a keresztényeknek a jobboldali pártokat kell támogatniuk. Magától értetődő üzenete az egyházaknak az, hogy semmiféle gyűlöletnek, így az idegengyűlöletnek sem lehet helye a keresztény emberek, a keresztény egyházak életében. Olyan kormányra vagy politikai erőre, amelyik bármilyen engedményt

tesz ilyen irányban, nem szabad szavazni. Kétségtelen, hogy lehetne szorgalmazni kemény egyházi lépéseket bizonyos szélsőségekkel szemben. Ennek a funkciója az volna, hogy nehezítse a szélsőséges erőknek a kormánypártban való benntartását. Nagy kérdés azonban, hogy mit eredményezne például egy efféle nyilatkozat. Bármilyen kristálytisztán legyen is megfogalmazva, mégis előfordulhat, hogy bizonyos politikai spekulációknak az eszközévé válnának.

A dilemma azért nagyon érdekes, mert az egész problémának a lényegéhez visz, ahhoz, hogy mit tegyenek az egyházak. Nagyon nehéz bármit is mondani, ami nem hat manipuláltan. Amikor az egyházak megpróbálnak megszólalni, képtelenek áttörni ezt a „falat”. Akárki akármit is mond, az egyház politikai tényezővé válik. Az egyházak szerepe, azt hiszem, ezen a ponton válik bonyolulttá: egyrészt van egy társadalmi szituáció, amely óhatatlanul kitermeli az előzőekben körvonalazott problémákat, másrészt ezek a kérdések, sajnos, egyúttal pártpolitikai csatározásoknak a középpontjába is kerültek. Az egyházak lehetőségeit és feladatát az teszi bonyolulttá, hogy úgy kellene kimondaniuk dolgokat, hogy ezek a megnyilatkozások egyszerre, valamennyi kontextusban érvényesek legyenek. A kérdés végeredményben az, hogy lehet-e egyáltalán megszólalni ebben a helyzetben. A szociológus számára természetesen az a kérdés, hogy az egyház hogyan funkcionál és milyen hatása van. Aki viszont belülről szemléli mindezt, azt nem érdekeli, hogy a szociológus hogyan értékeli a cselekedeteinket, egyedül az számít, hogy hitelesen, keresztényként mit kell tenni.

Azt gondolom, hogy az egyházak távolról sem elégszer és nem elég jól, de kétségkívül megszólaltak az elmúlt időszakban: a katolikus, az evangélikus, a református egyház is. Ezek a megnyilatkozásaik azonban áldozatává váltak annak a politikai kontextusnak, amit nem ők alakítottak ki, s így, akaratlanul önálló szereplőjévé váltak a politika társasjátékának. Azt hiszem, nincs más mód áttörni ezt és állásfoglalásukat egyértelművé tenni, csak azáltal, hogy ökumenikusan szólalnak meg. Nem véletlen, hogy 1944-ben felvetődött az ökumenikus megszólalás gondolata, egyszerűen azért, mert erre nem volt precedens. Ha az egyházak képesek lennének közösen, ökumenikus módon fellépni, akkor megnyilatkozásukat nehezebb manipulálni, önkényesen értelmezni.

Ladányi János: Egy megjegyzés erejéig engedjenek meg egy visszatérést. A szélsőjobb jelentkezéséről beszéltünk. De hozzátehetjük: ahol a szélsőjobb megszervezte magát, megfogalmazta az érveit, egy ideig fölfelé ment, egyre több szavazatot kapott. De aztán megijedt a társadalom, és akkor a szélsőjobb hanyatlani kezdett. Úgy érzem, remélem, hogy nem tévedek, hogy ilyen forduló történt néhány hónappal ezelőtt Nyugat-Európában. Ebben a folyamatban az egyházak nagyon fontos szerepet játszanak. Tényleg nagyon elbizonytalanodott világban élünk, és az embereknek szükségük van valamilyen univerzális világképre. Ilyen, látszatra univerzális világképet adott a bolsevizmus, és ilyet kínál a szélsőjobb is. Egyértelmű, egyszerű, közérthető magyarázatot ad a világ minden bajára, és akkor az majdnem mindegy, hogy a világ minden baját a zsidók okozták-e, vagy az arabok, akik bevándorolnak Franciaországba és így tovább; minden bajt rá lehet kenni az idegenekre. Az egyházak, ha egyértelműbben fogalmaznak, leleplezik ezeket az „univerzális világképeket”, s ezzel igen fontos szerepet vállalnak magukra az emberiség érdekében.

Szeifert Ferenc: A katolikus egyház vállalja az ökumenizmust. A bazeli ökumenikus kongresszuson az összes egyház képviselői ott voltak. Ebből egy mondat: először vagyunk keresztények, utána tartozunk valamelyik nemzethez. Nagyon fontos volna egy közös nyilatkozat.

Törzsök Erika: Az egyházaknak igenis lehet szerepük a civil társadalom szervezésében, bár úgy vélem, 1989 után egyszer-egyszer átléptek a politika területére. Biztató jelenségnek tartom például a „laikusok” által létrehozott Megbékélés Alapítványt olyan könyvek kiadására, melyek lebontják a Kelet-Európában erősen meglévő tévképzeteket, például az antiszemitizmust. Ilyen típusú civil társadalmi kezdeményezésként jött létre még a rendszerváltás előtt a Keresztény-Zsidó Társaság is, mely kétségkívül „leült” egy kicsit a rendszerváltás után, de végül is folytatja tevékenységét. Biztos vagyok abban, hogy magához fog térni a társadalom, miután megcsömörlött a politikától, és igen fontos, hogy erre a pillanatra az egyházak megtalálják a maguk új szerepét, még akkor is, ha nem áll rendelkezésükre elégséges anyagi forrás.

Zalatnay István: Én elsősorban azt kívánom, hogy az egyházak saját maguk tudjanak lenni, és amit tesznek, azt ne bármilyen irányból jövő manipuláció következményeként tegyék, vagy ne ilyenként jelenjen meg. Nem az a lényeg, hogy egy választást ki nyer meg, hanem az, hogy léteznek-e a társadalmi cselekvés szempontjából autonóm területek, s meg tudják-e őrizni függetlenségüket. Sajnos olyan területek, amelyeknek autonómnak kellene lenniük, nem igazán azok. Gondolok itt az egyházakra is, de még inkább a társadalomtudományokra vagy akár a publicisztikára. Nekem különösen nagy élmény, ha néhanap olyan írást olvasok, amely a második sortól kezdve nem akar arról meggyőzni, hogy hová szavazzak, vagy milyen pártot utáljak, hanem egyszerűen csak tudó(s) akar lenni, vagy tudományos módon akar elemezni egy jelenséget. Azt remélem, hogy végül is az egyházak képesek lesznek megszerezni függetlenségüket. Meg kell találniuk azokat a mondanivalókat, amelyeket csak ők képesek kimondani, meggyőződésem szerint ökumenikus módon. Ilyen módon hitelesen tudnák megszólítani az embereket. Más kérdés, hogy egy ilyen közös fellépésre mennyi gyakorlati esélyt látunk.

Még ennél is fontosabb, hogy az egyház papjai legyenek tisztában e kérdések súlyával. Nekem itt vannak komoly aggályaim. Vajon maguk az egyházak mennyire érzik ezeknek a kérdéseknek a komolyságát? Számomra természetesen volna, hogy a pap elmegy a cigány falvakba — de nem megy el. Miért nem? Nem láttam egyetlen olyan tanulmányt sem, amely — az egyházon belül — ezzel a kérdéssel foglalkozna. Nem tudok olyan megbeszélésről, amelyik efféle kérdéseket tárgyalt volna. Márpedig ezek kikerülhetetlen kérdések az egyházak lelkipásztori munkájában. Én tehát azt mondom, hogy fontos a karitatív tevékenység, de semmi sem pótolhatja azt a nyilvános tanúságtételt, azt az iránymutató papi szolgálatot, amelyre Krisztus szava kötelez bennünket.

Horányi Özséb

SZENTÁGOTHAJ JÁNOS

A kisebbségekről és a keresztény megbocsátásról

— *Professzor úr, mit tehetnek az egyházak az idegengyűlölet, az etnocentrizmus ellen?*

— A kérdés napjainkban, amikor a társadalomnak jelentős rétegei kénytelenek szembesülni az elszegényedéssel, illetve megélik a munkanélküliség okozta nehéz helyzetet, nagyon is időszerű. 1989 óta tart ez a folyamat, s talán csak mostanában remélhetjük, hogy az elszegényedés, a munkanélküliek számának növekedése valamelyest lelassul. Ilyen körülmények között az emberek féltik egzisztenciájukat, munkahelyüket, s ez a féltés éppen az idegenekkel szemben nyilvánul meg.

1989-ben, még Ceausescu bukása előtt megindult Erdélyből a gazdasági menekülés, napjainkban a volt Jugoszlávia területéről érkeznek a politikai menekültek — a bosnyákok többsége menekülttáborokban várja sorsa alakulását —, de jöttek és jönnek menekültek Kárpátaljáról, Ukrajnából, Oroszországból, és egyre több vietnamival és kínaival találkozhatunk az országban. Rövid idő alatt nagyarányú bevándorlás indult meg Magyarországra, ami gazdasági helyzetünket tovább nehezíti. Különbséget kell tennünk a politikai menekültek, az etnikai menekültek, azok között, akiket magyarságukért üldöznek és a gazdasági okokból elvándorlók között.

A bevándorlók többsége nem a magasan képzett, műveltebb rétegekből kerül ki. Általában vállalkozók, zavaros elképzelésekkel, bizonytalan egzisztenciájú emberek, akik a harmadik vagy feketegazdaságból igyekeznek megélni. Körükben a bűnelkövetők száma is magasabb az átlagosnál.

Majdhogynem angyaloknak kellene lennünk, ha nem merülne föl, különösen a nehéz sorba jutott, munkanélkülivé vált emberekben az a gondolat, hogy a bevándorlók egy része elveszi előlük a megélhetés lehetőségét. Értethető, ha el nem fogadható is a tőlük való idegenkedés, még akkor is, ha etnikailag magyarok. A Magyarországon lévő román anyanyelvűek nagyrészt tovább szeretnének vándorolni, vagy némi magyar nyelvtudás birtokában itt remélnek munkához jutni. A bűnelkövetések száma növekszik a bevándoroltak körében.

Érthető, ha a magyarok közül sokan így teszik föl a kérdést: nekem, aki teljes jogon élek ebben az országban, mi jut?

Ha idegengyűlöletről beszélünk, elsősorban a cigányellenességről kell szólnunk. Demográfiai mutatói lényegesen jobbak a magyarokéinál, tehát arányszámuk az országban belül egyre nő. Kimaradtak a nagy társadalmi változások adta lehetőségekből — például az 1945-ös földosztásból —, de voltak olyan ökológiai zugok, ahol valamilyen szinten mégis biztosították a megélhetésüket: lókereskedelemmel, teknővájással, vesszőfonással, vas- és

rézművességgel. Jogos igényként merül föl bennük, hogyan juthatnak földhöz, avagy most is kimaradnak az osztásból?

— *A kép, amelyet professzor úr fölvezetett, meglehetősen bonyolult. Mégis, az egyházak mit tehetnek, hogy nálunk az idegengyűlölet, ami ma még elszigetelten jelentkezik, ne váljék általánossá?*

— A Kereszténydemokrata Néppárt a Zétényi-Takács-féle törvénytervezettel kapcsolatban véleményem szerint nem helyezkedett keresztyén álláspontra. Másféle állásfoglalást vártam tőlük azoknak a sérelmeknek az orvoslásával kapcsolatban, amelyek a rendszerváltással együtt fölszínre kerültek. Nem hirdetett megbékélést — s a magyar népnek ma nem az igazságtétel a legnagyobb gondja. Ha csak a személyesen megélt múltra gondolok, kezdődött 1939-ben a zsidókkal, egészen a vészkorszakig, majd közvetlenül a háború után folytatódott az ártatlanul kitelepített németekkel, azután Recsk, a különféle internálótáborok, kitelepítések, kuláklista és sorolhatnám. A sérelmeket semmilyen anyagi kárpótlással nem lehet orvosolni. A társadalom különböző rétegeinek kirablását mutatja, hogy Magyarország ötszáz évnyi nemzeti összterméke sem volna elegendő ehhez.

Nagyon fontosnak tartanám, hogy az egyházak egyértelműen határolják el a bosszút az igazságtevéstől. A bosszú lehetőségét véltem fölfedezni a Zétényi-Takács-féle törvénytervezetben, a koalíciós pártok tagjai közül ezért szavaztam egyedül a törvénytervezet ellen. A Politikai Foglyok Országos Szövetsége a szavazást követően goromba hangvételű levélben kereste meg a törvénytervezetet elutasító valamennyi képviselőt, így engem is. Válaszomban rámutattam: a földön nem tudunk igazságot szolgáltatni, a végső igazságszolgáltatást Istenre kell bízunk.

Igen nagy szükségünk van a megbékélésre. Gondoljuk végig saját történelmünket. A Rákóczi-szabadságharc után, a szatmári békét nem követte emberek életére törő megtorlás. 1848–49 után volt ugyan megtorlás, de már az 1867-es kiegyezésben a számonkérés nem szerepelt politikai feltételként, pedig akkor a bűnök még nem évültek el. A fehérterror a kommün alatt Szamuelyék által elkövetett atrocitásokra adott válasz volt; igaz, nem lehet tudni, Szamuelyék működése mennyi áldozatot követelt. A bosszú mértéke azonban ekkor is bizonyos keretek között maradt. 1945–46-ban a fehérterror és a Horthy-időszak alatti cselekményekért 180 halálos ítéletet hoztak a népbíróságok. Kádárék a néhány napos polgárháborúért, majd az orosz beavatkozástól számítva az inváziós hadsereg elleni védekezésért minimum 500–600 halálos ítéletet szabtak ki.

A számok egyre növekednek. Mi jó származhat ezek után bármiféle megtorlásból? A visszatörlesztés többszörösére emeli az áldozatok számát. Jó ez? Kíváncsi ez? Keresztyén ember ilyet nem kívánhat, s ezért az egyháznak egyértelműen és világosan, lehetőleg ökumenikus alapon, bátran ki kell mondanianuk: semmiféle megtorlás, semmiféle bosszú nem egyeztethető össze a keresztyén vallással.

Elmer István

Az etnocentrizmusról és az idegengyűlöletről

Napjaink egyik leginkább riasztó és nyugtalanító társadalmi jelenségét vizsgálták a fenti írások és a kerekasztal-beszélgetés résztvevői. A jelenségek elemzése közben elsősorban arra keresték a választ: mit tehetnek az egyházak a kiengesztelődésért, a társadalmi, nemzeti és nemzetiségi megbékélésért. Mindnyájunkat továbbgondolásra, állásfoglalásra, talán vitára is készíthetnek a fölvetett gondolatok, szempontok. Több vélemény is megfogalmazódott, amelyekkel szerkesztőségünk nem tud azonosulni. A tisztánlátás végett megkértük Seregély István érseket, a Magyar Katolikus Püspöki Kar elnökét, hogy fogalmazza meg állásfoglalását e kérdésekkel kapcsolatban.

Mindig zavarban vagyok, ha az etnocentrizmus, a rasszizmus, a zsidók, a keresztények vagy a kisebbségek ellen irányuló idegengyűlölet riasztó híreit hallom. Tény ugyanis, hogy közvetlen környezetemben nem találkozom eme, századunk történelmében annyi tragédiát előidéző emberi torzulásokkal. Úgy látszik, ezek a torzulások tényleg távol vannak a keresztény módon gondolkozó emberektől, noha ezen túl, a média tanúsága szerint újra és újra felütik fejüket.

Mint Krisztus-hívó ember, mint katolikus püspök soha nem tanultam mást, és nem hirdetek mást, mint az emberek egyenértékűségét Isten és a valóság mérlegén. Semmit sem tettünk azért, hogy a világra jöttünk, itt élhettünk és munkálkodhatunk boldogulásunkon és üdvösségünkön. Ezért csak hála ébredhet szívünkben, főleg, ha keresztény hittel valljuk, hogy ugyanazon sorsnak részesei lehetünk, amit Isten is vállalt Jézus Krisztusban. Ha ezenkívül hiszek Jézus Krisztus minden embert megváltó művében, és nem felejttem el, hogy ítéletünk óráján embertársainkkal azonosítja magát, hogy tetteinket lemérje, akkor Krisztus-hívó ember sem magát, sem népét nem tarthatja többre másnál, és senkivel szemben nem engedhet meg gyűlöletet, mert akkor önmagát tartaná többre Jézus Krisztusnál, illetve Jézus Krisztust gyűlölné embertársában. Aki ezt a hitet őrzi szívében, és e hithez igazítja gondolatait és tetteit, bűnnek tekint minden önimádatot, népének túlértékelését, így az etnocentrizmust és az idegengyűlöletet is.

Mint igehirdető pap és most mint az apostolok késői utóda nem tudom elképzelni, hogy ezt másként hirdessem szószéken, katedrán, hivatalos vagy magánjellegű, szóbeli vagy írott megnyilatkozásban.

Természetesen meg vagyok győződve, hogy vannak e téren is súlyos emberi bűnök, és vannak tömegesen elkövetett bűnök. Ezek ellen minden eszközzel küzdeni kell minden jószándékú s még inkább az örök élet ítéletében hívó embernek. Védekeznie kell ellene minden társadalomnak.

— *Milyen lehetőséget lát a küzdelemre, illetve védekezésre az Érsek Úr által is bűnnek minősített etnocentrizmus, idegengyűlölet és a hasonló bűnök ellen?*

Maga a keresztény élet következetes gondozása és az elkötelezett keresztény életre való nevelés minden időben része ennek a küzdelemnek. Ha az

én egyházam negyven esztendő elnyomásából hatékonyan fel tud kelni, ami személyi és anyagi feltételektől is függ, ezt fogja tenni a legkisebbek hitoktatásától kezdve minden igehirdetésben és a nem közvetlenül egyházi megnyilatkozásokban is. Erre ügyel az egyház tanítóhivatala kerek e világon.

Az egyház nem kapott hatalmat arra, hogy felfogását rákényszerítse az emberekre. Arra sem kapott küldetést, hogy meggyőzze a világot. Azt sem tudjuk megakadályozni, hogy visszaélve a keresztény névvel gazemberség szószólói legyenek gonosz emberek. Csak tanúságtételre szól a küldetés! Tény azonban, hogy a keresztények egyben a rendezett társadalom alkotói is, és a társadalomban arányukhoz mértén kell kivenniük részüket a minden embert veszélyeztető tévedések és bűnök elleni küzdelemben. S a rendezett társadalomnak s benne minden államnak van viszont hatalma, hogy polgárai felfogásának és magatartásának tisztaságát védje és javán munkálkodjék. Jelenleg Európában, ahol a rendezett társadalom a demokrácia szabályai szerint működik, minden parlament és demokratikusan megválasztott kormány választói előtti felelősséggel köteles érvényre juttatni a többség szándéka szerint minden ember javának védelmét. Ezért rendelkezik a rendfenntartás eszközeivel. Kötelessége a hatalom igénybevételével is féken tartani az emberből és az emberiségből sajnos kiirthatatlan, de hála Istennek mindenkor kisebbségben lévő gonoszság szellemét és annak megnyilvánulásait. Csak emberi nemtörődomség nyomán, mely megnyilvánul a helyes meggyőződésűek elmaradásában a demokratikus választások alkalmával, vagy képviselők lelki ismeretlensége esetén, vagy nagyhatalmi erőszak által juthat gonosz kisebbség hatalomra és érvényre.

— *A hatalom érvényesítése, még ha ilyen nemes cél érdekében veszik is igénybe, nem sérti-e az ember szabadságát?*

Az a kérdés, mit értünk szabadságon. Ennek a világnak szilárd fizikai, biológiai és erkölcsi rendje van. Ezeket a törvényeket nem lehet megváltoztatni, legfeljebb figyelmen kívül hagyni, ami súlyos következményekkel járhat. A felvilágosodás korában, az egyháziassággal alig vádolható Voltaire is hirdette, hogy a „szabadság azt jelenti, hogy az embert a mindenkire érvényes törvényen túl más nem kötelezi.” A kíváncsi társadalom rendje viszont éppen ezt a mindenkire érvényes törvényt szolgálja. Ha valaki, mint ma, szerencsétlen Európánkban a gátlástalanságot érti a szabadságon, és az öntörvényűséget követeli minden ember számára, akkor a közérdeket védő hatalom köteles fellépni ez ellen a szabadságnak csúfolt embertelenség ellen.

— *Értesült Érsek Úr a Vigilia szerkesztősége által e témában szervezett kerekasztal-beszélgetés során megfogalmazott véleményekről? Ezek a vélemények részben nincsenek megelégedve az egyház tevékenységével.*

Sajnos. Ez napjaink közéletének velejárója. Az elmúlt negyven év során az egyházzal igen sokan az egyháztól függetlenül alakították ki saját felfogásukat Istenről, vallásról, emberről. Sokan valami evilági varázsszert várnak az egyháztól. S most ezt akarják rajtunk behajtani.

Az egyház mindig a saját korának embereiből áll. A magyar egyház ma a negyven év alatt kommunista szellemben nevelt emberekből tevődik össze. Még mi papok sem tudjuk függetleníteni magunkat a szinte túlélésre össz-

pontosított papi élet negyven esztendejének hatása alól. Még inkább érvényes ez azokra a másként gondolkozókra, akik valami érintetlen, tökéletes szellemi hatékonyságot várnak Isten megnyomorgatott magyar népétől, akiknek ezen felül sem médiát, sem más nyilvánosságot nem is akarnak adni. Ahhoz idő kell, hogy az egyház, állampolgárokból álló világi hívein keresztül tudjon is, merjen is, és módja is legyen arra, hogy álljt parancsolhasson a parlamentben, a kormányban, az önkormányzatban és a közélet más terén az embertelenségnek és a gazemberségnek, többek közt az etnocentrizmusnak és idegengyűlöletnek. Addig ezt tanítja, hirdeti és éli elzártságában.

Ez azonban erősen várat magára, hiszen információs eszközeink alig írnak a jóról, de annál többet a rosszról, s ezzel nevelik fel a szerencsésebb sorsra érdemes új nemzedéket.

Ennek ellenére nem félek a jövőtől, mert ez a világ sohasem fogja igazolni a gonosztságot. Ez a világ jóra van teremtve. Ebben a világban a világ rendjével szembeszegülőt morzsolták fel eddig és ezután is Isten malmai. Ez nem azt jelenti, hogy a sok gonoszság és gátlástalanság nem pusztítja el és keseríti meg közben megannyi ártatlan életét is.

Végül is szeretném, ha nyilatkozó keresztények nem kívülről néznék az egyházat, hanem belülről, mint önmagukat. Szeretném, ha nem felejtenek el a szálkáról és gerendáról szóló figyelmeztetést.

— *Mi a szerepe ebben az ökumenizmusnak?*

Amennyiben az emberi esendőséggel együtt járó keresztény megosztottságban mégis egyetértünk az alapvető emberi értékek védelmében, a katolikusok természetesen más keresztényekkel együtt és közösen küzdenek az embergyűlölet minden formája ellen. (Néhány destruktív, magát hamisan kereszténynek nevező mozgalom kivételével.)

— *Miként fáradozik az egyház a cigányság sorsának javításán?*

Az egyház a cigányság sorsának javításán mindenekelőtt azzal a nemzedékekkel számoló türelemmel fáradozik, mely minden keresztény missziós területen nélkülözhetetlen. Nagy baj, hogy önzéssel máris erősen megfertőzött napjainkban egyre kevesebb ember vállalkozik arra az evangéliumi, másokért életet adó életformára, ami mindenkor szükséges volt népek és néprétegek felemeléséhez. Könnyebb és gyorsabb megoldást nem ismerek. De nincs is. Tény azonban, hogy az egyház nemcsak hitéből, de történelmi tapasztalatából is tudja, hogy eddig is, ezután is ilyen nehéz az ember küzdelme az emberért, s a Krisztus-hívó vesződsége Isten tervei megvalósulásáért.

PAUL CELAN

Éjjelenként

*Éjjelenként, mikor a szeretet ingája
a mindig és a soha közt leng,
ajkadról a szó
a szív holdhónapjaiba ér,
és viharos kék
szemed átnyújtja az eget a földnek.*

*Távoli, álomfeketítette
ligetből fúj ránk a lehelet,
és amit elhalasztottunk, itt kísért,
hatalmasan, akár a jövő árnya.*

*Ami most süllyed és emelkedik,
a legbelül eltemetetté:
vak, mint a pillantás, amit váltunk,
szájon csókolja az időt.*

Schein Gábor fordítása

HATÁR GYŐZŐ

Életévszakok

*Amikor állni oly nehéz lesz
mint járni most*

*amikor ülni oly nehéz lesz
mint állni most*

*amikor feküdni oly nehéz lesz
mint ülni most*

*amikor aludni oly nehéz lesz
mint feküdni most*

*amikor lenni oly nehéz lesz
mint aludni most*

ALBERT CAMUS

Noteszlapok*

Albert Camus 1933-tól haláláig vezette Füzetait. Az elnevezés tőle származik. Hét füzetet töltött meg feljegyzéseivel, ötleteivel, gondolatszilánkjeival, művei vázlatával. A Gallimard Kiadó 1962-ben, az özvegy beleegyezésével, Roger Quilliot gondozásában megjelentette a feljegyzéseket, s Carnets (Noteszlapok) címet adta a három kötetnyi szövegnek, hogy ne legyen keveredés az akkor már előkészületben lévő Les Cahiers d'Albert Camus (Albert Camus füzetek) című kiadvánnyal, amely Camus valamennyi írását gyűjtötte össze. A Füzetek első köteteként jelent meg például a La Mort heureuse (Boldog halál), amelynek ötletét, majd az ötlet kikristályosodását nyomon követhetjük a Noteszlapok 1935 májusától vezetett oldalain.

(Camus a Boldog halált soha nem publikálta. Hőse, Mersault eltűnik, s helyébe a Közöny alakja, Meursault lép.)

1936-ban Camus Ausztriába, Prágába, majd Olaszországba utazik. 1937-ben egészségügyi okokból Franciaországban tartózkodik. Élményeit, utazásait a Színe és visszája, a Nász és a Nyár esszéiben dolgozta fel, de az elsődleges élmény, az első megfogalmazás a Noteszlapokra került. A huszonvalahány éves fiatalember feljegyzései az életről, az emberekről, elmélkedése a világról s a világban az ember helyéről egy kialakulóban lévő nagy író műhelyébe engednek bepillantást.

Fázszy Anikó

1935. május

A komédia témája is fontos. Leggyötrelmesebb fájdalmainkban az vált meg minket, hogy habár úgy érezzük, elárvultunk, egyedül vagyunk, mégsem vagyunk annyira egyedül, hogy a „többiek” ne „figyelnének” minket boldogtalanságunkban. Ilyen értelemben olykor azok a boldogság percek, amikor magasra csap elhagyatottságunk érzése, és véget nem érő szomorúságba emel. Ilyen értelemben a boldogság gyakran csak a szerencsétlenségünk fölötti szánakozás érzése.

A szegények ajtaján kopogva — Isten a kétségbeesés mellé odahelyezte a szívességet, gyógyírként a bajra.

Fiatalon többet kértem az emberektől, mint amennyit adni tudtak volna: folyamatos barátságot, állandó érzelmet.

Mára megtanultam, hogy kevesebbet kérjek, mint amennyit adhatnak: frázistalan társaságukat. És érzelmeik, barátságuk, nemes gesztusaik számomra maga a csoda: a kegyelem ajándéka.

* A teljes mű a Bethlen Gábor Könyvkiadó gondozásában fog megjelenni.

Sokat ittak, falatozni támadt kedvük. De karácsonyeste volt, minden vendéglő zsúfolásig megtelt. Erőszakoskodtak. Kitették a szűrüket. Rugdosni kezdték a viselős vendéglősnét. A vendéglős meg, egy vékonypénzű, szőke fiatal-ember, puskát ragadott és lőtt. A golyó a férfi halántékába fúródott. A fej lehanyatlott, rá a sebre. A barát, bortól és félelemtől megrészegülten, körbetáncolta a testet.

Egyszerű történet, újsághír tesz. pontot rá holnap. De e pillanatban, a negyed e kihalt sarkában, a nemrég elállt esőtől latyakos kövezetre hulló gyér fény, az autók nedves, elnyújtott surrogása, a csörömpölő, ritkán érkező, ki-világított villamoskocsik nyugtalanító színbe vonták ezt a másik világban játszódó jelenetet: a negyed édeskés, unszoló képét, amikor az elfogyó nap árnyékokkal népesíti be utcáit, vagy inkább amikor egy tompa lábdobogás visszhangjából, zavaros hangfoszlányokból egyetlen, névtelen árnyék bukkan fel, véres dicsfénytől ázottan, a gyógyszertár lámpásának vörös fényében.

1936. január

A kertből, az ablakon túl, csak a falakat látom. És néhány lombot, melyen előmlik a fény. Följebb is lombok. Még följebb a nap. És a kinti, a levegőt betöltő ujjongásból, a világon szétáradó örömből csak néhány falomb árnyéka jut el hozzám, amint táncot jár a fehér függönyökön. Meg öt napsugár, mely lassan szénailattal árasztja el a szobát. Egy fuvallat, és az árnyékok megélnéknél a függönyön. Felhő takarja el a napot, majd fölfedi, és az árnyékból máris felragyog a sárga mimóza a vázában. Elég ez az egyetlen felvillanó fényecske, és máris zavaros és kábító öröm tölt el.

Barlang foglyaként egyedül vagyok, szemben a világ fonákjával. Januári délután. De a hideg ott bujkál a levegőben. Mindenütt a napfény vékony hárttyája, a legkisebb érintésre felszakadna, minden tárgyat örök mosollyal von be. Ki vagyok én, és mi mást tehetnék, mint hogy részt vegyek a lombok és a fény játékában? Legyek napsugár, amelyben cigarettám elhamvad, széldség és a levegőben lélegző csöndes szenvedély. És másutt nem, csakis e fényben érhetem el önmagam.* S ha érteni próbálom, ízlelni e különleges zamatot, a világ titkát, magamat találok a világegyetem mélyén. Magamat, vagyis ezt a végtelen megrendülést, ami minden sallangot levet rólam. A dolgok és az emberek nemsokára megkaparintanak. De hadd messem ki ezt a pillanatot az idő szövetéből, mint ahogy mások virágot préselnek le a lapok között. Bezárják sétájukat, ahol végigsimított rajtuk a szerelem. Én is sétálok: de engem egy isten cirógat. Az élet rövid és bűn elvesztegetni az időnket. Egész nap az időm vesztegetem, a többi ember mégis igen tevékenynek tart. Ma megpihenek, és szívem találkozóra indul önmagával.

Mégis, szorongás gyötör, mert érzem, hogy ez a kitapinthatatlan pillanat higanygolyóként csúszik ki a kezemből. Ne törődjünk velük, akik hátat akarnak fordítani a világnak! Én nem panaszkodom, hiszen látom, megszülettek. Boldog vagyok ebben a világban, mert királyságom e világból való. Elvonuló

* A Színe és visszája témáinak első megfogalmazása.

felhő, kifakuló pillanat. Önmagam halála önmagamnak. A könyv annál a lapnál nyílik ki, amelyet olvasni szeretek. Milyen színtelen ma a világ könyve mellett! Hogy szenvedtem, igaz, de nem igaz, hogy szenvedek, mámoros leszek a szenvedéstől, mert a nap és az árnyékok a szenvedés, a meleg és a hideg, melyet ott érezni a levegő mélyén. Miért is töprengenék emberi szenvedésen és halálon, hiszen minden fel van írva itt az ablaküvegen, ahová az ég záporozza tökéletességét. Elmondhatom, és el is mondom, csak az számít, hogy emberiek legyünk, egyszerűek. Nem, az számít, hogy igazak legyünk, és ebben minden benne foglaltatik, az emberiesség és az egyszerűség is. És mikor lehetnék igazabb és áttetszőbb, mint amikor én vagyok a világ?

Csodálatos a csend pillanata. Elhallgattak az emberek. De felszárnyal a világ éneke és engem, gúzsba kötözötte a barlang mélyén, végtelen öröm jár át, pedig nem is áhítottam. Itt van az örökkévalóság, utána sóvárogtam. Most már beszélhetek. Nem tudom, mit kívánhatnék többet, mint önmagam állandó jelenlétét önmagamnak. Most nem boldogságra vágyom, hanem pusztán arra, hogy tudatos legyek. Az ember úgy hiszi, kitaszították a világból, de elég egy aranyló homokból felmagasodó olajfa, elég a reggeli napfényben vakító tengerpart, és lelkében szétolvad az ellenállás. Velem sincs másképpen. Ráéreztem a lehetőségekre, felelős vagyok értük. Az élet minden pillanata csodát rejt, örökifjú arcát mutatja.

✱

Képekben gondolkozunk. Ha filozófus akarsz lenni, írd regényeket.

✱

1937. augusztus

Útban Párizs felé: a halántékon doboló láz, világ és emberek különös, hirtelen elhagyása. Küzdeni a test ellen. Padomon, üresen, kongó lélekkel, a szélben, K. Mansfield járt állandóan az eszemben, a hosszú történet a szelíd és fájdalmas viaskodásról a halállal. Az Alpokban, a magányon és azon az elképzelesen kívül, hogy felgyógyulásomért vagyok ott, betegségem *tudata* vár.

✱

A végsőig elmenni nemcsak ellenállás, hanem szabadjára engedés is. Kénytelen vagyok érezni a személyem, amennyiben ez valami érthetetlennek az érzése. Kénytelen vagyok néha olyan dolgokról írni, amelyeket nem egészen értek, de pontosan azt bizonyítják, ami önmagamnál erősebb bennem.

✱

Gyöngédség, meghatottság Párizs láttán. A macskák, a gyerekek, az emberek árvasága. A sötét színek, az ég, kő és vizek nagy parádéja.

✱

Arles

✱

1937. augusztus

Minden nap bevette magát a hegyekbe, és némán tért meg, fűszálakkal a hajában, az egész nap horzsolásaival. És mindannyiszor egyforma volt a hó-

dítás, a varázslat hiányzott belőle. Lassan vette be az ellenséges tájat. Elérte, hogy a kráter szélén árválkodó fenyő mögötti kerekded, fehér felhőkre hasonlítson, a rózsaszínbe hajló füzikés, berkenyész és harangvirágos mezőkre. Egybeolvadt e zamatos és sziklás világgal. A messzi csúcsra érve, a hirtelen feltáruló roppant táj láttán nem a szerelem csillapodott le benne, hanem valamiféle lelki békeszerződés született meg ezzel az idegen tájjal, két kemény, mogorva arc fegyvernagyvása, két ellenfél között beálló meghittség, és nem két barát fesztelensége.

✱

Szavója nyugalma.

✱

1937. augusztus

Férfi, aki ott kereste az életet, ahol általában keresni szokták (házasság, állás stb.), egy divatcikk-katalógust lapozgatva észreveszi, hogy mennyire idegen az életben* (az életben, ahogy a divatcikk-katalógusban bemutatják).

I. rész — Addigi élete.

II. rész — A játék.

III. rész — A megalkuvások feladása és az igazság a természetben.

✱

1937. augusztus

Utolsó fejezet? Párizs, Marseille. Utazás a Földközi-tengerre.

És bement a vízbe, és leöblítette bőréről a világ fekete, fintorgó képeit. Izmai játékából kicsapott a bőre újjáéledő szaga. Talán soha nem érezte magát ennyire összhangban a világgal, futását egyritmusúnak a nap járásával. Ezen az órán megáradtak az éjszaka csillagai, mozdulatai rárajzolódtak az ég nagy, néma arcára. Ha kezét elmozdítja, teret rajzol, mely elválasztja a csillogó égítést attól a másiktól, a pislogótól, karjának lendülete csillagkévéket hány, felhőcsóvákat sodor magával. Így veri fel karjával az eget, és körülötte a város, mint tündöklő kagylópalást.

✱

Szeptember 8.

Marseille, hotelszoba. A szürke tapéta dús, sárga virágmintája. A mocsok térképe. Zsíros, ragacsos szögletek az óriási fűtőtest mögött. Deszkaágy, törrött villanykapcsoló. A gyanúból, a kétesből kisarjad valami szabadsághoz hasonló érzés.

✱

M. szeptember 8.

A nap tündöklő, hosszú alászállása, Monaco és Génua virágba borult olean-derei. Kék esték a liguri tengerparton. Fáradtság és zokoghatnék. Magány és szomjúságom a szeretetre. Aztán az eleven, tekintélyes Pisa, zöld és sárga paloták, dómok, s az igéző Pisa, a szigorú Arno mentén. Nemesség, ami a

* Camus közlése szerint ez a *Közöny* első tudatos megfogalmazása.

kitárulkozás elutasításából születik. Szemérmes és érzékeny város. Az éjszakai kihalt utcákon, végtelenül közel önmagamhoz — hogy egyedül sétálok, sírhatnékom felfakad végre. Az a nyitott valami ott benn hegesedni kezd.

✱

Pisa falán: „Alberto fa l'amore con la mia sorella.”*

✱

9-e csütörtök

Pisa és a duomo előtt fekvő emberek. A Campo Santo, egyenes vonalaival, négy sarkán ciprusok. Az ember megérti a 15. és a 16. század viszálykodásait. Itt minden városnak saját arculata van, saját, mély valósága.

Nincs más élet, csak az, amelynek magányát lépteim ütemezték az Arno partján. S ez kavart fel a Firenzébe vivő vonaton. A nők komoly arca, melyet hirtelen megtör a nevetés. Különösen az egyik nő, hosszú orrú, büszke száju, nevető. Pisában sokáig lustálkodtam a Piazza del Duomo pázsitján. Ittam a kutakból, a víz langyos volt egy kicsit, de üdítő. Firenzébe utazva elidőztem az arcokon, ittam a mosolyokból. Boldog vagyok vagy boldogtalan? A kérdés nem fontos. Fel-fellobbanva élek.

Dolgok várnak rám, emberek, bizonyára én is várok rájuk, minden erőmmel, minden szomorúságommal áhítom őket. De itt a csendből, a titokból nyerek életet.**

Nem érezni a szükségét, hogy önmagunkról beszéljünk, csoda.

✱

A Santa Croce Giotto-képei. A természet és az élet szerelmesének, Szent Ferencnek belülről világító mosolya. Azokat igazolja, akik készek a boldogságra. Szélid, borongó fény Firenze fölött. Eső készülődik: megduzzasztja az eget. Giottino Sírbatétele: Mária összeszorított fogú fájdalma.

✱

Firenze. Minden templom szegletén virágvásár, dús és pompás, vízgyöngyös, együgyű virágok.

Mostra Giottesca

Hosszú időbe telik, amíg rájön az ember, hogy lépten-nyomon a firenzei primitívek arcával találkozik az utcán. Mert már elfelejtettük, hogyan kell meglátni egy arc lényegét. Mi már nem nézzük kortársainkat, csak azt fürkésszük bennük, ami eligazít felőlük (minden értelemben). A primitívek nem torzítanak, ők „megvalósítanak”.

A Holtak kolostorában, a Santissimo Annunziatában, a szürke égen felhők tornyosulnak, szigorú architektúra, de semmi nem beszél a halálról. Sírkövek és fogadalmi táblák, emez gyöngéd, húséges férj volt, amaz nemcsak a legjobb hitves, hanem körültekintő kereskedő, egy fiatalasszony, az erényesség mintaképe, úgy beszélt franciául és angolul, „si come il nativo”. (Mind-

* Ezt a feljegyzést a Nászban is megtaláljuk.

** A pisai és firenzei utazást Camus felhasználta *A sívtagban*, a Nász utolsó esszéjében.

annyian kötelességeket állítottak maguk elé, ma meg gyerekek játszanak bakugrást a kőlapokon, amelyek erényeiket hivatottak megörökíteni.) Amott egy leány övéi reménysége volt, „Ma le gioia a pellegrina sulla terra”.* De mind-ebből semmi sem győz meg. A feliratok tanúsága szerint szinte mind beletörődtek a halálba, s ehhez nem fér kétség, hiszen egyéb kötelezettségeiket is elfogadták. Én nem fogok beletörődni. Hallgatásommal fogok tiltakozni mindvégig. Semmi ok azt mondani: „kell”. A lázadásomnak van igaza, és az örömnék, a föld zárandokának, ezt kell követnem lépésről lépésre.

Felhők duzzadnak a kolostor fölött, és az éjszaka lassan sötétbe vonja a kőlapokat, ahová azok erkölcsét vésték be, akik rászolgáltak, mert halottak. Ha itt kellene könyvet írnom a morálról, százoldalas volna, és kilencvenkilencet üresen hagynék. Az utolsó oldalra azt írnám: „Egyetlen kötelességet ismerek, a szeretetét.” A többire *nemet mondok*. *Nemet* mondok minden erőmből. A kőlapok arra tanítanak, hogy ez hiábavaló, s hogy az élet „col sol levante, col sol cadente”. De hogy a hiábavalóság mit vesz el a lázadásomból, azt nem látom, azt viszont érzem, amit hozzáad.

Ez járt a fejemben, a földön üldögélve, egy oszlopnak vetve a hátam, s körülöttem gyerekek játszottak, nevettek. Egy pap rám mosolygott. A nők kíváncsian tekintettek az arcomba. A templomban halkan játszott az orgona, és dallamának meleg bűgása áttört a gyermekzsivallyon. A halál! Ha így megy tovább, még a végén boldogan halok meg. Elfogyasztottam minden reményem.

✱

Szeptember

Ha azt mondom: „Nem értem a kereszténységet, vigasz nélkül akarok élni”, akkor korlátolt és elfogult lélek vagy. De ha, vigasz nélkül élve, azt mondom: „megértem a keresztény álláspontot és csodálom”, akkor sekélyes műkedvelő vagy. Lassan elmúlik nálam, hogy adjak mások véleményére.

✱

San Marco kolostor. A napfény a virágok között.

✱

Sienai és firenzei primitívek. Nem azért festettek, makacsul, az embereknél kisebb épületeket, mert nem ismerték a perspektívát, hanem mert állhatatosan hiteleztek a színre állított embernek és szenteknek. Ebből kell meríteni a színpadi diszleteknél!

✱

Kései rózsák a Santa Maria Novella kolostorban, és a nők, vasárnap reggel, Firenzében. Szabadon ringó mellek, szempár, ajkak, s te ott állsz, dobogó szívvel, kiszáradt torokkal, forrósággal a gerinceden.**

✱

* Nász

** Nász

Fiesole

Olyan életet élünk, amelyet nehéz élni. Cselekedeteinket nem mindig tudjuk a dolgokról támadt látomáshoz igazítani. (Azt hiszem, megpillantottam sorsom színét, és máris szétfoszlik a tekintetem elől.) Fáradozunk és küzdünk, hogy visszanyerjük magányunkat. S mintha egyszerre kitörlődne belőlünk a harc és az élet. Milliónyi szempár gyönyörködött e tájban, számomra mégis olyan, mint a világ első mosolya.* Kivet önmagamból, a szó mély értelmében. Megszilárdított hitemben, hogy szeretetem nélkül hiábavaló minden, s hogy szeretetem, ha nem ártatlan, ha nem tárgy nélküli, semmit nem ér. Megfoszt személyiségeimtől, süketé tesz szenvedéseim iránt. A világ szép és ebből áll minden. Türelmesen tanít a nagy igazságra, hogy a szellem semmi és a szív sem több. S hogy a kő, amelyet felhevít a nap, vagy a ciprus, melyet a kitárulkozó ég felnagyít, behatárolja az egyetlen világot, ahol értelmet kap az „igaza van”: az ember nélküli természet. Harag nélkül tagad meg. És én, beletörődve, legyőzötten igyekszem egy olyan bölcsesség felé, amelyben minden az enyém — ha szemem el nem öntenék a könnyek, és a lelkemet betöltő költészet heves zokogása nem feledtetné el velem a világ igazságát.

Szeptember 13.

San Francesco kolostorában, Fiesolében, árkádokkal körülvett kis udvar, piros virágokkal, napfénnel és sárga-fekete méhekkal. Az egyik sarokban zöld öntözőkanna. Legyek zümmögnek mindenfelé. A melegben forttyogó kis kert csendesen párállik. A földön üldögélek és a ferencesekre gondolok, akiknek a celláját az imént néztem meg, és látom, miből merítenek, és érzem, ha igazuk van, velem van igazuk. A fal mögött, aminek nekivetem a hátam, tudom, ott a város felé ereszkedő domb, és ciprusaival az adományként felkínálkozó Firenze. De a világ ragyogása mintha ezeket az embereket igazolná. Arra buzdítom büszkeségem, hogy elhitesse, az én igazolásom is, minden magamfajta emberé — aki tudja, hogy a szegénység mélye és a világ pompája és gazdagsága mindig összeér. Lecsupasztják magukat azért, hogy nagyszerűbb életet éljenek (és nem valami másik életért). A „lecsupasztás” szónak ezt az egyetlen értelmét fogadom el. A „meztelennek lenni” mindig megőriz valamit a fizikai szabadságból, kéz és virágok összhangjából, a föld és az emberitől megszabadult ember szerelmes harmóniájából, ó, igazán áttérnék, ha nem ez volna a vallásom.

Ma úgy érzem, megszabadultam a múltamtól, mindattól, amit elvesztettem. Semmi mást nem akarok, csak ezt az elzártságot, ezt a zárt teret — tisztán látó és türelmes áhítatot. És akár a meleg kenyeret, amelyet össze-vissza nyomkodnak és dobálnak, kezemben szeretném tartani az életem, mint ezek a férfiak, akik be tudták zárni életüket. Olyan ez, mint a vonaton eltöltött hosszú éjszakák, amikor önmagával folytat párbeszédet az ember, felkészül az életre, a lelkébe néz, bámulatos türelemmel újból és újból végig lehet gondolni ugyanazokat a gondolatokat, futásukban megállítani, majd felröppenteni őket. Úgy nyalogatni az életet, mint az árpacukrot, formálni, serkenteni, végül szeretni, mint ahogy a szót, a képet, a végleges mondatot

* *Nász*

keressük, azt, amelyik összegez, lezár, amivel útra kelhetünk, ami ezentúl felfényesíti tekintetünket. Itt meg is állhatok, lezárhatom féktelen és túlhajtott életem egy évét. Önmagam jelenvalóságát önmagam előtt, ezt igyekszem a végsőkig feszíteni, megtartani életem valamennyi arca előtt — akár a magány árán is, melyről tudom, milyen nehéz elviselni. Nem megtörni: minden ez. Nem belenyugodni, nem elárulni. Szilajságom segít, és ahová sodor, ott utol-ér szeretetem, s vele az élet dühödt vágya, ami értelmet ad napjainknak.

Valahányszor engedünk (engedek) a hívságoknak, valahányszor azért gondolkozunk és élünk, hogy „megjelenjünk”, árulást követünk el. Mindahányszor a megjelenés szerencsétlen vágya fokozott le a valódi színe előtt. Nem szükséges kiszolgáltatnunk magunkat az embereknek, csak azoknak, akiket szeretünk. Mert ekkor nem azért szolgáltatjuk ki magunkat, hogy megjelenjünk, hanem pusztán azért, hogy adjunk. Sokkal több erő van abban az emberben, aki akkor jelenik meg, amikor meg kell jelenni. A végsőkig elmenni azt jelenti, hogy képesek vagyunk megőrizni titkunkat. Szenvedtem az egyedüllétől, de hogy titkom megőrizzem, legyőztem az egyedüllét szenvedését. És ma nem ismerek nagyobb dicsőséget, mint a magányosan élő, az ismeretlenül élő dicsőségét. Írni végtelen öröm! Jóváhagyni a világot, jóváhagyni az élvezetet — de csak a lecsupaszodásban. Nem volnék méltó rá, hogy a strandok meztelenségét szeressem, ha nem tudnék meztelen lenni önmagam előtt. Életemben most először nem tetszik kétértelműnek a boldogság szó. Egy kissé az ellentéte mindannak, amit közönségesen úgy értünk: „boldog vagyok”.

A kétségbeesés folyamatossága végül örömet szül. És ugyanazok az emberek, akik San Franciscóban piros virágok között élnek, cellájukban koponyát tartogatnak, mely táplálja elmélkedésüket, ablakukban Firenze, asztalukon a halál. Én úgy érzem, életem fordulópontján vagyok, s ennek oka nem az, amire szert tettem, hanem az, amit elveszítettem. Zabolátlan és mély erőket érzek magamban. Nekik köszönhető, hogy úgy kell élnem, mint ahogy élni akarok. Mindentől távol ér a mai nap, mert egyetlen erőm a szeretet meg a csodálkozás. Könnyes arcú, naparcú élet, sötét élet, amelyben nincsenek áthévuIt kövek, élet, ahogy akarom, ahogy szeretem, kétségbeesésem és szeretetem erői összefognak becézésére. A ma nem megtorpanás igen és nem között. Hanem igen és nem. Nem, lázadás minden ellen, ami nem könny és nem nap. Igen arra az életre, amelynek ígéretét először érzem. Egy perzselő, zúrzavaros év és Olaszország befejeződik; a jövő bizonytalan, de múltammal és önmagammal szemben korlátlan szabadság. Ebben rejlik szegénységem és páratlan gazdagságom. Olyan, mintha újra kezdeném a játszmat, nem leszek se boldogabb, se boldogtalanabb. De erőim tudatában, megvetve hívságaimat, tisztán látó lázban, mely sorsom elébe úz.

1937 szept. 15.

Fázsy Anikó fordítása

Az Idegen

A húsvét eljött, ezt hirdette minden más jelnél inkább az örvendő sokaság. Egyedül, mélabúsan elvonulok a tömegtől. Az Emberfiára gondolok, aki szegénységben született és élt, majd meghalt keresztre feszítve. Arra az Isteni Tűzre gondolok, amelyet a Szentlélek gyújtott egy apró faluban, s ami túlélte évszázadokat, és minden civilizáción jelet hagyott.

Az elhagyott parkban úgy tűnt, vár rám egy szintén magányos ember. Mellém ült, és rejtélyes ábrákat kezdett rajzolni a homokba. Öltözéke szerény volt, de megjelenéséből elmondhatatlan méltóság áradt.

— Az úr talán külföldi? — kérdeztem rokonszenvvel.

— Idegen vagyok ebben a városban, mint minden városban.

— De ünnepnapon a külföldi elfeledi a száműzetés keserűségét, s hagyja magát megvigasztalni a megnyílt szívek szeretetétől.

— Én még idegenebb vagyok ilyenkor, mint bármely más napon. — És álmodó tekintetét az égre irányította, mintha a másvilágon keresne egy ismeretlen hazát. Ismét szemügyre vettem, s azt mondtam:

— Úgy tűnik nekem, hogy az úrnak segítségre van szüksége, nem fogadná el az enyémet?

— Igen, szükségem van segítségre, de az én szükségem nem pénzből való — válaszolta.

— És mi az, amire önnek szüksége van?

— Menedékre vágyom. Egy helyre, ahová lehajthatom fejem.

— De ha elfogadja a pénzem, szállást kaphat egy hotelban.

— Már végigjártam minden szállást, de egyik sem fogadott be. Már minden kaput megzörgettem anélkül, hogy egy barátot találtam volna.

— Jöjjön akkor velem. Töltse nálam az éjszakát.

— Ezerszer kopogtattam ajtódon, de sosem tártad ki nekem. És most, ha tudnád, ki vagyok, nem hívnál.

— És az úr kicsoda?

— Én vagyok, aki lerombolta, amit évszázadok létrehoztak. Az orkán vagyok, ami a száraz gyökereket kifordítja. Az vagyok, aki igazságot és könyörületességet hoz a világra.

Ezt mondta és fölállott. Magas termetű volt és hangja mély, akár az éj, a vihar hangzását idézte.

Azután fényessé vált arca. Kinyújtotta karjait, és kezén sebhelyeket láttam.

Lábaihoz borultam, hebegve:

— Jézus, a Názáreti.

És hallottam szólani:

— A világ a nevemben olyan hagyományokat ünnepel, amelyeket a századok szőttek körém. De én idegen maradok, befutva a mindenséget, keresztül a századokat anélkül, hogy a népek között olyat találnék, amelyik megértené igazam. A rókáknak vackuk, az égi madaraknak fészük van, de az Emberfiának nincsen hely, ahová fejét lehajthatná.

Amikor fölnéztem, csupán egy tömjénfüst-oszlopot láttam. És egy dal visszhangját hallottam, ami az öröklétből érkezett hozzám.

Petz György fordítása

TAKÁCS ZSUZSA

Szélei nádligeteknek

*Lekésem hát ezt a találkozást is.
Nélkülem múlik el az este.
Csak az ázott ösvény dereng fel,
ott hagytam a kórházban egy gyereket
(nyolcvanéves). Véraláfutásos karján
az infúzió. Ha meglát, a feje kissé
megemelkedik. Így múlik életem,
ahogy a sós víz leperereg. Másfél
óra egy egység. Most a nap
fenn van az égen dicsőség fényözönében.
A víztükör borong, evezőm keresztbe téve.*

'92 szilveszterén

*Romhalmaz a város így ünnep-esten.
Petárdák zúgnak el felettünk, virágot
árul a háborodott, aki jelekből
olvas. Úristen, itt mindenkit ismerek.
A kóbor kölyökmacskát is, melyen
megesett a kórházba készülő halálos
beteg szíve. Ismerem a gyászos
megvilágítású folyosót, a portás
köpenyén a kitépett gomb-helyet.
Ez hát a hely, hová visszahúz szívem.*

BÁRDOS LÁSZLÓ

A találkozás lényegisége

Takács Zsuzsa verseiről

Takács Zsuzsa versei nem sziporkázó hatásokkal és nem pillanatnyi érdekességekkel lepik meg az olvasót. Nem kényeztetik el a bizalmas magánbeszéd, a kitárulkozó érzelmközlés bensőségével sem. És mégis: költészete teli van meglepetésekkel. Csak éppen lírájának egyénisége, látásmódjának eredetisége, mondhatni, nem egyszerre tárul föl, hanem elmélyült és türelmes, lehetőleg huzamos ideig tartó versolvasás során. Nemhiába rendezte szerves egészet alkotó, önértelmező ciklusokba verseit legutóbbi kötetében, a *Viszonyok könnyében*. Ezek a darabok, de korábbi lírája is, egyfajta költői fejlődésregényt idéznek föl, melyekben személyes életre valló helyzetek, motívumok felelnek egymásnak, vonatkoznak egymásra. Mégpedig nem is nagyszabású, eleve jelentékeny élmények és események adják versei tematikus anyagát, hanem mindennapi esetleges *megettörténetek*, társaslélektani szakszóval élve: interakciók, vagyis ember és embertárs kölcsönös, mélyen személyes, mégis nagyrészt önkéntelen és tudatalan találkozásai és többnyire szótlán közlései. Szülő és gyermek, nő és szerelmi társ, ápoló és beteg találkozásaira visszhangzanak Takács Zsuzsa versei, javarészt megadva ezen együttlétek tér- és időbeli koordinátáit is. Csak úgy találomra idézzük egyik verscímét: *Cukrászda a Böszörményi úton*, s egy későbbi vers indítását: „A színházcsarnok nézői között / ott voltunk mind, de nem tudom, / milyen darabot adtak (...) Éreztem, hogy *néznek*.” Puritán lejegyzések ezek, föltárulkozó és beavató pátosz nélkül; az élményanyag is gyakran oly prózai, oly stilizálatlan, a nyelvezet annyira dísztelen és élőbeszédszerű, hogy olyan benyomásunk támad, mintha naplót olvasnánk.

Itt, ezen a ponton érnek azonban a meglepetések: a látszólag majdhogynem epikusan részletező folyamatot lírai jelzések tagolják, összpontosító, jelentőségadó hangsúlyok cövekelik ki helyét a tartalmatlanul áradó időben. A fenti idézetben például a „*néznek*” igére (s az egész kijelentésre) eső váratlan nyomaték hívhatta föl a figyelmet; általánosabb érvényű, egyszersmind talányosabb mélyszerkezetük van a lineáris elmondásként ható verseknek is. Ha elolvassuk, teszem, az *Esély, omló partok* című költeményt, egy találkozás előtörténetét és létrejöttét követhetjük nyomon, miközben figyelmünket hol az apró-cseprő, mégis, a személyes életvitel rendjében *rituálisnak* bizonyuló keszületek kötik le, hol az ezekhez fűzött önmegfigyelő és jórészt ironikus kommentárok, reflexiók: „Huszonhét év után fölhívott újra. (...) Napok óta érzéketlen voltam, / bár nem tudtam, hogy itt van, mégis miatta. / Tűnődtem a könyveim fölött, vagy a beszélgetések / szótlan résztvevőjeként adandó alkalommal kimentem / a derengő konyhákba, a magányos fürdőszobákba, ...” Minden közlés konkrétan, pusztán tényyszerűnek látszik, alig figyelünk föl egy jelentőségteljes mondatra, melyet mintegy mellékesen ír le a költő: „Azt kívántam, hogy most az egyszer, / az érte kiállt kínokért cserébe,

érezze: halott.” Akkor rémlik föl szövegemlékezetünkben e kitétel, midőn a kései találkozás (és a vers) záróakkordjaként ehhez az irreális kijelentéshez érünk: „Körénk gyűltek a kezüket tördelő idegenek, / ráhajoltam a halottra. Ő az.” Milyen jellemző Takács Zsuzsa versalakító módszerére, hogy sem az előreutalást, sem a végkifejletet nem hangsúlyozza túl. Sőt inkább elrejt. Egyáltalán nem igyekszik kiragadni, kiemelni a tények tolongásából a fontos, a végleges, az összefoglalóan-lekerekítően jelentéshordozó pillanatokat, fölisméréseket. Verseinek olykor kanyargó, látszólag szeszélyes kerülőkkel tarkított vándorútján igazából minden fontos, mert minden túlmutat önmagán.

Ez nem annyit jelent, hogy a költőnő „nyitott művet” ír, hogy mindent ránk bíz. Nagyon is tisztában van költő mivoltával, esztétikai felelősségével. Nemcsak a közvetlenül ars poetica-ízű sorokra gondolok itt, mint az *Emlékezés-gyakorlat* zárlatára: „... És elcsodálkozol, hogy engem / kezdettől ez a szomjúság gyötört, / és ezért írtam itt minden verset” vagy a *Sötét és ragyogás* utolsó soraira: „csak legbelül tart a ragyogás, / itt vaksötét van. Ebben a sötétben írok”, vagy éppen egy újabb vers esztétikai fohászára: „Add vissza a rímet, Istenem / és nem lesz senki szabadabb, mint én!” Ezekre a diszkrét hivatás-jelzésekre is mélyen jellemző, hogy viszonyformában, dialogikus helyzetben szólalnak meg, úgyszólván egy kommunikációs folyamat tartozékaiként. Semmi programos kiállítás, tüntető kinyilatkoztatás. A költői megformáltság, egyfajta rejtettebb műgond mégis folytonosan őrködik a leghétköznapi színezetű leírásokon is. Ez a formáló szándék munkál például a versszerkezet hangsúlyos indításában és fordulatot vagy szintváltást jelző befejezésében. Pugnans felütéssel kezdi *A sötétség utasa* című verset: „Hát eljöttél értem? Mostantól velem vagy? / Nézd végig árvaságom helyeit!” S nem kevésbé elhatároló, mégis távlatot sugalló a lezárás: „Hogyan teszed most jóvá, aki vagy, / hogy árvaságom helye volt a Föld.” A kezdeti többes, illetve a végső egyes szám úgyszintén jelentést sugall, egységbe foglal.

Mi is ennek a „szomjúságból” fakadó, „vaksötétből” a fényre igyekvő költészetnek a célja, tétje, funkciója? Legközvetlenebbül az érthetetlen és érintetetlen lelki folyamatok és érzelmi kettőségek, bonyodalmak tisztázása, tudatosítása. Mi van egy gesztus, egy vágy, egy várakozás, egy szerelmi öröm, egy anyai aggodalom, egy villamosbeli ülőhely-átadás mögött? (Emlékezzünk: mindez *egyenrangú*.) Vajon nem a szó szerinti és szó szerint is leírt tény ellentéte-e, vagy legalábbis kusza összeszövődése egyéb, olykor igen heterogén életvonatkozásokkal, indulat-áttételekkel? Az *Éjszakai hívás* című versében a „másik” ember, a társ, az ismerős lényéhez nem illő, eleddig ismeretlen kiszolgáltatottság, maga-megadás indítja el a gondolatok, azaz inkább a kérdések sorát s a választ: „Éjszakai lényünk ölt idegen testet / (...) és önmagával beszélget az örült hangzavarban.” Takács Zsuzsa az olyan élmények költője, melyekben egy megállapodott ismeret, egy egyértelmű viszonyulás, egy elhatározott készülődés hirtelen, átmenet nélkül meginog, ellentétébe fordul, föltárja takart, titkolt mélyvilágát. Azaz inkább mindezt a költő műveli: az ő beavatkozása nem több és nem kevesebb, mint hogy tudatossá teszi a csak pillanatig látható, de elementáris *lényeg*et. Reflexív hajlamú, intellektualizált líra ez, s ennyiben rokon a szintén hetvenes években induló Petri György vagy a nyolcvanasokban föllépő Várady Szabolcs, Rakovszky Zsuzsa, Ferencz Győző értelmező, ironizáló, távolságtartó költői attitűdjének. Takács Zsuzsát az különbözteti meg az említett költőktől, hogy ironiája sohasem

kezdi ki az írás, a versalkotás, végső fokon a nyelv épségét és értelmét, s nem csökkenti le a versélmény értelmi hőfokát sem: gondolati fegyelme éppen hogy az eleven találkozások és fölismerések feszültségét fokozza „fehér izzásig”, hogy egyik méltatóját idézzük. S teszi mindezt, tegyük hozzá, viszonylag kevés láttató, fölcsigázó, vizionáló képpel, metaforával, mert a versbeszéd mérsékelt égővi éghajlatával is éreztetni tudja sarkvidék és egyenlítő szüntelen közelségét.

Alkotásmódjának állandó jellemzője a műveltségtartalmak, irodalmi hagyományok bevonása a vers terébe. Szövegközöttiségnek nevezi a modern irodalomtudomány a születő mű azon pozícióját, hogy nyíltan vagy rejtetten már létező szövegekre utal, hivatkozik. Ez az eljárás helyezi sajátos fénytörésbe *Szélei nádligeteknek* című versét is, azaz e vers megrendítő alapotívumát, az idős, beteg édesanyjánál tett kórházi látogatást. Ezt a verset végeredményben ketten írják: közvetlenül Takács Zsuzsa, közvetve Vajda János, pontosabban Vajda szépséges idillje, a *Nádas tavon* című vers. A beszélő, a versalany egymásra vetít, egymásba játszat két helyzetet, két jelenetet (jegyezzük meg futólag, hogy a köznapi okoskodás e helyzeteket éppen hogy ellentétesnek láthatja), a „másfél óra” napi időtlenségét s a tavon való önfeledt lebegést. A szűkös, nyomasztó tapasztalat merőben más dimenziót kap ettől az együttműködéstől: az érzelmi átadottság misztikumává lényegül át. Efféle ráutalásokkal találkozhatunk a régebbi *Szerelmes énekben* (Szapphó Ady-féle magyar változatára), az 1990-es *Átrendezésben* (a *Gondolatok a könyvtárban* törmelékeivel). Akad olyan verse, mely majdnem novellaszerűen épít egy művész életrajzára: a remekbe szabott *Kalbeck a kertben* az idős Brahmsot jeleníti meg; s kicsoda hitellel! Hozzátehetjük: egyfajta Arany János-i „epikai hitellel”, hiszen Brahms csakugyan rajongott Clara Schumannért, s csakugyan májrákban halt meg. Ezek az adatok persze csak esetleges számjegyei egy bonyolult sorsképletnek. Hasonló módszerekkel szerkeszti meg valódi novelláját, *A kammerni kastélyparkot* is (1992), amelyben figyelemreméltóan él az intarziás elbeszélésmóddal: a cím egy festmény címe, melynek leírása az elbeszélésfolyamatba ékelődik, s a főhős nő vágyainak megtestesüléseként értelmezi magát a történetet.

Olykor nem is könnyű végére járni ezeknek az utalásoknak. Az újabban közreadott *Tárgyak könnye* című cikluson a vergiliusi „sunt lacrimae rerum” visszfénye is játszik, nemkülönben a *Viszonyok könnye* kötetcímén. Ez utóbbi gyűjtemény „hatvan versének” szabálytalan tercináit egyébként nem csupán e líratörténeti vonatkoztatás erősödéséről, hanem a költő erősebb tömörítő igényéről is vallanak. Közvetlen érzés, illetve elvonatkoztató, távlatba helyező számvetés között még rövidebb az út, még kevesebb a kötőanyag, mint korábbi verseiben.

S még inkább megkülönböztető sajátja Takács Zsuzsának rokon szemléletű pályatársai között is a transzcendenciaigény, a tárgyat kereső vágy abszolút lényt teremtő, az abszolút lényre ráismerő ereje. Az a már-már otthonos érzet, hogy *Figyelő szem* (ez vers- és cikluscím is) szegeződik reá. Egy gyöngéd, bizalmas megszólításban ugyan a banálissá lefokozott metafizikai hiánytudat is megfogalmazódik: „Ha tudnám, itt vagy, ha tudnám / itt vagy és följegyzed a történetemet, / kimennék én is teremtményeiddel / játszani a napra. / De hagytaál egy cédulát itt, / amikor beléptem, láttam, / elmentem innen, és aláírtad: Isten.” (*Sötét és ragyogás*) Mi más ez a tétova magárahagyottság, mint

a nagy misztikus költők keresésre indító élménye? Nem véletlen, hogy ez az „intellektuális” költő éppen Keresztes Szent János vágytól izzó lírai életművét fordította le, a spanyol misztikusét, aki bensőséges istenélményéhez tudós kommentárokat társít (például az „elrejtőzködő Isten” izajási — tegyük hozzá: Pascalra is előremutató — fogalmát, azét az Istenét tehát, aki „elment innen”, tevő-vevő lényünk közeléből). Takács Zsuzsa istenélménye persze nem hivatkozik teológiai rendszerre. Kissé leegyszerűsítve azt mondanám, hogy a szeretet emelkedő lépcsőfokain közeledik a megváltó jelenléthez. „Csak gyenge szál volt, játszottam vele, / de késsé hízott a szeretet, / egyensúlyoztam egy kötélén mereven, / suttogtam, szeretlek titeket, / de kértétek, adjam meg magamat.” (*Fény gyulladt*) S egy sorsdöntően egyes szám második személyű magánbeszédben: „Veled vesz hát vissza a szerelem? (...) Miért nem időben szóltál, / hogy *egyetlen* szerelem minden.” Van tehát a versekben villódzó, széttartó érzéseknek összefüggést teremtő közös nevezőjük, egységes erőterük, határozott súlypontjuk, s ez az a könnyөрülettől áthatott szeretet, mely nem egybemossa, hanem éppen hogy szélső lényegükben láttatja mindenkori érzéseinket.

Viszonyokat s e viszonyok könnyét vonja fénybe tehát ez a költészet, azokat az örömeket és szenvedéseket, melyeket társas kapcsolatainkban, szerelemben, szülő-gyermek kapcsolatban, barátságban rovník ki egymásra. Figyelmesebb olvasás azonban rávezet, hogy még e lényegi tárgykör sem a leglényegesebb, a legmélyebb rétege Takács Zsuzsa költészetének. „Minden csak jelkép”, írta Goethe, s ez a még messzebbre, még magasabbra utaló példázatosság ezt a lírát különös háttérsugárzás elébe helyezi. Végző soron minden esetleges csalódás, öröm, fölismerés, elfordulás, visszatalálás, magunkra maradás és egyéolvasás, minden keserves kétely és kiábrándulás is *én és te* kikerülhetetlen és kielemezhetetlen, egyetemes kapcsolatára utal, s ennek lényegébe emelkedik.

RÓNAY LÁSZLÓ

Irodalom a búra alatt

Ottlik Géza

Minden irodalomnak vannak nagy legendái. A modern magyaré: Ottlik Géza. Nem túl sok elbeszélése mellett mindössze két regénye jelent meg (*Hajnali háztetők*, 1957; *Iskola a határon*, 1959), s harminc éve egyfolytában arról szól a fáma, hogy készül a következő „nagy mű”, amelyet immár elvitt magával egy másik világba. Mindazonáltal az *Iskola a határon* valóban olyan alkotás, amelyet a fiatalabb írók méltán tekintenek erkölcsi és írói mércéjüknek.

A regény cselekménye katonaiskolában játszódik, melynek embertelen nevelési elvei és elvadult közössége leginkább Musil híres művének, a *Törless iskolaéveinek* közegét idézi. Valójában azonban a két regény között csak a helyszín választása miatt vonhatunk párhuzamot. Ottlik regénye mindenes-tül korunk szülötte: hősei minduntalan megkérdőjelezzik emlékezésük, előadásuk hitelét, újra meg újra figyelmeztetik egymást, hogy a hagyományos közlési struktúrák ebben a közegben nem érvényesek, tehát az író voltaképp a posztmodern gondolkodás bizonyos elemeit előlegezte művében. A katonaiskolában olyan nevelési drill uralkodik, amely elkerülhetetlenné teszi a vakfegyelem kialakulását s olyan morál megszilárdulását, amely aztán alkalmas lehet arra, hogy nevében bárkit kivégezhessenek, vagy munkatáborba hurcolhassanak. Ottlik Géza annak a szellemiségnek a születését és erőszakkal való begyökereztetését ábrázolta, amelynek nevében felépültek és működtek a haláltáborok, s amellyel nem lehet elégszer szembenézni, hogy kiismerjük félelmetes alaptermészetét.

A regény rendkívül gazdag jelentésrétegei között nem elhanyagolható az sem, amely a személyiség megőrzéséért vívott küzdelmet ábrázolja. A század irodalmának egyik nagy felfedezése volt, amint ezt a küzdelmet a fiatalok közösségébe modellálta. A világirodalom legkülönbébb színterein bukkannak fel olyan regények, melyek e harc etapjait a katonaiskola jellegzetes közösségébe transzponálják (Mario Varga Llosa: *La ciudad y los perros*, 1962). Az *Iskola a határon* szerzője nyomatékosan hangsúlyozza, hogy a személyiség kiteljesítésének, illetve megőrzésének nincsenek receptjei, a véletlen, az erőszak, a világban uralkodó rossz állandóan keresztezi az ember legjobb szándékait is, s végelemzésben a kegyelmen múlik, sikerül-e embernek maradnunk az embertelenségben. A bizonytalanságot csak fokozza, hogy a kegyelem természete sem kifürkészhető, nem véletlen, hogy az író Szent Pál *Római levelének* ide vonatkozó legtalányosabb és legtöbbet vitatott mondatát idézi: „Nem azé, aki törekszik, nem azé, aki fut...”. Az *Iskola a határon* a mai magyar próza kiskatéja lett.

Esterházy Péter

Esterházy Péter például kézírással lemásolta az egész könyvet, hogy a hozzá való kötődését jelezze. Nyilvánvaló, hogy Ottlik Géza regényének szigorú erkölcsi következetessége éppúgy hatott a fiatalabbakra, mint az a tény, hogy igazi elhithető erővel mutatta be az elnyomás elleni lázadás kísérleteit, melyek közül a művészet mutatkozott egyedül olyan eszköznek, amely bizonyos fokú védettséget ad az örök emberi értékek felidézése révén.

Európában már a húszas évektől hódított a játékoság, amelynek elméleti alapvetését Huizingánál találjuk. A harmincas években elsősorban az ifjúsági irodalomban okozott valóságos földrengést (Milne, Erich Kästner). Amikor az emberiség — és természetesen az irodalom — szembetalálta magát egy addig szinte elképzelhetetlen létállapottal, melyet még ráadásul meg is ideologizáltak, s ennek az ideológiának a nevében milliókat kezdtek erőszakkal „átnevelni”, a Gulagon tartani, vagy „pacifikálni”, nemcsak azt érezték át az írók, hogy a tényeket fonákjukról, a groteszk eszközeivel kell és lehet ábrázolni, de a tényekben is benne rejlik önmaguk képtelensége. Ezt érezte át Esterházy szokatlan élességgel és *Termelési regénye* (1979) ezt a felismerést kamatoztatja, hogy a későbbiekben aztán önreflexiók során mutassa meg a hagyományos regényfikció feladásának izgalmas következményeit.

Az irodalom lázadása

Egyfajta lázadás volt ez is — ahogy az *Iskola a határon* főhőse is lázadni próbált az erőszak ellen —, hiszen az úgynevezett szocialista országokban évtizedekig a szocialista realizmus volt az uralkodó irodalomszemléleti kategória (voltaképp a naturalizmus meghosszabbításának és erőszakos uralmon tartásának kísérlete), aminek természetes visszahatásaként ezekben az országokban robbanásszerűen következett be a konzervatív eszmények relativizálódása, s a nyelvben való kételkedés, amelyet Esterházy ragyogó leleményei szinte az igazság érvényére emeltek.

A közép-európai kis népek irodalmában általános jelenség, hogy az írók java, felismerve a társadalmi kérdések megoldatlanságát, a bürokratikus gondolkodás konok butaságát, az egyén beszorítottságát, a groteszk ábrázolásmódok meghonosításán fáradozott. A cseh Hrabálnak magyar párja bizonyára Örkény István, akinek legjobb műveiben a hatalom és az egyén csap össze. Népszerű, a világ sok színházában előadott drámáiban (*Tóték* című kisregényéből hasonló címen; *Pisti a vérzivatarban*, 1969; *Forgatókönyv*, 1979) a „szelíd diktatúra” ember- és gondolkodásrontó következményeit mutatta be. Ugyancsak közép-európai távlatokban gondolkodó író, de lényegesen politikusabb, s inkább kötődik a magyarság legégetőbb megoldatlan kérdéseire Mészöly Miklós, akinek hatása Ottlikéhoz mérhető.

Mészöly Miklós

Már első, igazán nagy hatású regénye, *Az atléta halála* (előbb francia nyelven, majd 1966-ban magyarul) rögtön botrányt okozott a hazai irodalmi életben. A

marxista kritikusok megérezték, hogy a teljesítményszemléletet bíráló, a realitástól fokozatosan elszakadó főhőst középpontjába állító alkotás merőben különbözik az uralkodó és mércévé tett irodalmi ideáltól. Még kisebb lelkesedést keltett hivatalos körökben elbeszéléskötete (*Jelentés öt égerről, Magasiskola*, 1967), hiszen a címadó *Jelentés...* egész egyértelműen az 1956-os forradalomról szól, amely hosszú évekig tabunak számított. Az öt ért bírálatokra Mészöly regénnyel válaszolt (*Saulus*, 1968), amelyben az emberi változások hitelének kérdését boncolgatta. Már ebben a regényében megmutatkozott, hogy ő sem hisz a szavak érvényességében, legalábbis azokéban, amelyeket a közhelyes nyelvhasználat és a folytonos hazugságok megrontottak. Radikálisan akart szakítani a hagyományos ábrázolással, egy ideig úgy hitte, hogy az irodalmi megjelenítés és a lélek belső tereinek feltérképezése akár filmkamerával is megoldható (*Film*, 1976), utóbb azonban felismerte, hogy a társadalom hazugságaival szemben csak az igazság kérlelhetetlenül kemény megfogalmazásai révén veheti fel a küzdelmet. Így születtek esszéi, melyek e hagyományos műfajnak rendkívül eredeti és izgalmas változatát képviselik, hiszen az irodalmi vagy művészeti kérdéseknek minduntalan aktuálpolitikai felhangja is van, egy felelősen gondolkodó személyiség keresi bennük a kiút lehetőségét, s azt az utat is, melyen a közép-európai kis népek és a nemzetiségek megtalálhatják a kiengesztelődés lehetőségeit. A történelmi félműltra visszatérvén (*Volt egyszer egy Közép-Európa*, 1989), néha visszaálmodva a magyar századvég békésnek látszó, de a felszín alatt parázsló történelmi közegét, voltaképp egy ma is érvényes magatartásmintát akar megteremteni, amelynek fontos eleme a tolerancia, a nyitottság és a kérlelhetetlen önkritika, a nemzeti illúziók — melyekben mi magyarok nagyon is bővelkedünk — elvetése.

Weöres Sándor

A kis népek történelmi helyzetükből, folytonos és változatos elnyomásukból adódóan folyvást azzal az ábrándképpel küszködnek, hogy fel kell zárkózniuk Európához, s minél tovább tartott elnyomásuk, annál csábítóbban jelenik meg előttük ez a virtuális Európa. A kis népeknek azonban vannak olyan költőik is, akik a nemzeti sors szorításából magától értetődő természetességgel emelkednek egyetemes távlatokba, akár a mítoszi hagyomány újraálmodása révén is. Ennek a magatartásnak példáját találjuk Weöres Sándor költészetében.

Weöres Sándor szemléletmódjára nagy hatást tettek azok a gondolkodók, akik az antikvitás szellemének felélesztésével kísérleteztek a harmincas években. E vonatkozásban a magyar szellemi életnek meghatározó személyisége volt Kerényi Károly, aki Thomas Mann-nal is leveleket váltott. Az individuumon akart túlemelkedni, s az emberi lényeg kifejezésére kereste a formát, de nem úgy, ahogy az újklasszicizmus vezéralakjai (Claudel, Chesterton, Valéry) tették, hanem inkább T.S. Eliot példája nyomán, az emberi kultúra gyökereihez visszatérve, a kozmikus harmónia létezésének és elérhetőségének ígézetében. Ennek érdekében először a hagyományos verslogikai struktúrák felbontásával próbálkozott — nagy hatást téve ezzel a következő nemzedékre —, majd párhuzamosan a bölcsélet hasonló törekvéseivel, melyeket Nicolai Hartmann fogalmazott meg *Esztétikájában* — a szemlélet verssé alakításával, megteremtve a magyar irodalomban a „hosszúversnek” azt a divatját, mely

a világirodalomban már jelen volt, nálunk azonban Weöres munkái mellett Juhász Ferenc és Nagy László költészetében nyert önálló funkciót. Rendkívül fontos eleme líraszemléletének a játékoság, mely azonban az ő költői gyakorlatában nem a költemény logikai rétegeit hatja át, hanem a formaválasztás révén sugározta át a művet. Nem az avantgárd hatását kell keresnünk ebben, inkább a nyelvagyományból fakadó, a nyelv zeneiségének fontos voltát felismerő, kísérletező szemléletmódot, mely nem maradt érintetlen a mondókák, kiszámolók ősi hangzásképtől sem, ugyanakkor azonban kezdeményezőjévé vált egy olyan tudatformának, amely a gyermekesség és játékoság érzésköreit eredeti érintetlenségükben hozzák vissza az emberi életbe. A magyar gyermekpedagógia felmérhetetlenül sokat köszönhet e vonatkozásban Weöres Sándornak. Az antikvitásban — melyhez a költőt sok szál fűzte — a ritmusnak költészetteremtő szerepe volt, s Weöres nyelvi kísérletei ugyanezt bizonyítják: a ritmus akár képeket is sugallhat.

Ha szemléleti változást nem is, de kifejezőmódjában mégis némi módosulást okozott egy fordítói feladata, amikor Mallarmé szonettjeit kellett tolmácsolnia. *Átváltozások* című versciklusában felhasználta e tapasztalait, amelyek költészettörténeti szempontból különösen jelentősek és tanulságosak, mert egy alapjában véve szigorú és kötött formában az alak- és személyiség-változás, tehát a „formátlanság” lehetőségeit próbálta ki. Versének Proteusza nemcsak alakoskodó, hanem figyelmeztet is: a szabadságot csak saját közegünkben, „menny s mélység közt” találhatjuk meg.

Modern mítoszok — Tandori Dezső

Weöres Sándor kísérletei és költészettani felismerései erősen hatottak a következő generációk legtehetségesebb lírikusaira, elsősorban Tandori Dezsőre. Tandori az alakváltozatok bűvésze. A „szövegirodalom” sajátos változatát művelte, idézeteket montírozva egymásra. Utóbb azonban egyre inkább olyan öntörvényű világot akart kialakítani — ezt szolgálják bámulatos termékenységgel ontott verses és prózai munkái —, amelyben megőrizhető a természet érintetlensége, és felnőtt fejjel is újraélhető a gyermeki múlt. Ha Tandori a politikai életbe is bekapcsolódnék — mi sem áll távolabb tőle —, bizonyára a környezetvédőknek volna vezéralakja. Így írásaiban teremt olyan környezetet, mely tiszta az emberi gyarlóságoktól és mentes a bűnöktől, csak a halál vesz erőt rajta. Egész külön részét képezi életművének a *Gombfocikönyvek* (trilógia, 1980–1985). Regényesíti a vasárnapi meccseket, melyeknek vezérszereplői az angol csapatok, a Manchester United, a Liverpool, az Aston Villa és a többiek. A nézősereget pedig Tandori kedves verebei helyettesítik és a mackók, melyek ugyancsak a védett és érintetlen gyermekállapot jelképei.

Hit és kiábrándulás

Az Újhold indulása utáni évben szerveződtek meg az úgynvezett népi kollégiumok, amelyekben a tehetséges, kiugrára érdemes, majdan értelmiséggé váló munkás- és parasztfiatalokat gyűjtötték össze, akik az új lehetőségektől megszédülve boldogan zengték az éneket: „Holnapra megforgatjuk — az egész vilá-

got". Ha azt nem is, de a hagyományos ifjúsági szervezeteket alaposan „megforgatták”. Ezek egyik pillanatról a másikra eltűntek a süllyesztőben, a felszínen maradók viszont — akik ekkor még nem is sejtették, milyen romboló erők hajtják fel őket — abban a balga hitben éltek, hogy rajtuk áll vagy bukik a világforradalom ügye. A forradalmár ifjúság „burzsoá csökevénynek” látta a polgári hagyományokat, így nem csoda, ha a költészetbe bevonuló — különben igen tehetséges képviselői a magyar líra úgynevezett „forradalmi” hagyományaihoz tértek vissza, illetve a forradalmároknak stilizált költőelődöktől csak a protestálás szellemét vették át, természetesen a múltat bírálva és tagadva.

E nemzedék egészen sokáig ikercsillagokként fénylettek Juhász Ferenc és Nagy László, akiknek költői természetét és változásait aligha lehet kizárólag a poétika eszközeivel leírni és jellemezni, azok magyarázata sokkal inkább a történelmi helyzetben kereshető.

Juhász Ferenc, Nagy László

Mindketten nagyjából egyidőben jelentették meg első verseiket, melyeken erősen érzett a magyar forradalmi tradíció, Petőfi Sándor és József Attila hatása. Juhász Ferenc már egészen fiatalon az eposz újraélesztésével próbálkozott, és a *Sánta család*ban (1950) idilli képekben számolt be Magyarország „felszabadításáról”. Versében e tény úgy jelenik meg, mint eposzi csodás elem. A megszépített valóság, melyben görcsösen hinni akart, hamarosan igazi, szomorú arcát tárta elé: hazalátogatva látnia kellett a parasztság megnyomorítását, gazdasági ellehetetlenülését. Drámai felismerését, hogy más a propaganda és más a valóság, döbbenetes erejű eposzban fejezte ki, *A tékozló országban*, amely nyelvhasználatának teljes átalakulásáról is árulkodott. A magyar nyelv archaikus rétegéig nyúlt vissza, s nem maradt érintetlen a himnuszok és a litániák kifejezőmódjaitól sem. Ez az eposza a nagy magyar parasztlázadást idézte, de a paraszti nyomorúság aktualizálásának szándéka nyilvánvaló. Versei egyre fájdalmasabbak, egyre filozofikusabbak. Hatalmas természettudományi szakmunkákat bújít át, hogy megtalálja azt a lehetőséget, melynek révén a történelmet a természet által magyarázhassa. E törekvése Ted Hugheséval rokonítja: mindkét lírikus az úgynevezett hosszúverssel kísérletezett, mely aztán Juhász Ferenc későbbi gyakorlatában nem is „hosszú”, hanem „beláthatatlan” lett. Hatalmas megrázkódtatást keltett benne az 1956-os forradalom vérbefojtása, hosszú ideig egyáltalán nem írt verset. Majd hatalmas és remek létösszegző költeményekben (*Babonák napja, csütörtök, amikor a legnehezebb, József Attila sírja* stb.) számolt le illúzióival, és kezdte meg birkózását az elmúlással. Ezt az öntisztulási folyamatot azonban megzavarta, hogy az új rendszer kultúrpolitikája, felismerve kivételes tehetségét, igyekezett megnyerni és maga mellé állítani. Juhász sosem írt „rendszerpárti” verseket, de az a tény, hogy nem szembeüszott az árral, tekintélyét és költői egyensúlyát is kikezdte. Szinte észrevétlenül szakadtak el azok a szálak, melyek a hétköznapiokhoz, az általa addig kifejezett történelmi kérdésekhez fűtők, s egyre hatalmasabb eposzokban álmodja újra a mítikus ősvilágot, hasonlóan az olyan közép-európai lírikusokhoz, mint például Miodrag Pavlovic, akik a történelmi múlt mágikus felidézésével keresik a választ a szó válságára. Juhász Ferenc újabb eposzaiban azonban a személyiség és a vállalt szerep válsága is

tetten érhető: látomásai, képei gyakran öncélúak, nem célképzet, hanem az írás vágya mozgatja fantáziáját.

Merőben más pályát futott be Nagy László, aki élete végén a magyar szellemi ellenállás egyik fontos személyiségévé nőtt, nemzedékek példaképévé. Ez a gyenge, törekeny szervezetű férfi ugyanakkor ért válaszütra, amikor Juhász Ferenc, poétikai vonatkozásban is hasonló válaszlehetőséget talált élményei kifejezésére, hiszen az ő költői gyakorlatát is az úgynevezett mágikus szürrealizmus hatotta át, s ő is nagy leleménnyel aknáztta ki a hosszúversben rejlő lehetőségeket. Hiába tett gesztusokat feléje a Kádár-rendszer kultúrpolitikája, élete végéig hatalmas tragikus látomásokban adott számot a nemzet válságáról, melyet személyesen is átélt. „Nem érdekelt a megváltás soha. — míg rám süt: a többi dögöl.” — írta *Arcomról minden csillagot* című versében. A szigorú erkölcsi következetesség majd mindegyik megnyilatkozását jellemezte. Így lehetett azoknak a magyar költőknek örököse, akik sosem keresték a kiegyezést és a könnyebbik utat. Körülötte szerveződött meg az az írókból és irodalomtörténészekből álló csoportosulás, amelynek számos tagja előkészítette a politikai változásokat (a legnagyobb hatással a költőnek is, esszéírónak is kiváló Csoóri Sándor), majd azoknak tevékeny munkása lett.

Új magatartásminták

Az újabb magyar irodalomnak egyébként e változások kiküzdése lett egyik központi kérdése, s ennek érdekében a társadalomtudományok legkülönbözőbb ága-
inak művelői fogtak össze, s kényszerültek gyakran megbélyegzett, időleges szilenciumra ítélt peremhelyzetbe. Az irodalomban gyakran merült fel az ön-vizsgálat igénye, gyakoriak lettek az önéletírások, naplók, a jellel foglalkozó írásokat pedig áthatották a kérlelhetetlenül józan szociológiai tények. A műfaj-váltás legfontosabb poétikai következménye, hogy az író és anyagának viszonya alapvetően megváltozott; mint annyiszor a magyar történelemben, most is az irodalom küzdött ki először azokat a magatartásmintákat, melyek előbb a személyiség, majd a társadalom szélesebb rétegeinek függetlensége felé mutattak. Ebben a helyzetben különös súlya volt Konrád György munkásságának.

Konrád György

Első regénye, *A látogató* (1969) valóságos botránykőnek minősült, pedig alig-alig volt nyílt politikai célzata, azt ábrázolta, hogy a rendszer bürokratikus gondolkodásmódja hogyan semmisíti meg az emberi értékeket. Azok a munkái, melyekben a magyar politikai helyzetet vizsgálta, s általában a kommunista államok súlyos válságát elemezte, természetesen nem jelenhettek meg itthon, de szamizdat formájában terjedtek, és széles értelmiségi rétegek olvasmányai lettek. *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* (Szelényi Ivánnal, 1978) egyik olyan könyve volt, melynek alighanem szerepe volt a rendszer szellemi válságában.

Korszakunk világirodalomtörténetének fontos szereplői azok az írók, akik kénytelenek voltak elhagyni hazájukat, s rövidebb-hosszabb időt emigrációban tölteni. Szinte kivétel nélkül a hagyományos fikciós irodalom és a szociológia szintetizálásával kísérleteztek; s népük továbblépésének történelmi-

társadalmi kérdésre próbáltak választ adni, vagy a múlt kérlelhetetlenül kemény bemutatásával, hazug legendákat oszlatva, mint Szolzsenyicin, vagy a politológia és az irodalom határterületein kalandozva, mint éppen Konrád György, akinek szépírói munkássága napjainkban bontakozik ki újra.

A magyar irodalom újabb irányait bemutatva természetesen még sok törekvésről lehetne beszámolni, fontos neveket felsorolva. A jelen és talán a közeli jövő nem elhanyagolható fejleménye az önvizsgálat igénye s ezzel párhuzamosan olyan erkölcsi nézőpont kialakítása, amelynek végkifejletét ma még nem lehet megjósolni sem. A politikai tisztulás bizonyára az irodalomban is érezteti majd hatását. A magyarságnak azonban először súlyos és örökölt válságát kell túlélnie. Ebben az irodalomnak erkölcsnemesítő és tisztázó szerepe lehet, s az sem lebecsülendő.

Emblemes ou devises chretiennes (Lyon, 1701)

A Vigilia beszélgetése

Alois Mock osztrák külügyminiszterrel

— *Miért van ma Közép- és Kelet-Európában oly sok nemzeti és etnikai konfliktus? Hiszen még tíz évvel ezelőtt is lényegesen kisebbek voltak a feszültségek.*

— Nem hiszem, hogy egészen új fejleményről van szó. Azon etnikai és nemzeti konfliktusok gyökerei, amelyektől Közép- és Kelet-Európa népei szenvedtek, többnyire a régmúlt történelmébe nyúlnak vissza.

A nézeteltérések ilyen nagyfokú megerősödéséért elsősorban a kommunizmust terheli a felelősség. A „nemzeti kérdés” nagy kihívását a kommunista vezetők — oly sok más politikai és társadalmi problémával egyetemben —, minden ellenkező híresztelés ellenére, sohasem oldották meg.

A kommunista diktátorok ezen a területen is többnyire megelégedtek a már meglévő konfliktusok hatalmi struktúrákkal való „elfedésével”. Bár ily módon átmenetileg a konfliktusok talán kevésbé voltak szembeűnőek, mégsem veszítettek potenciális veszélyességükből.

Ezért hasonlítható egyes egykori kommunista államok politikai-társadalmi légköre olyan kuktafazékhoz, melynek hirtelen levették a fedelét. Ilyen helyzetekben természetesen fokozottabb a szociális robbanásveszély. Ezen túlmenően azt sem szabad szem elől téveszteni, hogy az egykori kommunista vezetők a nacionalizmust mindig is politikájuk eszközeként vetették be. Különösen elítélendő módon történt ez például Ceausescu Romániájában.

— *Vajon mik a hajdani Jugoszlávia területén kirobbant konfliktus konkrét okai?*

— Véleményem szerint ez nem egyszerűen csak „etnikai” probléma. Egészen biztos, hogy a volt Jugoszlávia népei közti nehéz konfliktust napjainkig a múlt sok kiegyenlítetlen számlája terheli; ez még inkább így van azóta, mióta Belgrádban létrejött az áldatlan szövetség a kommunista rezsim és a nagyszerb nacionalizmus prófétái között.

Leszögezhetjük, hogy a hajdani Jugoszlávia konfliktusai elsődlegesen politikai ellentétre vezethetők vissza: az utóbbi időben megoldhatatlan konfliktusra, amely a legtöbb egykori részköztársaság demokratikusan megválasztott kormányai és a belgrádi, abszolút reformellenes kommunista központi hatalom között feszül.

Ne felejtjük el, hogy Szlovénia, Horvátország és Bosznia újonnan választott kormányai sokáig és hiábavalóan fáradoztak a Belgráddal való párbeszéd elérésén és a Jugoszláv Szövetségi Állam megújításán. Csak miután minden ez irányú próbálkozásukat megghiúsították, határozták el, hogy az önálló állam útját választják.

Belgrád egyedüli válasza a demokratikus önmeghatározás ezen megnyilvánulására a fegyverfogás volt. Jellemző módon akkoriban az úgynvezett „Jugoszláv Néphadsereg” magas rangú tiszjei ismételten hangsúlyozták, hogy különösképpen arról (is) van szó, hogy a „szocialista társadalmi rend” értékeit megvédjék.

— *A Habsburg Monarchia tapasztalata nem azt bizonyítja-e, hogy a nemzeti és etnikai konfliktusok a közép-európai térségben leküzdhetőek? Nem uralkodott-e térségünkben 1914-ig egy bizonyos — ugyan tökéletlen — harmónia?*

— A történelmi párhuzamok mindig tökéletlenek. Közép-Európa népeit természetesen összeköti a közös múlt. Mindnyájan tudjuk, hogy ez a tapasztalat, éppen osztrák-magyar viszonylatban, mindig is tragikus volt.

Igaz, hogy a Monarchia elért egyfajta kiegyezést a nemzetiségek között — Magyarországgal 1867-ben, Morvaországgal csak századunk elején —, és az is igaz, hogy a Habsburg soknemzetiségű állam hosszú fennállása során bebizonyította, hogy a különböző népek és kultúrák, együtt élve, milyen nagy mértékben képesek egymást gazdagítani és kiegyesíteni.

Ez a részben példás struktúra az óriási terhelésekkel szemben (szociális feszültségek, elvesztett háború stb.) végső soron mégis túl gyengének bizonyult. 1918-ban már késő volt a nemzeti kérdés megoldásához, azért is, mert a Monarchia két meghatározó népe nem volt készen arra, hogy a megfelelő időben a birodalom többi nemzetének is beleszólást engedjen az ügyekbe.

Ennek ellenére az a véleményem, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia évszázados közös élménye bizonyos tekintetben ma is hasznos lehet. Természetesen nem konkrét politikai modellként; sokkal inkább azért, hogy ez a tapasztalat a nemzetek feletti struktúrák speciális „sajátosságával” ruházott fel bennünket. Ennek az örökségnek kell ma — teljesen megváltozott előfeltételek és egészen más keretek között — megfelelnünk.

— *Minek kell ma történnie, hogy Közép- és Kelet-Európa népei ismét békében élhessenek egymással? Milyen megoldások lehetségesek a jövőre nézve?*

— Régóta az a véleményem, hogy az újra megerősödő nacionalizmus fenyegetésére csak egy hatásválasz van: az európai integráció, amely határozott népcsoportvédelmet irányoz elő. Földrésznünk ma választút előtt áll: ha nem akar újra a démonok áldozatául esni, amelyek véres nyomokat hagytak történelmében, akkor határozottan folytatnia kell a növekvő egységesülés és integráció több mint négy évtizede megkezdett útját.

Manapság túlságosan gyakran átsiklunk afölött, hogy az integráció sokkal több, mint kizárólag gazdasági történés. Az Európai Közösség megalkotói a béke eszközeként szánták. A közös, államok feletti struktúrák és a nemzeti gazdaságok mind szorosabb összefonódása volt hivatva arra, hogy a partnerországok közötti háborút „csak elképzelhetetlenné, hanem materiálisan lehetetlenné” tegyék.

Nyugat-Európában ez a koncepció eddig figyelemre méltó módon bevált. Ősrégi „örökös ellenségeskedéseket” sikerült legyőzni; kontinensünk nyugati felének népei pedig az ókor óta a leghosszabb békés időszakra pillanthatnak vissza. Az utóbbi hónapok tanúsága szerint Nyugat-Európát is fenyegetik a nacionalizmus új hullámai. Ezért mindent meg kell tenni, hogy az európai integrációs folyamat eredményeit megőrizzük. Ausztria ehhez saját csatlakozásával kíván hozzájárulni. Az is fontos, hogy az integráció béketeremtő erejét minél hamarabb Európa többi országára is kiterjesszük. A majdani Európai Unió keretén belül, és ezen túlmenően is, földrésznünknek működőképes biztonsági struktúrára van szüksége, amelyek szolidáris teherelosztáson alapulnak, és alkalmasak a jogsértők és agresszorok megfékezésére.

Természetesen tudatában vagyok annak, hogy mindez nem történhet márról holnapra. Ezért a közép- és hosszútávú fejlődés reménye nem szabad hogy elvonja figyelmünket a jelen sürgető feladataitól.

Ez érvényes például a volt Jugoszlávia konfliktusára. Mindnyájunk közös feladata, hogy most már minden, de valóban minden lehetséges eszközt bevessünk — amelyek már ma az ENSZ biztonsági rendszerének keretén belül rendelkezésünkre állnak — a szakadatlan gyilkolás leállítására.

Mindezt a délkeleti szomszédságunkban szenvedő embermilliók érdekében mondom. De közös európai jövőnk érdekében is. Amennyiben megengedjük, hogy a katonai agresszió, a területszerzés és az úgynevezett etnikai tisztogatás intézkedései Európában megváltoztathatatlan politikai tényeket hozzanak létre, akkor ezzel nemcsak mindazokat az elveket kérdőjelezzük meg, amelyekre az új Európa a Párizsi Chartában ünnepélyesen felesküdt, hanem mindent, amit a jövő Európájában együtt akarunk felépíteni.

— *Mivel tud az egyház, mivel tudnak a keresztények a politikában és a társadalomban hozzájárulni ahhoz, hogy a nacionalizmus rémét Európában legyőzhessék?*

— Az egyház mindig is elítélte a túlzott nacionalizmust. Gondoljunk csak XI. Piusz pápa erre vonatkozó döntésére a *Quadragesimo Anno* enciklikában. Mivel az egyház földrészünk közös eredetéből indul ki, a nacionalista gondolkodás teljesen távol áll tőle, idegen számára.

A kizárólag nemzeti szemléletmód korlátoltságára XXIII. János pápa is utalt 1963-ban fogalmazott *Pacem in terris* című körlevelében. Már akkoriban rámutatott, hogy a mai világban egyre több olyan kérdés van, amelyeket „jelentőségük, szorosan egybefonódott összefüggéseik és sürgősségük miatt túlságosan bonyolultnak kell tekintenünk ahhoz, hogy az egyes államok irányítói kielégítően megoldhassák”.

Már csak ezért is logikus, hogy az egyház kezdettől fogva az európai egységesülési folyamat mellett emelt szót. II. János Pál pápa 1985-ben — az Európai Közöség képviselőinél tett látogatása alkalmából — ismételten hangsúlyozta, milyen figyelemmel és szimpátiával követték nyomon a pápák a második világháború után az Európai Közöség felépítéséért tett fáradozásokat.

Ezt a magatartást az is magyarázza, hogy talán az elkötelezett keresztények járultak hozzá a legnagyobb mértékben ezen újszerű község megalapításához. Olyan férfiak álltak az európai integráció bölcsőjénél, mint Robert Schumann, Alcide De Gasperi és Konrad Adenauer. Azért említem ezeket a történelmi körülményeket, mert jelentősen megkönnyítik számomra a válaszadást az Ön kérdéseire.

Éppen Európa keresztényeinek kell ma mindent megtenniük, hogy — minden nemzeti és kulturális határon túlmutatva — kezet nyújtsanak egymásnak az európai együttműködés érdekében. Minden erejükkel azon a nagy művön kell munkálkodniuk, amelyre II. János Pál pápa 1988-as bécsi látogatása során tett felhívása szólít fel: „az egységes Európáért végzett alkotómegújító folyamat nagy művén.”

(Huszt Piroksa fordítása)

Lukács László

CZESLAW MILOSZ*

Egy nehezen megnevezhető kórról

Egyetlen cigányasszony se jósolta nekem azt, hogy szülőföldemet elhagyom. Azok pedig, akik között élek, képtelenek megérteni, hogy olyan tájékról származom, ahol nem volt gépkocsi, fürdőszoba, telefon; ahol a nyáron porzó, tavasszal és ősszel sáros utakon öt mérföld is komoly távolságot jelentett, ahol a lakosság orvos nélkül élt, a háziszerekben, varázslatokban és ráolvasásokban bízva. A hagyományos életmódot tönkretévő, az embereket lakóhelyükről elűző kataklizmák méreteihez már hozzászoktunk, tényként fogadjuk el, de velem olykor még mindig forog a világ. Kalifornia nekem nem azt jelenti, mint lakosai többségének, az Észak-Amerika más tájairól idekerült emigránsoknak. Még mindig az a kisfiú vagyok, aki a nagyvárosban tett első látogatásakor megrémült a vécékagylóban lezúduló víz hangjától, mert azt hitte, hogy a láncot megrántva elrontotta az ismeretlen szerkezetet. Az autót, amelyet vezetek, továbbra is gyanúsán apokaliptikus állatnak tartom, a járásunkban lévő egyetlen ilyen jármű tulajdonosa Zabiello herceg volt, s csak ő tudott vele bánni. Mégsem a technika gyerekes csodálata az oka, hogy nem csupán elfogadom a kaliforniai civilizációhoz való tartozásomat, de Európa említésekor bizonytalan reflexeim támadnak, olyasmi, mint a vállrándítás. Repülőgéppel néhány óra alatt San-Franciscóból a legújabb *gadget*-ekkel szórakozó, tehetős Nyugat-Európában lehetek. Esetlen elhallgatásaimban („igen, igen, de...”) nagyrészt ott a szükségszerűség bizonygatása, mint mindenkinél, aki — akart vagy nem akart — menekülni kényszerült Európából. Igaz, nem ama mezítlábas analfabéták egyike voltam, akiket a többhetes óceáni átkelés idején bezártak a fedélzet alatti raktérbe. Statisztikailag az új, a késői kivándorlási hullám adatai között szerepelek, az európai szűkmarkúság miatt elvándorló tehetségek emigrációs csoportjában. Épp ezért méltányolom a szükségszerűséget, mind a magam, mind az írástudatlan földműves esetében. Elhallgatásaimban azonban valami más is rejlik. Az eredeti példány minden bizonnyal érdekesebb, mint a másolatok, és a tömény szesz, legalábbis sokak véleménye szerint, ízletesebb, mint a vízzel felhígított. A huszadik század, ha az ember elgondolkozik róla, nem készlet örömteli véleményalkotásra, de ha már elkerülhetetlen a szembesülés vele, akkor a találkozás történjék ott, ahol elérte tébolyult teljességét. Kiváltságnak tekintem, hogy nekem

* Részlet a Vigilia és a Kalligram Kiadó közös gondozásában rövidesen megjelenő esszékötetből

itt Amerikában adatott meg, hogy ebben részesüljek. Olyan volt ez, mint hajdan a totális pestisjárványtól elnéptelenedett városokban: én is gyakran éreztem úgy, ha túléltem, akkor gazdagabb leszek egy tapasztalással, amely nélkül kortársaim neveltetése, a retorikába vetett hit miatt, mindig elhibázott lesz.

Az európai barátok, Amerikával szemben táplált haragjukkal és az öreg kontinens barátságosságára való hivatkozásukkal? Nyilván gyógyíthatatlan európai vagyok, és tudom, hogy miről beszélnek. Soha, senki nem tudta meghatározni, mi a boldogság, de valószínűleg a boldogság egyik feltétele, hogy ne lépjünk túl egy bizonyos szerény emberi mértéket. A boldogság az a sokféle apró benyomás is: egy várfok, egy fa, egy kiskutya, egy zöltséget áruló borzas nő — amelyeket akkor is észlelünk, ha oda se figyelünk. Végezzenek el egy kísérletet: munkába menet úgy válasszák meg az útvonalukat, hogy egyszer nagy épülettömbök között menjenek, máskor pedig egy lármás vásártéren át, olyan úton, mint a párizsi St. Jaques utca. Ugyanaz a tíz perc lehet meddő és éltető. Kivétel vagyok talán, akinek szüksége van a részletekkel való érzéki kapcsolatra? Sok boldogságot nyújtottak nekem Párizs utcái, a francia táj völgyei és dombjai, ahol aombok közül kivillanó palatetők, a mezők, a hidacska, a berek pattanásig feszültek megismételhetetlen, egyedi létezésük töménységétől. Minden kilométer a látni és tapintani való dolgok özönét zúdította rám. Más ez, mint háromszáz kilométert suhanni Kalifornia autósztládán a fenyegető, szörnyűségesse vált látképek között, a csupasz hegyekre terülő hihetetlen színű fények között. Európában nincs ehhez hasonlítható fenséges, grandiózus látvány, ehhez képest legvadabb tájai is kicsinyek és lakályosak. De emlékszem, hogy a vad, romantikus tájak utáni vágyakozást művészi és irodalmi divatok szülték, hogy amikor még baltát alig ismerő ősréngetegek vették körül a mezőket, akkor az emberek nem ittasultak meg tőlük, ellenkezőleg, a leigázott, megszelídített természetet illették hódolattal. A szélesen kitérűlő tájjal kontrasztot alkotó apró emberalakok: ez az, ami a természetes festőiségre legérzékenyebb festők vásznain is mindig örömet szerez nekünk. És amikor majd eltűnnek ezek az apró emberalakok? Amikor mindegyikük csak gépen ülő szemlélő lesz? Európa tájai a földrész egész múltjának, szélsőségeinek metaforája, metaforája érzelmi kötődéseinek mindahhoz, ami ostobán lokális, metaforája annak, ahogyan a városok és apró hercegségek egymáshoz tapasztva lassanként nagyobb egységekké állnak össze. Amerika metaforája: a város-absztrakció és a természet absztrakt teátruma, mint olyasmi, ami mulandó. Minden *rajta kívül* van, és a repülőgép utasa a televíziót bámulja, miközben alatta hegyláncok, sivatagok, megművelt síkságok vonulnak el. Ennek az országnak lakosait „ontológiai anémia” kínozza, a betegség legfőbb okait valószínűleg abban kell keresnünk, hogy itt az emberek életéből gyermekkoruktól kezdve hiányoznak az apró részletek, mivel mindent előre gyártott állapotban kapnak (a gépkocsi ugyanis előre gyártott elemmé teszi mindazt, amit az ablakából látunk). E betegség egyik tünete a belső üresség vákuuma, az idült éhségérzet, mint amikor a szervezet táplálék híján saját tartalékait emészti föl, vagyis más- képpen megfogalmazva az az érzés, amikor az illető arra ítéltetett, hogy hiábavalóan törekedjék önnön középpontja felé, amikor is sosem győződhet meg arról, hogy valóban létezik-e, és azonos-e önmagával.

Pedig hát az európai kifinomultság semmire sem jó, és csak a meg- másíthatatlant álcázza. A középkori városkák pezsdítő részletei lassacskán a

múzeumi látnivalók sorába szorulnak, amelyekhez az autósztádákról útjelzések vezetnek el a turistákat. Valóban meglehetősen bámulni Veronában, de hogy eljussunk oda, ahhoz át kell vágnunk egy másik, a valóságos Veronán, amely nem sokban különbözik egy texasi vagy kaliforniai városkától. A múzeum, az valami más. És az amerikai turista tétovázik a meddően megszokott és a még nem egészen megszokott határvonalán, bosszankodva az átmeneti fázison, amelyet az európaiak volán melletti viselkedése is jelez: ez akkor múlik el náluk, amikor a használati tárgyat többé nem tekintik személyes hatalmuk és fölényük fitogtatására alkalmas magánharckocsinak. Szaporodik majd az autósztádák száma, és egyre több olyan utcácskát, ahol egykor megszokott mindennapi élet zajlott, az emléktárgy-gyártók és a kétes értékű műalkotások készítői foglalják el.

Visszafordíthatatlan vagy legalábbis csaknem visszafordíthatatlan folyamat ez. Beleértve az Amerikában már ismerős betegségeket vagy egy, a többi szülő betegségét is. Ami több, mint a magányosság, mert idegenség önmagunkkal és embertársainkkal szemben. Jó, nevezzük elidegenedésnek, bár ez az elcsépelet szó már nem jelent semmit. Amíg beteljesedik, lesznek még fél-eszközök, fél-eszmélések, menekülés a szónoklatokba. Ha ez a helyzet, akkor valósággal kiváltság Kaliforniában élni, és mindennap hörpölni a tökéletes elidegenedés italát. Mert feltételezve, hogy az emberi faj sokkal leleményesebb, mint gondolnánk, csak akkor kezdhet kikecmeregni a maga állította kelepcéből, ha a már kibírhatatlan fájdalom kényszeríti rá.

Cservenics Jolán fordítása

Számunk szerzői:

Elmer István újságíró

Cs. Gyimesi Éva irodalomtörténész, Kolozsvár

Käfer István irodalomtörténész, ELTE

Kiss Gy. Csaba a Közép-Európa Intézet igazgatója

Ernst Waldstein az Osztrák Laikusok Tanácsának volt elnöke, Klagenfurt

Karl Rahner: Mit jelent Jézust szeretni?

Olvashatjuk-e úgy a Szentírást, mint amikor két szerető ember egymásra néz? Nem jelent-e legyűrhetetlen akadályt az a térbeli, kulturális távolság, ami bennünket a történeti Jézustól elválaszt? Hogyan kerülhetünk a Názárettel közvetlen és minden várakozásunkat felülmúlóan valóságos kapcsolatba anélkül, hogy lényét Isten fel-foghatatlanságába olvadt eszmévé hígítanánk? S végül mi történik akkor, ha Jézust, az élő és ma is jelenvaló Jézust szeretjük?

Ezekre és más hasonló kérdésekre keresi a választ Karl Rahner egy kötetben megjelent két tanulmánya (*A Jézus iránti szeretetről; Jézus Krisztus — Az élet értelme*). A világhírű német teológus kiindulási pontja szerint feltétlenül és végérvényesen, a teljes egzisztenciális odaadásig csak olyan embert szerethetünk, aki már anynyira közel van a tiszta, áttetsző, elveszítethetetlen és korlátokat nem ismerő Istenhez, hogy ezek az isteni tulajdonságok — ha csak részesedés által is — valamiként róla is elmondhatók lettek. Márpedig egyetlen olyan személyről tudunk, akiről bizonyossággal állítható, hogy Isten iránti feltétlen megadása valóban elfogadásra talált, s ez éppen a Názáreti Jézus. Ha tehát őt szeretjük, az nemhogy csökkenti a más emberek iránti szeretetet, hanem inkább kiteljesíti azt: általa tárulnak föl előttünk a felebaráti szeretet legmélyebb lehetőségei, melyeket egyébként megvalósíthatatlannak tartanánk. S mindez természetesen a másik oldalról nézve is igaz: aki felebarátja iránti szeretet által tapasztalja meg a csodát, amit a végleges és abszolút bizonyossággal eldobbott fenntartások ténye jelent, az egyúttal már Jézust is szereti.

Rahnert nem könnyű fordítani, de ezúttal — talán közvetlenebb nyelvezetének köszönhetően — mégis valamivel egyszerűbb, befogadhatóbb szöveget kaptunk. Célja nem több, de nem is kevesebb, mint hogy valamennyien föltegyük magunknak a kérdést: ki az a Jézus, aki Isten felülmúlhatatlan és végérvényes szavaként

megjelent a világban, s hogyan lehetséges emberként is szeretnünk őt? (*Herder Kiadó, 1993*)

Rochlitz Kyra

A posztmodern

Nem izmus, nem művészeti, kulturális irányzat, nem korstílus, nem valamiféle megállapodott tudás közvetítése, hanem mindez együtt és külön-külön. A Gondolat Kiadó stílustörténeti sorozatának legutóbbi kötete definíciókísérletek halmaza. A szerkesztő, Pethő Bertalan bevezető tanulmányában arra a következtetésre jut, hogy a posztmodern korszakváltozás, mint a szöösszetétel is mutatja, a modernizmus továbbélése. Az, ami a modernizmus után következik. Mondhatnánk: csupán árnykép: az avantgarde és 1968 árnya, a nagy kísérletek halvány vetülete. Az izmusok korához képest egy kimerült, energhiát vesztett művészeti irányzat, filozófia, stílus, amely már nem akar (tud) mindenáron újítani, amely bírál, de elvesztette radikálisát, tagadóképeségét.

A fogalom először mint a változás megnevezése Irwing Howe: *Mass Society and Postmodern Fiction* című 1959-es munkájában olvasható, általánossá azonban Charles Jeucks: *A posztmodern építészeti nyelv* (1977) című könyve alapján lett. A 60-as évek Amerikája a posztmodern kezdete, a modernizmus vége, amikor még nem a pesszimizmus, a kifulladás jellemezte az irányzatot, hanem Ezra Pound jelszava: „Make it new!” (Tedd újjá!). Az irodalmi alkotások legfőbb sajátossága a narráció hiánya, a folyamatos önreflexió, a nem referenciális forma. Ez az az időszak, amikor megjelennek a „regények, melyek a Regény formáját utánozzák, egy szerző által, aki a Szerző szerepét utánozza” (John Barth).

A posztmodern lelkesedést egy, a 70-es években általánossá váló tapasztalat hűtötte le: az ember végleg lemarad a maga teremtménye ötödik generációs technikai médiumok mögött, már az ajzószerzők segítségével túlerőltetett képzelet sem veheti

föl a versenyt a civilizáció valóságával (ennyiben a posztmodern a képzelőerő kritikája is). Az európai művészeti életben, az alkotásokban mindez a 80-as években jelentkezik; részben ez a felismerés motíválja a szövegek egységekre bontását és újraépítését, az állandó átírást, a szerzők úgy érzik, vissza kell térniük az alapvető fogalmak, nyelvtani elemek meghatározásához. Valamit előről kell kezdenünk.

A kötet napjainkig elemzi e jellemezhetetlen stílus(?), mozgalom(?), korszak(?) történetét, szemelvényeket közölve a posztmodern legismertebb teoretikusaitól. Jacques Derrida, Ihab Hassan, Jean-Francois Lyotard írásai választöredékek: egy, a kérdéseit, önmagát zárójelbe tévő, ezáltal a kérdés lehetetlenségét, a válasz megfogalmazhatatlanságát érzékeltető, a képtelenség jegyeit magán viselő korszak életjeleire adott választöredékek. (*Gondolat, 1992*)

Mucsányi Marianna

Bethlen Gábor Emlékkönyv

Bethlen Gábor neve (ma már) nem egyszerűen egy történelmi személyiséget, egy államférfit, még csak nem is a magyar erdélyi múlt egy figyelemreméltó politikai és szellemi örökségét jelenti, ennél is többet: a nemzeti megmaradás okos stratégiáját, szinte szakrális és morális fogalmat, amely arra utal, hogy igen nehéz körülmények között miként lehet fenntartani a magyar nemzeti kultúrát és identitást: áldozatok árán, személyes bátorsággal, egy szersmind mindenkor józanul mérlegelő értelemmel. A történelmi név eme szimbolikus és mitikus jelentésének a tudatában (vagy érzésében) választotta a nagy fedelmet szellemi „patronusául” néhány montreali magyar is, midőn 1959-ben megalakították a Bethlen Gábor Irodalmi és Baráti Kört.

A kör harmincadik születésnapján aztán jól tájékoztató Emlékkönyv készült, mintegy beszámolóként arról, mit is végzett három évtized során a montreali magyarok egyesülete. Ezt az *Emlékkönyvet* kaptam ajándékba Végh Imrétől, az Emlékkönyv összeállítójától. A kis kötet valóban krónika, nemcsak a kör, hanem a montreali magyar diaszpóra (az egyik leg-

nagyobb és legtevékenyebb észak-amerikai magyar közösség) életének krónikája. Lapjairól a közösségi szolidaritás és a magyarság iránt érzett hűség lélekemelő története bontakozik ki. Képet kapunk arról, hogy a montreali magyarság szellemi vezetői, a többi között Fehér Mihály és Komjáthy Aladár református lelkészek, Gyallay Pap Domonkos, akinek neve még az Erdélyi Fiatalok mozgalmából ismerős, továbbá Münnich Aladár, Mécs Endre, dr. Somos Elemér, Tantó Zoltán, Joó István és maga Végh Imre milyen áldozatos munkát végeztek a magyar diaszpóra egy szigetének fenntartásáért. A Bethlen Gábor Kört elsősorban reformátusok hozták létre, de mindig otthonra találtak benne a katolikusok, így a montreali magyar katolikus közösség papjai is. Tanulságos olvasmány a montreali Emlékkönyv, kitetszik belőle, hogy azok, akiket oly messzire sodort tőlünk a történelem, a politika, ma is ragaszkodó hűséggel tekintenek szülőhazájukra, s a magyar nyelvben, a magyar kultúrában találják meg szellemi otthonukat.

Pomogáts Béla

Liszt-parafrázisok

Liszt Ferenc életművében központi helyet foglalnak el a zongorára írt kompozíciók. Nagyszabású ciklikus művei, virtuóz zongoraversenyei, bensőséges hangvétellű időskori lírája mellett lényegesen kevésbé ismert terület az átiratoké, pedig a saját művekből és a kortársak alkotásaiból készült parafrázisok Liszt egész életét végigkísérik, s e repertoár mennyiségi és minőségi szempontból egyaránt figyelemreméltó és számottevő.

A Weber-nyitányok, Wagner-zenedramarészletek, Schubert- és Schumann-dalok mellett Liszt szívesen dolgozta át a 19. század első felének olasz vokális stílusa, a bel canto iskola néhány jelentős operájának részleteit is. Koncertparafrázist komponált a *Rigoletto* legismertebb dallamai és a *Lammermoori Lucia* áriái alapján. Rossini-témák felhasználásával született fiatalkori kompozíciója, a *Soirées musicales de Rossini*. Az 1830-as évek végén került intenzívebb kapcsolatba az akkor már néhány éve halott Vincenzo Bellini — a virtuóz bel canto

stílust egyszerű, tiszta, mesterkéletlen dalmvilággal ötvöző szicíliai születésű szerző — operáival, s a következő néhány évben komponálta a három legismertebb Bellini-mű motívumait szabadon felhasználó parafrázisokat, fantáziákat, amelyeket a Hungaroton új lemezén a fiatalabb zongorista-nemzedékhez tartozó, de külföldön is elismert Hegedűs Endre szólaltat meg.

A *Norma-reminiszcenciák* előadásakor Hegedűs nagyszerűen ragadja meg az operai ihletésű témakaraktereket; a mű kulcsmozzanatának nevezhető hangnemváltásokat plasztikusan, elegánsan érzékelteti. A *Réminiscences des Puritains* nyitófutamaiban és a kódában kitűnően érvényesül Hegedűs csillogó virtuozitása, Az *Alvajáró* (*La sonnambula*)-fantáziában viszont éppen a lírai, meditatív karakter iránti érzékenysége, fogékonysága mutatkozik meg. A felvételen — mintegy ráadásként — egy különleges kompozíció is hallható, amely Párizsban keletkezett egy jótékony célú hangverseny alkalmából. A hat variációból álló sorozat címe — *Hexaméron* — abból eredeztethető, hogy a Bellini-dallamra komponált mű bevezetését, közjátékait és a finálét Liszt írta, hat variációt viszont hat különböző romantikus szerző. Hegedűs Endre ezúttal a legnehezebb művészi feladatot valósítja meg: a hat teljesen eltérő stílusú, szerkesztésű variációt világosan nyomon követhető organikus egységbe foglalja, a művészi és hangtechnikai szempontból egyaránt elsőrangú CD méltó lezárásaként.

Retkes Attila

Kányádi Sándor: Néma tulipán

Idén március 15-től már Kossuth-díj is szentesíti, amit eddig is jól tudva, örömmel nyugtáztunk: Kányádi Sándor az egyetemes magyar irodalom jelentékeny poétája, egyik őrlélke. Műfaji sokoldalúsága sem volt titok: áldozatos műfordító, fölébredt benne a dráma iránti vonzalom, nem idegen tollától az esszé, és az előszót is oly szépen, sugallatosan kerekíti, mint a garabonciás világokban jártas népi mesemondók. A *Néma tulipán* sem néma igazán: lapjain éppenséggel meséket

mond Kányádi. Gyerekeknek is, felnőtteknek is. Hiszen a gyermek a záró meséből, a *Mesék meséjéből* talán a fogolyszabadító tűzszárnyú madár káprázatára ámul rá, a közép-kelet-európai történelemben élő felnőtt viszont abba gondol bele, hogy igen, bizony: láncokban nem lehet mesélni, s a mesét csendben, csakis csendben szabad hallgatni, áhítattal, mert a mese a királyoknál is hatalmasabb.

„Versek, mesék, történetek kicsiknek és nagyoknak” — indítja útjukra az alcím a hol fickándozó, hol töprenkedő, hol hangosan zengő, hol csillagcsöndű strófákat, sorokat. A folklórból ismert motívumok szűrődnek-alakulnak át a modernebb, kevésbé közösségi — városi — mese közegében. Kányádi mesei kérdései és mesei válaszai elemi morálra, *archetipikus erkölcsre* intenek. Versei majdnem kivétel nélkül megzenésítést kérnek. Prózájában a turpisság és a derű a legvonzóbb. Talán csak az a szegény malac jár pórul, melyet négy kis szakasz hasábfáján éppen porzsolnak. Deák Ferenc rajzáról azonban látható, hogy e szíven bökött jószág is szépet álmodik. (*Századvég Kiadó*)

Tarján Tamás

Taxner-Tóth Ernő: Kölcsey és a Magyar Világ

„Nálam toppant Kölcsey Ferus, és elgondolhatod mint ömlöttem el örömmel, hogy véle egy kevésbé literatúrázhatok, s így könnyíthetek a peres lármától elkábult fejemen” — írta Vitkovics Mihály Döbrentei Gábornak 1820 februárjában. Ilyen és ehhez hasonló élet-részletekkel, pillanatképekkel találkozhatunk Taxner-Tóth Ernő gondos filológiai apparátussal elkészített, ám mégis olvasmányosan, élvezetesen megírt monográfiájában. E tudományos munka minden korábbiánál közelebb hozza Kölcsey emberi alakját és szinte regényszerűen mutatja be életét és munkásságát anélkül, hogy az irodalomtörténet-írás szakmai követelményeit pillanatra is figyelmen kívül hagyná. Az íróról, irodalmárról és politikusról szól. Nagy líratörténeti érzékenységgel világítja meg Kölcsey költői irányának belső változásait, a klasszicizmusból a szentimentalizmuson át a romantikába átívelő versvi-

lágát, de a költői pályát életének és kiterjedt munkásságának teljes egészében, az értékeket és valóságos arányokat szem előtt tartva vizsgálja és elemzi. Sőt nemcsak a pálya egészének belső arányaira van tekintettel, hanem ahogy címe is ígéri, a kor szellemi, társadalmi világának lehető legteljesebb körét rajzolja Kölcsey köré. A reformkor alighanem legizgalmasabb első évtizedei jelennek meg eképpen e könyv lapjain. Kölcsey alig volt tizennyolc éves, amikor 1808-ban levéllel kereste föl a nála harmincegy esztendővel idősebb Kazinczyt, s attól kezdve egyszerre állt szinte állandó tanítványi kapcsolatban vele, s vívott vele ízlés-harcot a maga más, újabb irodalmi irányának érvényesüléséért. A kései klasszicizmus, szentimentalizmus és a korai romantika sajátosan kiegyenlítődt, egybesimult e kettősség révén, s ez nemcsak őket, kettőjüket, hanem a kor egész magyar irodalmát meghatározta.

A könyv olvasója tanúja lesz az 1810-es évek bontakozó irodalmi életének, később a meginduló politikai mozgalmaknak. Az irodalomtörténeti tudnivalók mellett számos történeti érdekességet is találunk a könyv lapjain. Meglepő például, hogy Kölcsey már 1812-ben találkozott a liberalizmussal, hiszen úgy tudtuk, hogy a terminus csak egy-két évtizeddel később terjedt el — spanyol hatásra — Európában. De Kazinczy egy 1812-es levelében már „tanult s liberálista gondolkodású embernek” nevez valakit. Az életút és pályakép összefoglaló érvényű rajzából, a korszerű értékelés köréből nem hiányzik a felvilágosodás szellemében íróvá vált Kölcsey vallásossága sem. 1816-tól dolgozott *Töredékek a vallásról* című híres tanulmányán; ezzel kapcsolatban jegyzi meg a könyv: „Vállalja református vallását — és a felvilágosodás filozófusait —, de tagadja, hogy a katolicizmus eleve világosságellenes lenne, hiszen éppen az olasz világban pattant ki — többek között — a reneszánsz megújulást és a klasszikusok újrafelfedezésének kezdetét hozó eszméje. Élesen kikel a dogmák ellen. Szerinte a vallás abban különbözik a világ megértésére törekvő filozófiától, hogy lényege a hit és a hit által elérhető moralitás. Eltöpreng rajta, boldogít-e a vallás, s arra a következtetésre jut, hogy legalább reményt és vigaszt ad. Élesen elítéli a vallásbeli szakadásokat,

hosszan fejtegeti uszító következményeiket, az egymás üldözését. Békességet, megértést, egységet kereső szellemének az üldözés és üldöztetés visszatérő gondja.” (Akadémiai Kiadó)

Kenyeres Zoltán

Salamon, álmában

Händel kétszázötvenöt éve írott oratóriumát, a *Salamont* adta elő Vashegyi György vezényletével az Orfeo kamarazenekar a Zeneakadémián. Ártalmatlan hengverseny volt, izgalomtól mentes, egyenletes és unalmas. Áriák és kartételek követték egymást két és fél órán át, két szünettel. A zene simán, lekerekítetten, nagyobb hibák nélkül szólt, az előadók gondosan kerültek mindent, ami egy barokk mű lényegéhez tartozik, a szabatoságot, a határozott tempókat és dinamikát, a változatosságot, egyáltalán: minden jellegzetességet. Az Orfeo zenekar ugyan fiatalokból áll, mégis úgy játszottak, mintha túl lennének már az élet sűrűjén, és nem szeretnének bajt öreg napjaikra. Ha ezt akarták elérni, úgy sikerült nekik, aki nem aludt el az éjszakába nyúló hangversenyen, az sem emlékezhet sok mindenre. Maradandó volt Zádori Mária könnyed, kifejező éneke, Németh Judit és Mukk József szép hangja, a kevésbé jóindulatúak számára pedig az első áriát éneklő, basszista ifjú hamisságai. Hogy a mű maga miről szól, mennyi minden maradt benne, az talán majd egy másik előadásán kiderül. Reméljük, nem kétszázötvenöt év múlva.

Fáy Miklós

Oszip Mandelstam: Árnyak tánca

„A mai ember nem ismeri a csupán fizikai éhséget vagy a csupán szellemi táplálékot. Számára a szó is — test, és az egyszerű kenyér is öröm és titok.” A szó nem szimbólum, nem csupán tartalom, hanem test és Psyché. Egyszerre fizikai és szellemi létező, anyagi szerkezet és isteni titok. Olyan, mint egy gótikus katedrális: áhítattal bír a tér három dimenziója iránt, s a benne szunnyadó építészeti erővel harcol

a tér üressége ellen. Vagy mint egy „tizenháromezer lapú kristály”: egy vakító, illanó lélek csillogása, melynek csak ideiglenes lakhelye az egyik-másik tárgyi jelentés. A szó nem teremthető; minden kiejtett vagy leírt szavunkban a nyelvnek ugyanazon őseleme formálódik újra. A költészet értelme a megtestesülés (Isten megtestesülése), a szavak mélyén szunnyadó isteni erő valóságos testté rendeződése. Több, mint a semmiből való teremtés: teremtés az isteniből, a kezdettől fogva létező erőből. Ez válik láthatóvá, tapinthatóvá, mint a kenyér vagy az eleven rózsza — ez a megtestesülés legfelső foka: akmeizmus, ahogy Mandelstam nevezte az orosz avantgarde egyik irányzatának programjában.

Oszip Mandelstamot, a költőt, felesége emlékirataiból és 1991-ben megjelent két verseskötetéből ismerhettük meg. Bulgakov, Paszternak, Jeszenyin kortársa volt, munkatáborban vesztette életét. Vallomásainak a szó természetrajzáról (akár Dante, Chénier, Puskin művei vagy a kortárs orosz irodalom által idézi meg őket tanulmányaiban) különös varázsa van. Újra tapintani, szagolni tanuljuk általa az elfelejtett szavakat, egy-egy vers vagy verssor titkait. Minden versben a felfedezés kalandja áll előttünk, a szó megtestesülésének jelene: hogyan ölt testet az építés szelleme, burkolja körül a tartalom a formát, hogy pillanthatunk a kristály 'kémiai' szerkezetébe. „Minden szó olyan, mint egy nyaláb, a tartalom szanaszét meredezik belőle, nem pedig egyetlen hivatalos pontra irányul.” Mandelstam esztétikai írásai az igaz szavak iránti érzékenységet lopják vissza a szót kihasználni látszó kultúránkba. (Széphalom, 1992)

Cseresznyés Dóra

Mihail Bulgakov: Molière úr élete

A hosszú idő után újra kiadott *Molière úr élete* nem tartozik Bulgakov fő művei közé, de értékes „dokumentum”, bizonyossága lévén a két nagy szatirikus sorsközösségének. Az orosz írók ugyanúgy az igazi tehetségnek kijáró elkeseredéssel tépázták, gáncsolta a kifigurázott párt-kultúr-arisztokrácia, mint annak idején az udvar Poquelin urat, s Sztálin éppoly zsarnoki-ké-

nyelmesen és állhatatlanul vette védelmébe ezt, mint a Napkirály amazt. Bulgakov csakúgy görnyedt a színpadi átirat-gyártás robotja alatt, mint Molière a legfőbb tetszésre írott komédia-tömkeleg súlyától. Bulgakov gerince persze, s ezt a különbséget az életrajzban is gúnyosan érezteti, kevésbé hajlékony anyagból készült, mint Molière-é: nem is lett színigazgató.

A lektúr-művészéletrajzokkal szemben, amelyek az életpálya csúcseinél, sikereinél válnak terjengőssé, míg annak lapályain sietősre fogják léptüket, a *Molière úr élete* a mind jobban megalázkodó, meghajló komédiást állítja elénk, aki már képtelen kiegyenesedni a törtető rátaposó lába alatt. Tettek és művek folytonos bírálata közben Bulgakov olyan közel kerül hőséhez, hogy annak színészi alakításairól is kritikát mond. Ez persze éppúgy írói fogás, mint a Fielding és Sterne uraktól kölcsönvett kellemes, öreges szószátyárság. Hiányolható a *Fehér gárda* vagy az orvosnovellák klasszikus szűkszavúsága, az ajakszögletben ráncot vető finom gunyor, a *Képmutatók cselszövése* című dráma láttató ereje, mitikus Molière-képe: az olvasó mégis igazi műélvezetre lel. A könyv könnyű, édes borhoz hasonló, amelyet a hozzáértő is szívesebben fogyaszt, mint némely száraz, fanyar irodalomtörténetet, pályarajzot, de amelynél jobbat is termett a bulgakov szőlő.

Lackfi János

Rigby: A domb

A Vigszínház művészei a Pesti Színházban előadják *A domb* című darabot. A megfogalmazás azért ilyen körülményes, mert ilyen körülményesen zajlik az előadás is. Az ember mindvégig megpróbál — nem megy — attól az érzéstől megszabadulni, hogy itt most előadnak, bemutatnak valamit, mondván, hogy tessék ebből kéremszépen tanulni, erkölcsileg okulni. Kapás Dezső rendezőnek — aki maga írta színpadra Ray Rigby regényét — és csapatának két választása volt. Az egyik, hogy kegyetlen naturalizmussal és sok vérkapcsolával előadják a történetet, amely a második világháború alatt az angol hadsereg egyik afrikai büntetőtáborában játszódik. Erről lemondtak. (Talán ab-

ból a nem minden alapot nélkülöző megfontolásból, hogy a Váci utcai néző nem ilyenre vágyik.) A másik, hogy comme il faut-vá teszik a sztorit, és megpróbálnak erkölcsi kérdésekre koncentrálni. Ebben az esetben — ahogy az történt is — megmarad a domb (az annak kikialtott nézőtéri erkély formájában), és azon futkároznak le-föl a szegény elítéltek, akik egy embertelen hadigépezet, azon belül pedig — nem az ellenség, hanem — a saját tisztjeik áldozatai. Ekkor a színészek bőségesen ontott izzadságcseppjei hivatottak a látótakart hitelessé tenni. Az izzadság ugyan valódi, de a meredek pallón föl-alá rohangászó színészek mozdulatai már meglehetősen hamisak. Valójában mindvégig azt kellene latolgatnunk, hogy a táborba újonnan érkezett öt rab s az általuk képviselt öt erkölcsi magatartásmód közül melyik a legszimpatikusabb; vagy ha egyik sem, hogyan próbálnánk ebben a helyzetben egy hatodikat kialakítani. Ehelyett azon morfondírozunk, hogy miért imitál lábtörést Hegedűs D. Géza, mikor az oszlopba rúgtak bele, a lába fölött úgy fél méterrel, meg azon, hogy a drámai csúcsponton, amikor a rettenettől a székhöz kellene lapulnunk, Lukács Sándor miért játssza a fuldoklót, ha a fejére húzott gázálarc csövét az igazság pillanatában a megmaradt négy rab közül, a nagy hercehurca közepette, éppen egyiknek sem sikerül befogni.

Kállai Katalin

Széljegyzetek Jób könyvéhez (Székely Magda Összegyűjtött verseiről)

„Elpusztítád egész házad népét.” Jób panasza hangzik így Teremtőjéhez. Panasz — mondom, pedig nagyon is érzem, mennyire nem fedi ez a szó azt, amiről Jób beszél; hiszen ő nem egyszerűen a családját veszítette el, nem csupán azokat, akiket szeretett, hanem mindazt, amire életét alapította, a jó és a rossz különvalóságát, megítélhetőségét. „Az igazságot magamra öltöm és az is magára ölte engem, palást és süveg gyanánt volt az én ítéletem (Jób 29,14). S mikor e palástot széttepte az, aki egyedül széttephette, nem maradt alatta,

csak egy nyomorult test, védhetetlenül, védtelenül.

Székely Magda története ez. Az igazság és az ítélet tehetetlensége egy pillanatra átfordul gyűlöletbe: ez az utolsó vékony réteg, amely még védene, s amely szinte már magától lefoszlik az emberről, mert ítélet teljesedett be rajta is. De miért? S hol a véték? Értelmetlen kérdések özöne: védtelenné kellett válni, hogy megtapasztalhassuk a jóság természetét, mikor már nem fogadhatjuk másképp a sújtó kezet — legyen Istené vagy emberé —, csupán így: „Leüthetsz. Én nem ütök vissza. Az én kezem gyöngé a rosszra.”

Az örök jelen idő etikája nem sajátítható el kisebb áron. A kép elveszti színeit, a festő a színek biztos rendjét, ahogy a csontok is vékonyodnak, s az arc már „csak pusztá folt”,

*De ami egykor
megidézte
ami a kép
törekedése*

*a málló állagból
kiválik
a fej körül
tovább világít*

(Régi freskó)

„Elpusztítád egész házam népét.” A vszonzatlan, de kikezdhetetlen szeretetnyögése ez a keserű mondat, melyre magyarázat ugyan nincsen, mégis ott van alatta az öröm alig fölfogható lehetősége: „Az én fülemnek hallásával hallottam felőled, most pedig szemeimmel látlak téged.” (Jób 42,6). (Belvárosi Könyvkiadó)

Schein Gábor

Grand duett

A fenti, kissé rejtélyes címen jelent meg a közelmúltban Luigi Celeghin, Ella István és Sebestyén János albuma a Hungaroton gondozásában. Az új CD-n orgonakettősök, pontosabban két orgonára komponált önálló művek és átiratok hallhatók.

A kétorgonás irodalom több mint egy évezredes előtörténet után alakult ki, hiszen a kettős kórus és a két orgona szerepeltetése egészen az ősi zsinagógák és a keleti kereszténység zenei életére vezethe-

tő vissza, majd az 5. századtól a római egyházban is meghonosodott. A reneszánsz és kora barokk stílusban a kettős kórus használata szinte valamennyi műfajban elterjedt, és a velencei mesterek (többek között Andrea és Giovanni Gabrieli) a két énekescsoporthoz hangszereket is társítottak, így a kétkórusos szerkesztésmód az instrumentális zene területére is átkerült. Ebből a háttérből alakult ki a két orgonára írott művek csoportja, amely sajátos „mellékösvenyt”, különleges, kuriózumnak számító műfajt reprezentál a 17–18. század zenetörténetében. A reper-toár természetesen nem túl gazdag, hiszen e művek előadását külső körülmények, praktikus okok (a bazilikák kivételével szinte lehetetlen egy helyszínen két megfelelő orgonát találni) jelentősen megnehezítették.

A felvételen hallható művek többsége a barokk és klasszika közötti átmeneti kor jellegzetes irányzatát, a gáláns stílust képviseli. A szerzők (Cherubini, Galuppi, Piazza, Terreni, Zucchinetti, Blanco) az európai másod-harmadvonalba tartoznak, a könnyed, kecses kompozíciókat a három művész helyenként csillogó virtuozitással, másutt a humoros elemeket előtérbe helyezve szolgáltatta meg. Hasonlóan stílusos és elegáns a két itáliai korabarokk kompozíció (Banchieri: *Sonata*, Pasquini: *Allegro*) előadása is. A lemezen néhány zenetörténeti ritkaság is helyet kapott, így Samuel Wesley, 18. századi angol szerző Bach stílusát követő, bonyolult, polifón szövésű „Grand duett”-je; Beethoven eredetileg sajátos zenélőóra-szerkezetre, „Flöten-uhr”-ra írt F-dúr Adagio című kompozíciója, valamint néhány átirat 16. századi magyar táncokból.

A felvétel csodálatos akusztikai környezetben, a Sant' Elpidio a Mare-i „Misericordia” bazilikában készült. A kitűnő felvételtechnika, a korrekt mikrofonozás következtében a két hangszer a hangtérben ideálisan elhelyezve, kellemes távlatlál szólal meg. A Hungaroton új kiadványa a művész teljesítmények, az akusztika, az elsőrangú hangszerek (18. századi velencei mesterek alkotásai) és a hangtechnika minden szempontból szerencsés találkozás.

Retkes Attila

Nagy Attila Kristóf: Szellemi bonctan

Irodalomtörténeti anatómia. Komjáthy Jenő költészetének s e költészet tudományos, filozófiai és — a szerző szavával — motívumtörténeti háttérének tüzetes vizsgálata, valóban szellemi boncolása. Zavarba ejtő könyv. Azért, mert a vizsgálat eredménye nem lehet más, ezt előre és régóta tudjuk, minthogy Komjáthy fájdalmas, kereső, megszenvedett lírája, amelyet egyetlen kötete, az 1895-ben, a költő halála évében megjelent *A homályból* foglal magába, őt tévedhetetlenül Ady Endre közvetlen előkészítőjének, elődjének mutatja. Am az a rendkívüli munka, amely e vég-eredményt föltárja, egy harmincesztendő fiatal irodalmár tiszteletreméltó teljesítménye. Ha csak azt említeném, hogy a Komjáthyra vonatkozó tanulmányok, bölcseleti, vallástörténeti, irodalomtörténeti és más művek száma Babbitól Rába Györgyig több mint száz mű, amelyekhez impozáns jegyzetapparátus tartozik, akkor is érzékeltetném a vállalkozás nagyszabású mivoltát. Az irodalomtörténész valóban bonckéssel tárja föl e nagy elődök és utódok között vergődő, az egyéniség teljes szabadságáért, így önmaga szabad megvalósításáért küzdő költő életművét. Komjáthy ahhoz a nemzedékhez tartozott, amely 1848-49-től sem a „fellángolást”, sem a „kataklizmát” nem élte át; amelynek meghatározó élménye az 1870-es évek „szodomaini” állapota volt, s írói törekvése a „nemzetitől az általános emberi” felé tartott. Költőt és korát ebben a környezetben mutatja meg a könyv írója a 19. század végének vibráló gondolatisággal, elentétes nézetekkel, erkölcsi feszültségekkel és társadalmi válságtünetekkel terhelt légkörében, ám mindig az alkotó embert tartva szem előtt. A könyv főként a Komjáthy Jenő költészetében jelentkező filozófiai hatások meggyőző magyarázata okán rávilágít a századvég szellemi, irodalmi életének bonyolult, olykor kusza összefüggéseire, Vajda János és Reviczky Gyula lírájának e „legferenczjősebb időkből” eredő sajátosságaira, a Palágyiak, Lajos és Menyhért szerepére, az egész „új időknak új dalaival” terhes korszak szellemi vajúdására. A kötet időnkénti bőbeszédűsége nem csökkenti a mű kétségtelen értékeit, hiszen megkerülhetetlen azok számára, akik a századvég rendkívül összetett és

szerteágazó irodalmát tanulmányozzák.
(Széphalom Könyvműhely, 1992)

Pálmai Kálmán

Halas István fotóművész kiállítása

A fényképész nem tehet csodákat. Miként azt Halas István kiállítása is tanúsítja, csupán megörökítheti világunknak azokat a rácsodálkozásunkra méltó aspektusait, amelyeknél környezetünk átláthatósága a megszokottnál világosabb. A forma tagadhatatlanabban jelenvaló, mint a megörökített formákat — a világhoz hasonlatosan — káoszként befogadó műterembelső, amelynek megörökített képmását meghívójára másolta a művész. Am éppen ezzel a gesztusával túl is lendül azon a ponton, amelyet a művészet helyeként elgondolni szoktunk. Halas István ugyanis képeivel nem csupán másnak (látható és szépséges formák hordozójának) mutatja azt a világot, amelyet át nem látva kiállításokra, koncertekre sietünk olykoron, de el is fogadja annak, ami: formák oly átláthatatlanul gazdag együttesének, amely válogatása után újra annak látszik, ami volt a válogatás előtt: káosznak. Épp ezzel a gesztusával lesznek képei az olykor hazug művészetnél többek, egy nem embertelen, de köznapjainknál metaforikus értelemben magasabb pedagógia részévé, úgy, ahogyan A. Watteau saját műterembelsőjét megörökítő festménye.

A fotós — miként régebbi korokban, bár nagyobb munka árán a festő — nem tehet csodákat. Hogy a képein a megszokottnál érzékletesebbé tett formák analógiájával csak tájról tájra, látványtól látványig vezetik-e a nézőket, avagy az analógiák nyomán felsejlik az is, ami analóg — inkább a befogadón múlik, semmint azon, aki a képeknek csupán megörökítője. Nem a világ, megörökítésének eszköze változott. Nem is olyan sokat. (Szent István Múzeum, Székesfehérvár)

Erdei János

Debreceni folyóiratok

Debrecen sokáig egyetlen rendszeresen megjelenő irodalmi-kritikai folyóirata az *Alföld* volt, amely elsősorban a Kossuth

Lajos Tudományegyetem Irodalmi Intézetére támaszkodva töltötte be nem csekély országos szerepét is. Ez a monopolhelyzet azonban — a lap színvonalától függetlenül — nem tett jót a város irodalmi közhangulatának, hiszen bizonyos szemléletek, kísérletek lehetőséget sem kaphattak a vitára, a megméretésre.

Ezért különösen jelentős esemény, hogy a közelmúltban három új folyóirat is indult Kelet-Magyarország legfontosabb kulturális központjában. Közülük kettő, a *Gond* és az új évfolyammal jelentkező *Határ* máris karakteres szint képvisel folyóirataink gazdag palettáján.

Az előbbi a Vajda Mihály által létrehozott debreceni filozófiai műhely negyedéves lapja, amely eddigi három számában legnevesebb hazai filozófusaink esszéi mellett alapművek igényes fordításait is közli. Érdeklődésük mindenekelőtt a Kant szerint tarthatatlan metafizika tárgyköréit érinti, a legutóbbi szám pedig a misztikus bölcsélet lehetőségeivel és lehetetlenségeivel foglalkozik, az irodalom, a filozófia és a teológia közös területein.

A különben szépirodalmi beállítottságú *Határt* is jellemzi a filozófiai, irodalomelméleti érdeklődés. *Morbus hermeneuticus?* című körkérdésük, illetve a fölöttébb válaszadók levelei a hermeneutika és a derridai dekonstrukció eltérő állításait, eljárásait s persze a mögöttük meghúzódó világértelmezési különbségeket igyekeznek mind pontosabban meghatározni anélkül, hogy bármelyiket előnyben részesítenék a másikkal szemben. A jól szerkesztett folyóirat ízléshatára meglehetősen tág, szívesen nyújt teret fiatalabb évjáratú szerzők munkáinak, ahol azonban semmiképpen nem anyakönyvi, sokkal inkább minőségi szempontok döntenek.

A harmadik új kezdeményezés, a *Partium* még nem öltött önálló jellemvonásokat, hisz eddig csupán egyetlen számát vehettük kezünkbe.

Ez a gazdagodás láthatóan versenyt idézett elő Debrecen irodalmi életében, ami egymás tudomásulvételével remélhetőleg nem válik keserűvé, s így egymást segítve, kiegészítve járulnak hozzá új és régi folyóiratok a város, illetve az ország kulturális sokszínűségéhez.

Schein Gábor

Kultúra — viselkedés — kommunikáció

Külkereskedőknek, idegenvezetőknek, diplomatáknak, utazóknak — s persze minden érdeklődőnek — szánták ezt a gyakorlati útmutatást, mely a nagy európai országok mellett más kontinensek szokás- és ízlésvilágába is elkalauzol. Nem pusztán grammatikailag helyesen és iskolázott kiejtéssel kell beszélni egy-egy „célország” nyelvét; ha valóban otthonosan és eredményesen szeretnénk tevékenykedni, üdülni, akkor a gesztusok nyelvét, a tradicionális beidegződéseket is el kell sajátítani. A szerzők a politikai tudnivalóktól a lélektani ismeretekig alapos és sokoldalú fölkészültséggel fölverte az igazítanak el (leginkább mégiscsak az üzletemberekre vannak tekintettel). Ha át sem lépjük otthonunk küszöbét, akkor is élményszerű a különféle nem verbális kommunikációk — a kézjelek, a mimikai arzenál — képek által is segített ismertetése. Legyen szó arab országokról vagy Svájcra, Japánról vagy az Egyesült Államokról, Orosz-, Német- vagy Spanyolországról, más tájakról: a néplélek, a nemzetkarakterológia mindig és mindenütt tartogat meglepetéseket. Ha Keletre igyekszünk, ne felejtjük itthon a mosolyt, kézfogással üdvözölt arab felebarátainknak ballal a vállát is lapogassuk meg, olasz üzletfélnek adjunk ajándékot (például magyaros porcelánt), svájcinak inkább ne.

Az egyes országok vallási kultúrájáról, hitvilágáról, istentiszteleti szokásairól a kíváncsinosnál kevesebb szó esik olykor (például Olaszország esetében). A könyv egésze elsőrangú szakmunka, jó — tolakodás nélkül színes — stílusban megírva. Nélkülözhetetlen kísérő a nagy útikönyvekhez is. (Közgazdasági és Jogi Kiadó)

Tarján Tamás

Az újrainduló Pannonhalmi Szemlééről

Óriási időszik az, amit a bencés szerzetesek újrainduló folyóirata átöl: a bencés „tengelyidő” egyrészt a benedeki szerzetesi hagyományok szilárd pillérén nyugszik, másrészt mindazon kulturális és spirituális bázison, amelyet ez a rend képviselt

Európa szellemi életében, és amely reményeink szerint mind a jelenen, mind pedig az evilágon túlmutat. A rend élénk szellemi és spirituális életére jellemző, hogy mindaz, ami az egyháztörténetben és az emberi élet alfája és omegája között megtalálható, mindazon emberi és az evilágitól való elrugaszkodási kísérlet — folyóirathoz illően — művészi és tudományos formában helyet kapott az új évfolyam-számozással megjelenő Pannonhalmi Szemlében.

A folyóirat első, húsvét vigiliáján megjelenő számát az *alászállás és felemelkedés* témájának szentelte — Mártonffy Marcell Szent Benedek barlangi magányát szuggesztívan megjelenítő szavaival: „az emelkedés kezdete; alászállás”. E témában rajta kívül még három szerzetes, Sulyok Elemér, Hirka Antal és a francia krisztológus, Ghislain Lafont önti tudományos-teológiai formába, miként viszonyul egymáshoz Isten és ember a húsvéti misztérium fényében.

Søren Kierkegaard óriási szellemi hagyatékának interpretációjáról és kultúrtörténeti hatásáról szól Török Endre, Balassa Péter és Tóta Benedek tanulmánya, amelyek a közelmúltban a dán filozófus tiszteletére rendezett budapesti konferencián hangzottak el. (A konferenciáról egyébként a Figyelő rovatban olvashatunk érdekes összefoglalót.)

Mai irodalmi életünk kiváló lírikusai járultak hozzá a versrovat magas színvonalához: Bárdos László, Székely Magda, Balla Zsófia, Villányi László, Takács Zsuzsa és Schein Gábor versei, valamint egy-egy Char- illetve Celan-fordítás kínál alkalmat húsvéti meditációra.

A *Művekről* szóló részben zenei-, film- és képzőművészeti tárgyú írásokat, mű- és pályaértelmezéseket olvashatunk olyan jelentős szerzők tollából, mint Gadamer vagy Géher István. A negyedévenként megjelenő folyóiratot könyvfigyelő és a fontosabb bencés eseményeket felsoroló napló zárja. Abban a reményben, hogy laptársunk áldatlan gazdasági viszonyaink közepette is hosszú távú szellemi tényezője lesz szellemi-spirituális életünknek, további jó munkát kívánunk a szerkesztéséhez.

Kiss Szemán Róbert

SOMMAIRE

L'Église au service des minorités

Csaba Gy. Kiss: Les préjugés, le nationalisme et les Églises

István Elmer: Un village tzigane en 1993

Ernst Waldstein: La communauté des nations en Carinthie

István Käfer: Réflexions sur la relation hungaro-slovaque

Éva Cs. Gyimesi: Chrétienté et minorité

János Szentágotthai: Le pardon chrétien

István Seregély, archevêque: De l'ethnocentrisme et du refus de l'étranger

Entretien avec Alois Mock, ministre autrichien des affaires étrangères

Écrits d'Albert Camus, de Khalil Gibran et Czesław Miłosz

Poèmes de Paul Celan, Zsuzsa Takács et Győző Határ

INHALT

Die Kirche für die Minderheiten

Csaba Gy. Kiss: Vorurteile, Nationalismus und die Kirchen

István Elmer: Ein Zigeunerndorf im Jahre 1993

Ernst Waldstein: Das Zusammenleben der Nationalitäten in Kärnten

István Käfer: Gedanken über das ungarisch-slovakische Verhältnis

Éva Cs. Gyimesi: Christenheit und Minderheit

János Szentágotthai über die christliche Vergebung

Erzbischof István Seregély über den Ethnocentrismus und über den Ausländerhaß

Gespräch mit Alois Mock, Österreichs Außenminister

Prosa von Albert Camus, Khalil Gibran und Czesław Miłosz

Gedichte von Paul Celan, Zsuzsa Takács und Győző Határ

CONTENTS

The Catholic Church on behalf of the minorities

Csaba Gy. Kiss: Prejudices, nationalism and the churches

István Elmer: A village of gypsies in 1993

Ernst Waldstein: The coexistence of nationalities in Kärnten

István Käfer: Reflections on the Hungarian-Slovak relations

Éva Cs. Gyimesi: On Christianity and the minorities

János Szentágotthai: On Christian forgiveness

Archbishop I. Seregély: On ethnocentricity and xenophobia

Conversation with Austrian foreign minister Alois Mock

Prose by Albert Camus, Khalil Gibran and Czesław Miłosz

Poems by Paul Celan, Zsuzsa Takács and Győző határ

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság: HORÁNYI ÖZSÉB, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN, PARANCS JÁNOS,
POMOGÁTS BÉLA, RÓNAY LÁSZLÓ, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

A szerkesztőség munkatársai: CZ. BALASSA MÁRIA, KISS SZEMÁN RÓBERT

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042—6024

Nyomás: VESZPRÉMI NYOMDA RT. ; Felelős vezető: Fekete István igazgató

Lapunk kiadását a Művelődési és Közkultúrális Minisztérium támogatja.

Szerkesztőség: Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. III. lh. II. em. telefon: 117-7246; 117-3933; telefax: 117-3471. Kiadóhivatal: Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. I. lh. I. em. Tel.: 117-3661. Postacím: 1364 Budapest, Pf. 111. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. Utcán át árusítja a Magyar Posta. A Vigilia csekkszámzáma: OTP. VII. ker. 218-98316512-037343-8. Előfizetési díj: 1 évre 540,— Ft, fél évre 270,— Ft, negyed évre 135,— Ft egyes szám ára 48,— Ft. — Külföldön terjeszti a Kultúra Kültérkedelmi Vállalat. H-1300 Budapest, Pf. 149. Előfizethető külföldön a KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.) vagy a Magyar Hitelbanknál (H-1133 Budapest) vezetett 202-10995 sz. számláján. Ára: 35,— US dollár, vagy ennek megfelelő más pénznem. SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10—14 ÓRA KÖZÖTT. KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Ára: 48,— Ft

VIGILIA

SZEMLE

Karl Rahner: Mit jelent Jézust szeretni?

A posztmodern

Bethlen Gábor Emlékkönyv

Liszt-parafrázisok

Kányádi Sándor: Néma tulipán

Taxner-Tóth Ernő: Kölcsey és a Magyar Világ

Oszip Mandelstam: Árnyak tánca

Mihail Bulgakov: Molière úr élete

Rigby: A domb (a Pesti Színházban)

Székely Magda összegyűjtött versei

Händel: Salamon (a Zeneakadémián)

Grand duett (Ella István és Sebestyén János albuma)

Nagy Attila Kristóf: Szellemi bonctan

Halas István fotóművész kiállítása

Debreceni folyóiratok

Kultúra — viselkedés — kommunikáció

Az újrainduló Pannonhalmi Szemle

A szemléket írták: Cseresznyés Dóra, Erdei János, Fáy Miklós,
Kállai Katalin, Kenyeres Zoltán, Kiss Szemán Róbert, Lackfi János,
Mucsányi Marianna, Pálmai Kálmán, Pomogáts Béla, Retkes Attila,
Rochlitz Kyra, Schein Gábor és Tarján Tamás

Következő számainkból:

Laikusok az egyházban

Hogyan beszélhetünk ma Istenről?

Paskai László: Kereszténység és liberalizmus

Bolberitz Pál: A modernség keresztény gyökerei